

Hasan Yıldız

Fransız Belgeleriyle

SEVR-LOZAN-MUSUL

ÜÇGENİNDE

K Ü R D İ S T A N

Hêvîya Gel Yayınları

Hasan Yıldız

Fransız Belgeleriyle
SEVR-LOZAN-MUSUL
ÜÇGENİNDE
K Ü R D İ S T A N

Hêvîya Gel Yayınları

DIZGI : HEVIYA GEL
BASKI : APEC TRYCK
KÖLN 1990

Isteme Adresi : Box 34055 / 100 26 Stockholm

"Tarihi bilmeyenler, kendilerini bugünün cahili olmaya da mahkum etmektedirler; çünkü şimdinin unsurlarını karşılıklı ilişkileri içinde tartmaya ve değerlendirmeye, yalnızca tarihsel değişim izin vermektedir."

Claude LEVİ-STRAUSS

İÇİNDEKİLER

1- Önsöz.....	5
2- Tarihsel bir Geçit.....	9
3- Kürtler İngiliz Egemenliğine Karşı Duruyorlar.....	11
4- Sevr Görüşmeleri ve Çeşitli Çevrelerin Kürdistan Sorununa Yaklaşımları	
a) İngiltere'nin Tavrı.....	14
b) Fransa'nın Kürt Sorununda Gerçek Tavrı.....	31
c) Sovyet Rusya'nın Tavrı.....	45
d) Kemalistlerin Tavrı.....	62
e) Kürt Gruplarının Soruna Yaklaşımları.....	65
5- Lozan Konferansı Öncesi Gelişmelere	
Kısa Bir Bakış.....	82
6- Lozan'a Geliş ve Azınlıklar Sorunu içinde Kürtler.....	91
7- Musul Sorunu.....	101
8- Mecliste Musul Üzerine Görüşmeler.....	105
9- Lozan'da Musul Sorunu.....	118
10- Konferans Çevresinde Geçen Olaylar.....	130
11- Milli Mücadele Yıllarında Türk ve Kürt Halklarının Birliği Üzerine Düşünceler.....	138
12- Belgeler 1.....	142
13- Belgeler 2.....	150

ÖNSÖZ

Son dönemlerde Türkiye'de Musul'un işgal planlarıyla belli bir ivme kazanan ve giderek kamuoyu önünde açıkça tartışılır hale gelen Kürt sorunu, bilinçli bir biçimde bazı çevrelerce Lozan Anlaşmasına kadar çekildi. Ulusal sorunların sömürgeci genel sorunu çerçevesinde hala var olduğu ve kendisini şiddetle çözüme dayadığı dünyamızda, kapitalist ve sosyalist ülkeler arasında var olan yumuşamanın verdiği etki ile Türkiye'de de kimi çevreler, bu ortamın verdiği cesaretle, Kürt sorununda oportünist mantıklarını Lozan anlaşma maddelerine kadar dayadılar. Sadece dil sorunuyla ilgili olabilecek böylesine sınırlı bir olgu, çağdaşlaşmak zorunda olan Kürt halkının karşısına bir talep olarak çıkarılmak istenmektedir. Gerek parlamento çevresindeki Kürt Milletvekillerinden bazıları, gerekse dışardaki sivil güçler, böylesi bir talebi kamuoyuna mal etmenin yolunu açmaktadırlar. Oysa bu talepler, Ortadoğu'da yeni dengeler peşinde koşan ve eski tip maceralardan uzak durmaya çalışan ABD emperyalizminin de baş politikası olarak karşımıza çıkmaktadır.

1988 yılının son aylarında Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) lideri Celal Talabani'nin ABD'ye yaptığı ziyaretin ardından, Kürt sorununun silahtan çok siyasal yöntemlerle çözüm arayışları bu politikanın devamından başka birşey değildir. Nitekim ABD'de son dönemlerde yayınlanan raporlar bölge devletlerine Kürt sorunu hakkında "uygun" bir çözüm önerileriyle doludur.

Bugün gelinen noktada butür siyasal çözümlerin ne kazandıracığı bir tartışma konusudur.

Tarihten öğrenmek ve yeni geleceği hazırlamak bir bilimsel metot sorunudur. Bilimsel yöntemlerle tarihi incelemeyen birini bekleyen son sadece basit bir hayal kırıklığı olabilir. Böylesi bir hayal kırıklığını birey olarak her gün yaşama hakkına sahip olabiliriz. Ancak çağdaş haklardan yoksun bir halkı bu oyuna alet etmek vahim; vahim olduğu kadar da onursuz bir davranış biçimidir.

Bu araştırmada beni ilgilendiren nokta, sadece Lozan'daki azınlıklar kavramının siyasal literatürdeki yeri ile, Türkiye'deki uygulanış biçimi değildir. Aynı zamanda, Emperyalist güçlerin Ekim 1917 Devriminin doğurduğu yeni şartlar içinde, bölgede, kendilerine yakın ve güçlü bir devlet istemini, yeni Türk yönetimi ile birlikte nasıl gerçekleştirdiklerini belgelerle açığa koymak ve bu politika içinde yine emperyalistlerin -

Türkiye'de çok sözü edilen- Kürt devleti peşinde oldukları hikayesinin gerçek yüzünü tarih önüne sermektir.

İster zorunlulukların ürünü olsunlar, isterse çok istemli eylemliliklerin ürünü olsunlar, tarihteki olup biten olaylar en gerçek olgulardır. Bunları değiştirmeye kimsenin gücü yetmeyecektir. Bir zaman için yanlış bilgilendirmeler yüzünden gerçekler hasıraltı edilebilir; ama yok edilemez. Kürt halkı da bugün çarpıtılan tarihinin gerçeklerini tek tek öğrenmek hakkına sahiptir. Çağdaş haklarına ulaşma mücadelesini tarihsel doğrularıyla zenginleştirmek ve gerçekleri açığa çıkarmanın tüm Türkiye halklarının da çıkarına olacağına inanıyorum.

Doğaldır ki, ulusal sorunun taşıdığı siyasal perspektifler ve günümüz şartlarında taşıdığı önem, ayrı bir konudur. Bu çalışmamızın dışında kalan bir sorundur. Osmanlı imparatorluğunun çöküşe gittiği ve cumhuriyetin kurulduğu yıllara ait Türk siyasal çevrelerinin, Kürt sorununa bakış açısını irdelerken, amaçlarımızdan biri de kamuoyunu bu kavramlar üzerinde yeniden düşünmeye sevk etmek ve alabildiğince geniş bir yelpaze içinde Türk ve Kürt halkları arasında var olan güven sorununu tarihsel verilerle arayıp bulmak ve geleceğe olumlu bir şekilde aktarmaktır. Türk halkı, sahip oldukları cumhuriyeti en azından nasıl elde ettiklerini bilmek durumundadırlar. Ne yazık ki, resmi tarih bu hakkı kendi halkından esirgemekte, onları yanlış bilgilerle donatacak ne kadar malzeme varsa kullanmaktadır. Her iki halkın geleceği açısından tarihsel verileri politik bir kaygı taşımadan vermek, tarih bilincine ve tarihe karşı taşınan sorumluluğun olgun ifadesidir.

Politik tavırların gerisinde yatan tarihsel gerçekleri açığa çıkarmak gerçekten güç bir iştir. Bu tür bir çalışma titiz olduğu kadar, politik ön yargılardan da uzak olmayı gerektirmektedir. Üstelik "resmi tarih her şeyi yanlış söyler, o halde tersi doğrudur" gibi bir yaklaşım psikozuna da girmemek gerektiği kanısındayız. Zira bir şeyin kendisi doğru olmayabilir; ama doğrulanmayan şey (A), (B)'nin doğruluğunu otomatik olarak bize veremez. Çünkü yaşamda her şey iki olgu/iki çizgiyle açıklanamaz. Daha geniş bir perspektiften sorunu ele alacak olursak, olguların gerçekliği A ve B arasında, bunların birbirlerini yadsımalan temelinde değil; A ile Z arasındaki renkliliğin içinde gizlidir.

Gerçek, somut bir olgudur. Tarihsel gerçekler ise, insan ilişkileri üzerine kurulmuş deneylerdir. Bu olgulardan insan ilişkilerinin kompleks karakterini bulup çıkarmak titiz ve uzun erimli bir çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, ön yargılarla yapılan araştırmalar, sorunu içinden çıkılmaz "versiyon"lar haline getirmekten başka bir işe yaramayacaktır.

Eğer sorunu felsefi boyutları içerisinde inceleysek, gerçekliğin tek bir yanının olmadığını görürüz. Tarihsel her bilginin ilgili taraflar için bir gerçekliliği, açıklanabilir bir şekli vardır. Ancak bu şekil gerçekliğin izafi yanındır; ve subjektif olgularla beslenmesidir. Tarihsel verilerde gerçeklerin açığa çıkartılabilmesi için, sözü edilen konunun, ilgili taraflarca görüldüğü gibi ele alınması ve elde edilen bu bilginin, olgunun bizzat kendisi ile çarpıştırılması zorunludur. Bu ise, zaman ve uzay (mekan) kavramını da gerekli kılmaktadır. İşte tarihsel gerçekliğin kendisi bu üç eleman içinde gizlidir.

Çağdaş antropologlardan Claude LEVİ-STRAUSS, tarihin önemini anlatırken şöyle der: "Her türlü anlaşılabilirlik arayışının çıkış noktasını tarih oluşturur. Kimi meslekler için söylendiği gibi, tarih her şeye götürür adamı, ama içinden çıkmak koşuluyla."

Tarih alanında gerçeklerin açığa çıkması, bilginin sınırlarının genişletilmesi için bu üç elemanın kayıtsız biçimde ele alınması ve diyalektik bir bakışla incelenmesi gerekir.

Bilimsel kariyerlerin ana ölçüsü, akademik kariyer korkusu taşımadan yapılan çalışmalardır. Fiziki bilimlerde insanlık artık bu korkuları taşımazken, asalaklaşan iktidarların baskısı sonucu sosyal bilimler, hala tutucu etkilerin baskısı altında bırakılmaktadır. Bilim kariyerlerine erişmiş elit bir tabaka bu tür baskılara en çok uğramasına karşın, bilim onurunu ayakta tutamamakta, akademik kariyerini koruma korkusu altında baskılara yeterli bir direnişle karşı koyamamaktadır. Çünkü tanrılaşan iktidarlar için fiziki bilimler tehlike olmaktan çıkmış ama, sosyal bilimler hala denetlenmesi gereken tehlikeli alanlar olmaktan kurtulamamışlardır. Tanrılaşan iktidarlara karşı mücadelenin en iyi tarih alanında verileceği, onun temellerinin en iyi bu alanda zorlanacağına inanıyorum.

Daha çok, Fransız gizli belgelerine dayanarak araştırmaya çalıştığım Sevr-Lozan-Musul sorununu incelerken, böylesi bir tarih bilinci hareket noktamı oluşturmaktadır. Araştırmamın konumu gereği yer yer Türk ve İngiliz belgelerine de başvuruldu. Lozan Görüşmelerinin TBMM'ne yansıması biçimi önemli olduğundan birinci kaynak olarak TBMM gizli celselerindeki tartışma metinleri detaylı olarak incelendi; elimizde bulunan Fransız belgelerindeki bilgilerle karşılaştırma olanağını bu şekilde bulup, sözü edilen savlarla ilgili doğruları ilk kaynaklardan araştırma olanaklarını bulduk. Çalışmamızın ana yönünü ilk belgeler oluşturduğundan, çok gerekli olmadıkça, başka çalışmalara yer verilmedi. Ancak, belgeler dışında yine Fransız Dışişleri Bakanlığınca Lozan'da süren resmi görüşmelerin tutanaklarının yayınlandığı kitap,

kaynaklarımız arasında yer aldı. Bu tutanaklar daha önce Prof.Dr. Seha L.Meray tarafından Türkçe'ye kazandırıldığından, ilgili metinlerin Türkçe çevrileri için bu kitabı esas aldık.

Gerçi Fransız gizli belgelerinin pek gizli kalmış yönü yoktur. Birçok Türk araştırmacı bu belgelere elini sürmüştür. Ne var ki, değen ellerden -her nedense- resmi tarih anlayışına uygun sonuçlar çıkmaktadır. Uzun seneler Kürt sorununun tabu olduğu bir ülkede bu konuya değinmemeleri bir ölçüde anlaşılır olabilir. Fakat, eğer bilinçli bir eylem içerisinde değillerse, tarih adına yola çıkanların, gerçekleri çarpıtma diye bir görevleri yoktur, olamaz. Gerçekleri çarpıtıp resmi tarihe uydurmak için kendilerini zorlamaları, bilimin kendisi ile çelişir bir durumdur. Bilimi resmi anlayışa kurban etmek ise, Galile'yi yargılayan mahkemenin üyesi olmak demektir. Ama, hiç değilsen tarihçilerimiz resmi tarihlerine "gerçekler her zaman bu kitapta olmayabilir" diye not düşebilirlerdi.

Tarih, bize, Türkiyede bir tabu haline getirilen Kürt sorununun baskı ve yıldırma sonucu olduğunu göstermektedir. Ucsuz bucaksız kırları, gögsünü gökyüzüne dayayan yüce dağları, yeşili, sarısı ve mavisi ile bu ülke toprakları üzerinde, kardeşlik türkülerinin söylendiği, hiç kimsenin kimseden korkmadan kendi adını, ülkesinin adını, ulusunun adını özgürce söylediği dönemler de yaşanmıştır. Bu özgürlük ortamından kimseye zarar gelmemiş; aksine, zorluklar içinde bulunan bir ülke kurtuluş yolunu bulmuştur. Ama bu kurtuluş, kardeş ilan edilen bir halkın tüm çağdaş değerlerinin sadece bir ulusa ait insan olmalarından kaynaklanan haklarının yıkımı üzerine kurulmamalıydı. Tarih acımasızdır; ve ne zaman olursa olsun, geçmişin yanlış değerlerini inatla ayakta tutmak isteyenleri yere vuracak güçtedir. İnsanoğlu var oldukça tarihin kötü yaratıcıları bu sondan kurtulamayacaklardır. Bugün Türkiye gerçeğinin taşıdığı sorunlara baktığımızda, geçmişin ne kadar kötü bir biçimde işletildiğini görmek mümkündür. İnsan emeğini ve gücünü en faydalı bir biçimde kullanma şansına sahip iken, bunu şöven çıkarlar uğruna karanlığa mahkum etmek istemenin sonuçlarını hep birlikte görmekteyiz. Bu yol, bir ülkenin aydınlık yolu değildir. "Doğu Anadolu" üzerine çok söz söyleyenler, gerikalmışlığından yakınanlar, şu veya bu iktidarı suçlamadan önce, Kürdistan'da tarihin işletiliş biçimine iyi bakmak zorundadırlar. Bunu kavramayan bir anlayış, ne kadar iyi niyetlerle dolu olursa olsun, sorunu temellendirmekten, gerçek çözümler bulmaktan uzak kalacaktır.

Temmuz 1989

TARİHSEL BİR GEÇİT

Yıl: 1918

Gün: 24 Ocak

Yer: Samanköprü-Mezopotamya

"bu sabah antremana çıktık ve birliğe kültür fizik hareketleri yaptırmaya başladık. Çok soğuk olduğu halde askerler hala yazlık elbiselerini taşıyorlardı. Yani altta gömleği olmayan ince bir elbise ve donsuz yırtık bir pantolon. Hemen hemen çıplak, aç ve bitkin... Korkunç bir sahneyi sergiliyorlardı. Sakalın üzerine düşen bıyıkları ile, bir deri bir kemik kalan, ölümler gibi solmuş titreyen bu sefil askerlerin subayı olmak ne acı!..

Elbiseleri gözden geçirdim. O kadar yamalıydılar ki, ilk renklerini ayıramıyordum.

Şimdi en ön saflardayız ve hala antreman yapıyoruz. Tümenin en seçkin ve en yiğit askerleri olduğu söylenenlerin ilk fizik hareketlerini tanımadıklarını düşünebiliyor musunuz? Yıpranmış olan bu askerlere nasıl antreman yaptırabilirsiniz? Yürümeye bile mecali kalmayan bu insanlardan koşmalarını ve zıplamalarını nasıl bekleyebilirsiniz? Onların silahsız ve ekipsiz olarak bir ayak yüksekliğinde bile zıplamayacaklarını söylerken tamamen doğruları dile getiriyorum. Kollarını kımlıdatamıyorlar ve diz çöktüklerinde doğrulamıyorlar, bacaklarına hakim olamıyorlar. Bu yoksul iskeletleri ölüme gönderip başımıza nelerin geleceğini düşünüürken oldukça heyecanlıyım. Yurdum için mücadele ediyorum ve bundan üzgünüm.

Yanmış buğday tanesi ile aşıklarını gidermeye çalışan çıplak ayaklı ve başlı evlatlarını korkunç bir kavganın içine atan bu ülke ve bu hükümet için üzüliyorum. Korkunç soğuğa karşı korunacak sıcak bir elbise ve ayakkabıları bile yok bu insanların... Bir asker sağlam, güçlü, kuvvetli olmalı ve yeterli bir şekilde beslenmeli, giyindirilmeli, çevik olmalı ve çabuk hareket kabiliyetinde olmalı...

Bir an için bu ulusu çöktü ve yok oluşa götüren bu şartları düşünüyorum. Ne korkunç zorbalık!.. Açlıktan ölmüş bir durumda olan bu insanlardan koşmayı, saldırmayı öğrenmelerini ve bu ordunun savaşa devam etmesini bekliyorlar.

Allahım! bu ne durum... Kendime, bizim acılı birliğimizin şartlarında bu sefiller ordusu kumandanı yalnız bir hafta bile yaşayabilecek mi diye soruyorum.

Acıkmış ve yoksuluz, sonumuzun ne olacağını kendime soruyorum.

Arkadaşlarım arasında bana cesaret verecek bir tek kişiyi bulamıyorum. Çünkü hepsi benim gibi, güçsüz ve yıkılmış. Öyleki, tanrı yardımını gönderene kadar zamanımı ancak bu acılı düşüncelerle geçiriyorum."(1)

Ordular geri çekiliyor, yıkılmış ve yokolmuş bir durumda. Hiç kimse- nin kimseden haberi yok. Ne emir veren var ne de ilgilenen. Her birlik kendi başının çaresine bakar duruma gelmiş. Bu ne kelime! Ondan bile mahrumlar. Etraflarında yakıp yıkacakları, kendilerini bir süre olsun barındırıp, yiyip içecekleri bir olanak bile yok. Aşiretler de dağlarda artık. Dört yıldır süren savaş herşeyi alıp götürmüştü. Bölgeye Alman'ı, İngiliz'i, Fransız'ı dolmuş. Osmanlı sınırlarının uzandığı bu doğu topraklarında sanki yüzyıllarca kendileri egemenlik kurmuş gibi dört bir yana at koşturuyorlar, topları ile köyleri, şehirleri bir bir dövüyorlar. Kime ne! Ölen kim ki? Barut dumanının ağır kokusu altında dağlara doğru canlarını zor atan bu insanlar "medeniyet"in kendisi ile önce topları ve ateşleri vasıtası ile tanıştılar.

Şimdi sefiller gibi bir kaçış içinde bulunan bu ordularıyla önce Osmanlı vurmıştu onları. Sonra uygarlık adına eşitlik getireceklerini söyleyen, kafalarına gümbür gümbür inen bu topların ve iki kanatlı "Tayyareler"den savrulan bombalarla, mitralyözlerin sahipleri olan "uygar" Batı!..

Kaçış... Öyle bir kelime ki bunu dağlarda özgür dolaştıkları an anlayabiliyorlardı. Ancak orada taparlanabilip başlarına gelen felaketi çözümlüyebiliyorlardı. Çocuklarını bile bir eşya gibi sırtlayıp doruklara doğru tırmanan bu insanlar Kürtlerden başkası değildi.

Yüzyıllarca tanımadıkları insan tipleri birden bire ortalığa dolmuş; sarışın, besili, iriyanı ama centilmen bakışlarıyla kendilerini süzen, nereden geldiklerini bile kestiremedikleri bu insanlara ürkekçe bakar olmuşlardı. Sonra savaş... savaş... Nicedir oluk gibi akıtılan kana doyan bu halk şimdi yeni yeni silahların gölgesinde kendilerine ait olmayan bir savaşın ortasında kavgaya zorlanıyorlardı.

Halkları soyulacak mahluklar olarak gören, ama onlara siyasal-ekonomik-kültürel olarak bir şey vermeyen talancı zihniyet, şimdi bu halklardan çok şey istiyordu. Kendi varlık yapısının gereklerini korumak için o halklara vermediklerini, şimdi kendisi adına korunmasını istiyordu. Mezopotamya ovasında bir hayalet gibi dolaşan Osmanlı birlikleri, sanki hiç bilmedikleri bir ülkede şaşkın durumdaydılar. Sıkışıp kalmış bir durumda ancak gökyüzünden bir ilahi kudret bekler olmuşlardı. Zaman zaman tepelerine inen topların sağrılaştıran sesleri gökyüzüne çevrilen bu boş bakışları can telaşına düşürüyor, son enerjileri ile ken-

dilerini siperlerin içinde biraz daha kaybediyorlardı. Birden çöken ani sessizliğin korkutucu yalnızlığı ile gözlerini, buldukları delikten tekrar gökyüzüne, elini bir türlü uzatmayan Tanrılarına doğru umutsuzca dikiyorlardı.

Burası Mezopotamya... Biraz yukarısı Musul ve daha ötesinde dağların tepelerinde her gece yanan ateşleri ile Kürtler... Kadın, çocuk ve önelerine katabildikleri bir kaç hayvanlarıyla, ilgileri olmadığı bir savaşın önünden, hiç duymadıkları biçimde patlayan şeytan toplarından kaçan Kürtler.

Onlar özgürlüğü bir kez daha dağlarda tattılar. Ve o vahşi dağlarda medeni(!) dünyaya karşı onurlarını koruma ve kurtarma savaşını verme gerekliliğini kavradılar.

Ve paylaşım savaşını bittiğinde cephelelerdeki askerin barış çığlıkları arasında, Kürtler, yeni bir savaşa doğru böyle yürüdüler.

3- Kürtler İngiliz Egemenliğine Karşı Duruyorlar

Yiyecek ve işeden yoksun bir vaziyette bekleyen Osmanlı ordusu ne yapacağını bilmez durumdadır. 2 Mayıs 1918'de İngilizler Kerkük ve Musul üzerine yürüyüş hazırlıklarını tamamladıklarında, hareket kabiliyeti olmayan Osmanlı ordusunu çok kısa zamanda savaş dışı bırakırlar. Bu yürüyüşte ikibinden fazla asker ve subay esir alınır. Bir çok savaş malzemesine el konur.

9 Mayıs sabahı İngiliz ordusu Kerkük'e hiçbir direnme olmadan girer. Direnmeyi gereksiz gören Türk birliği şehri terk ederken, geriye, hasarlı üç "teyyare" ve 600 hasta bırakırlar. Şehirde gerekli sivil ve askeri birimlerini kuvvetlendiren İngilizler için yol artık Musul'a doğrudur.(2) Altun köprü ve Kerkük arası kolaylıkla elde eden İngiliz ordusu için asıl yürüyüş şimdi başlamaktadır. 24 Mayıs'ta başlattıkları yürüyüşlerinde önelerine hedef olarak Musul'u Ekim'de ele geçirmeyi koyarlar. Kerkük'e hemen 150 km uzaklıkta bulunan Musul için 4 ay gibi uzun bir zamanı koymalarının nedeni, önelerinde duramayan Osmanlı ordusu değildi. Bu ordu pratik olarak etkisiz hale getirilmişti. Ama bu kez İngilizler karşılarında çocuklarına kadar silahlanmış Kürtleri bulmuşlardı. Bu dağlılarla başları beladaydı ve bir türlü kontrolü sağlayamıyorlardı. Bu nedenle, kuzeye doğru uzanan bu dağlık bölgeye ekonomik ambargo uygulamaya karar verirler. Kürtleri denetim altına almanın başka yolu yoktur. Tüm yollar kontrol altına alınır; mal giriş çıkışı denetlenir. (3).

Bu ambargo sonucunda direnişi kırabileceklerini zanneden İngilizler,

kısa sürede yanıldıklarını anlarlar. Hayret edici şartlarda Kürtler varlıklarını hiç zorlanmadan devam ettirirler. İngilizleri pek şaşırta bu olgu Kürt halkının tarihten beri kazandığı özelliğinden biridir. En kötü doğa koşullarında bile yaşamlarını sürdürme becerisine sahip bir halk olarak, İngilizlerin karşısında yurtlarını savunmak için dağlarda karargah kurarlar. Her aşiret, her köy halkı hazırlıkları süren bu yeni savaşta yerlerini almak üzere, kümeler halinde birleşirler. İngiliz Komutanlığı cephe gerilerini sağlama almak için sömürgeciliğin verdiği tecrübeleri bu topraklarda da hemen uygulamaya girer. Mezopotamya, altı büyük merkeze bölünür ve her bölgenin başına bir politik subay getirilir. Politik subayın denetimi altında yönetim kadrosuna yerli halktan konumları güçlü olanlar özellikle alınır. Bu, aynı zamanda idari mekanizmaya karşı halktan gelecek tepkileri frenlemek için bir tedbirdir. İdari mekanizmanın, kendisine, görelî bir hukuksal form verilerek yasallaştırılması, sömürgeci mantığın uygarlaştırılmış biçimidir. Ve bunu İngilizler bu topraklarda da uygulamışlardır. Daha sonra görüleceği gibi Kürtleri de bu sabte hukuksal zemine çekmek istemişler; ancak, dünyadaki büyük değişmelerin -Ekim devriminin- bölgeye dayattığı yeni sorunlar çevresinde bu göstermelik hukuksalılıktan bile vaz geçmişlerdir.

İngilizler Mezopotamya'da yönetimlerini başlıca şu bölgelerde yoğunlaştırırlar: 1-Amara, 2-Kut-el Amara, 3-Naziriye, 4-Kurma, 5-Zobeir, 6-Basra.

Bu bölgelerde Osmanlı vergi sistemi kaldırılır. Ama Mithat Paşa zamanında başlayan özelleştirme hareketini yaygınlaştırarak sürdürürler. Köylünün mülkiyet sahibi edilerek silahından arındırılacağı ve kurulacak yeni yönetime yerleşik bir düzen içinde katılacağı hesap edilir. (4)

Tüm bu girişimlere karşı İngilizler yoğun bir direnişle karşılaşır ve ancak 6 Kasım 1918'de Musul'a girebilirler. Bilindiği gibi 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi imzalanır. Şehrin etrafında bulunan Türk birlikleri bu duruma son vererek tamamen geri çekilirler. (6 Aralık 1918)

Gerçekte Musul üzerine yürüyüş, İngilizlerin artık Kürtlerle direk olarak karşı karşıya buldukları bir dönüm noktasıdır. Kürtler tamamen kendi olanaklarıyla dünyanın en güçlü sömürgeci devletine karşı mücadeleye atılırlar. Bu mücadelede, ne politik tecrübeleri vardır ne de düşmanlarını iyi tanımaktadırlar. Silahları ilkel ama direnişçi ruhları gelişkindir. Bu nedenle usta İngiliz politikası tüm deneylerine karşı dağlı Kürt inatçılığına çarpmakta, işlemez duruma gelmektedir.

Daha 1917 yılında savaş sona ermeden çok önceleri İngiliz General

Niessel "Kürdistan Kürtlere" sloganını atarak Kürtlere sempati ile yaklaşmaya çalışır. Bu amaçla Türk ordusunun denetimini kaybettiği Van'da bir komisyon kurup çalışmalara başlar. Ancak Kürtler, bu slogana kulak asmamakta, başkalarının verecekleri bir bağımsızlığa fazla güvenmemektedirler. Bu nedenle bölgede yer yer otonomi, yer yer bağımsızlık diye dolaşan söylentiler yoluyla büyük devletlerin egemenlik peşinde koştuklarının bilincindedirler. Böylesi bir egemenlik altında ne feodal güçler ne de halk kitleleri yaşamak istememekte, bu nedenle direnmektedirler.

Ne var ki, tecrübe bu dengesiz savaşta İngilizlerin imdadına yetişir. Kürtlerin zayıf yönlerini yakalarlar ve ondan sonra peşlerinden sürüklemeye başlar.

Güney Kürdistan'da diğer parçalarda olduğundan daha çok aşiret ve feodal egemenlik ayaktadır. Feodal güçlerin en güçlüleri bu kesimdedir. Bu somut olguya karşın, birleşmiş gibi görünen feodal yapı içindeki çeşitli boyları, herhangi bir nedenle birbirine düşürmek oldukça kolaydır. Bunu aşiret mülküne ve namusuna yönelttiğinizde tüm diğer değerlerin, birlik anlayışının yıkıldığını görürsünüz. Usta bir devlet politikası, çok sesli biçimde bu kıskırtılıca yaptığı gibi, gerçekten Kürtler arasında meydana gelen olayları da kullanma fırsatını kaçırmaz.

İşgal altına alınan Güney Kürdistan'da önemli askeri güçleri olan bir kaç merkez, zaman zaman birlik kurabilmişler ancak bu birlik İngiliz politikasının oyunları sonucu dağılmıştır. Her gurup kendi sosyal varlığını, Kürt ulusunun varlığıyla eş tutarak, siyasi bir çıkış yolu aramış ve doğal olarak hakim devlet politikasını güçlendirmekten başka bir işe yaramamıştır.

4- SEVR GÖRÜŞMELERİ VE ÇEŞİTLİ ÇEVRELERİN KÜRDİSTAN SORUNUNA YAKLAŞIMLARI

A) İngiltere'nin Tavrı

Birinci Paylaşım Savaşının sonuna doğru durum açıklığa kavuştukça İngilizler, savaştan önce olduğu gibi, bölgede yaşayan her ulusa özgürlüklerinin verileceği sloganını daha kuvvetli ilan ederler. İngilizler, özellikle Kürtler üzerinde bu hesapları yaparken, Fransızlar da Asur-Kaldeliler üzerinde nüfus egemenliği elde etmek için bu türden beyanlarda bulunurlar.

Gerçekten de Wilson prensipleri çerçevesinde her ulusa bağımsızlığının tanınacağı bildiriliyordu. Sevr anlaşma maddelerine de konan bu prensip daha çok Milletler Cemiyetinin iradesine bırakılıyordu. Bu da bölgedeki büyük çıkar güçlerinin, istedikleri gibi bu maddelerle oynamasını beraberinde getiriyordu.

İngilizler, Musul bölgesinde otonom bir Kürdistan için hareket ederler. Irak Krallığının bir düzene sokulması için bu konuya önceleri ciddi biçimde eğilirler. Bağımsızlık sloganı, Irak'a bağlı bir otonomiye de dönüşse, Kürt sorununu halletmeden Irak'ta rejimin oturtulmasının imkansız olduğunun bilincindedirler. Bağdat'ta oturan Baban aşiretinin ileri gelenlerinden Hamdi Bey Baban ile İngiliz Askeri Komserliği bir görüşme yapar. Bu görüşmeden sonra bölgenin nüfuslu güçlerinden Şeyh Mahmut'un büyük Zap'tan Şirvan'a kadar olan topraklarda oluşturulacak bir otonom bölgeyi yönetebileceğini kabul ederler. Ancak çok fazla geçmeden Bağdat'ta Kral Faysal'ın bu yönetimle baş ede-

meyeceğini anlarlar. Yeni bir öneri ile Şeyh Mahmut'un otonom bölgesini, Süleymaniye ile sınırlı tutmaya çalışırlar. Böylesi bir durumu Kürtler kabul etmezler. Sadece bölgedeki Kürtler değil, İstanbul'daki Kürt örgütleri de buna karşı çıkarlar.

Savaş sonrası Kürdistan bir harabedir. İngiliz ve Fransız politikası bölgede tereddütle karşılanır. Bağdat'tan üst üste gönderilen telgraflar İngilizlerin telaşını göstermektedir. Kürtler dağlarda harekete geçmiş, yolları tutmuşlardır. Musul, Van, İmadiye, Urmiye ve Zaho'da ayaklanmalar üst üste patlak verir. Savaş sırasında bölgeden kaçan Hıristiyan halkın tekrar geri dönmesi bu gerginliği daha da artırır. Açlığın ve yoksulluğun kol gezdiği bu dönemde düşmanlıklar kolayca körüklenir. Fransızlar, Kürtler karşısında daha dikkatli ve teslimiyetçi bir politika izlemeye başlarlar.

Bölgede etkin durumda olan İngiliz politik görevlilerine karşı oldukça hırçın davranan ve affetmeyen Kürtler, bunları peş peşe yakalayıp vururlar. Avrupa basını bu olayları, Kürtlerin Batı medeniyetine karşı bir saldırısı olarak niteler.

İsyanların yönetiminde bulunan Şeyh Tahar, sorunu diplomatik yollarla çözmek için Bağdat'a gelir. Ve Paris'e Sevr barış görüşmeleri için gitmek istediğini bildirir. Ancak İngilizler buna izin vermezler.

Şeyh Mahmut kuvvetleri İngiliz yönetiminin değişen politikası karşısında 27 Mayıs 1919'da Süleymaniye'ye saldırırlar. Şehri ele geçirip hazineyi yağmalarlar. İngiliz politik görevlisi tutuklanır. Bu durumda İngilizler bütün kuvvetleri ile harekete geçerler. 18 Haziran'a kadar süren savaşlarda İngiliz ordusu özellikle savaş uçaklarını kullanarak hedefe ulaşmaya çalışır. Sadece askeri birliklere karşı değil, sivil hedeflere ve göçebe çadırlarına karşı da uçaktan bombalar yağdırılır. Bölgede durum oldukça gergindir. İngilizlerin büyük kayıpları olur. Otomobillerin büyük bir bölümü Kürtler tarafından tahrip edilir ve şoförleri öldürülür.(5) Kerkük'te bulunan İngiliz birliğine karşı yapılan bir saldırıyla bu birlik saf dışı bırakılır.

İngiliz uçak saldırılarının yoğunlaşması üzerine Kürtler, esir aldıkları subay ve erleri, evlerde ve çadırlarda teker teker hapsederek uçak saldırılarından korumaya çalışırlar. Esirlerin durumu da İngiliz Yüksek Komiserliğine bildirilir. Bu durum İngiliz askeri yetkililerinin raporlarında özellikle işlenir ve uçakların rastgele saldırıları durdurulur.(6) İngilizlerin en çok uçaklarıyla korkutmaya çalıştıkları Kürtler, savaş alanında espirilerini de kaybetmezler. İngiliz komutanlığına gönderdikleri haberde şunu söylerler: "Tayyarelerinizden çok korkuyorduk ama bugün görüyoruz ki bize karşı birşey yapamıyorlar."(7)

Bu cesaretli çıkış, Paris'teki barış komitesini endişelendirir. Bağdat'ta Fransız elçisi olan Roux, hükümetini konuyla ilgili bilgilendirirken, Zaho'daki politik görevlinin öldürülmesinden sonra hiç bir ciddi tedbir almayan "aldırışsız İngilizlerin" bu durumunun Kürtlerin davranışlarını tehlikeli boyutlara ulaştırdığını rapor eder.(8)

Uçak saldırılarıyla istenilen sonuca varamayan İngilizler, bu kez 9 Haziran 1919'da karadan ve havadan yoğun bir saldırıyla harekete geçerler. Barzan geçidinde süren çatışmalardan sonra İngilizler bir çok Kürd'ü esir alırlar. Esirler arasında Şeyh Mahmut, Şeyh Garip ve Muhammed Amin'de vardır. 18 Haziranda İngilizler Süleymaniye'yi ancak kontrol altına alabilirler.

Şeyh Mahmut önce idam cezasına çarptırılır; daha sonra siyasi ortam gözönüne alınarak cezası ömür boyu hapse çevrilir ve Hindistan'a sürgüne gönderilir. İngiliz kuvvetleri daha kuzeye, İmadiye bölgesine ağustos başlarında girmeyi başarabilirler.

Şeyh Mahmut'tan sonra hareketin başına geçen yeni önderler, Hıristiyanların bölgeye geri dönüşünün önlenmesi karşılığında, İngilizlerle dost kalmak istediklerini bildirirler. Ancak teklif rededilir.

Birinci Paylaşım savaşı sırasında çeşitli nedenlerle, Kuzey'e, Kafkasya'ya kaçan, çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu Hıristiyan halk savaştan sonra, galip devletlerin koruyuculuğunda geri dönmek istemektedirler. Bölgenin etnik özelliğinin çeşitlendirilmesi temelinde kendi insiyatiflerini geliştirmek isteyen İngiliz ve Fransızlar bu geri dönüş olayını kontrollerinde tutmak isterler.

Tiflis ve Erivan'da yoğunlaşan bu gurubun dönüşüne İran'da Urmiye bölgesi de karşı koyar. Şeyh Tahar ve SIMKO öncülüğünde başlatılan protesto gösterileri genel bir ayaklanmaya dönüşür. Böylece savaş İran Kürdistan'ını da içine alarak genişler. Geri dönüşü organize etmekle görevli Tiflis'teki yetkililer bu durum karşısında, göçmen kitlesinin kararsızlığa düştüğünü bildirirler. Azerbeycan'a kadar uzanan bölgede Kürtler bu politikaya karşı direnirler. Paylaşım savaşı boyunca askerden kaçıp bu bölgede gelişigüzel dolaşan Türk gurupları da silahlendirilerek ayaklanmaya katılır. Bunda Türk yönetiminin de insiyatifi olduğu anlaşılmaktadır.

Eski Musul valisi Haydar bey 6 Mart 1923'te TBMM gizli oturumlarından birinde yaptığı konuşmada, SIMKO ve Şeyh Tahar için, "bir miktar yardım ederek ayaklandırdık" diyecektir. Ancak bu iki kişinin Osmanlı devletine karşı olan tavırlarından ötürü güvenilmez olduğunu da vurgular. Aynı konuşmasında, Hıristiyanların, Nasturi ve Ermenilerin bölgeye tekrar getirilmesindeki amacın, İngilizlerin Türkler ve Kürt-

ler arasında bir tampon devlet yaratma isteminden kaynaklandığını, belirtmektedir. Haydar Bey, SIMKO'nun İngilizler tarafından ekde edilmek istendiğini, bir takım İngiliz girişimlerine karşı göz yummakla birlikte SIMKO'nun "doğrudan doğruya kendilerine -İngilizlere bnteslim olmadı"ğını açıklarken, Kürt hareketinin karakterine de parmak basıyordu.(9)

Van, Musul, Urmiye ve Diyarbakır'da Kürtler bu geri dönüşün arkasında yatan nedenleri şüpheyile karşılarlar ve güçlerini birleştirirler. Bir Fransız raporunda, bu şehirler arasında 25 bin Kürt savaşçısının bulunduğu ve bunların 5000 kadınının bir ordu birliği gibi savaşmakta olduğu, diğerlerinin ise, küçük birimler halinde bu savaşlarda yer aldığı vurgulanmaktadır.(10)

İngilizlerin inatçı tutumu, sorunun daha da kanlanarak gelişmesine neden olur. 29 Temmuz 1919'da Halepçe bölgesinde İngiliz ve Kürt kuvvetleri arasında yoğun çarpışmalar meydana gelir. 5 Ağustos'a doğru İngiliz kuvvetleri üstün duruma geçerler. İmadiye bölgesinde önemli bir şeyh ailesi esir alınır. Bir çok silah ve cephane ele geçirilir. Ağustos sonlarında İngiliz kumandanlığı Süleymaniye'de sivil bir yönetim kurduklarını açıklarlar. (11)

İnsani nedenlerle yapıldığı imajı verilen bu geri dönüşün, Sevr Barış Konferansında geçen politik serüvenlerle birlikte incelendiğinde hiçte görüldüğü gibi olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Sevr görüşmelerinde, Wilson prensiplerine aykırı olarak, Ermeni temsilciler, birlikte yaşayabilecekleri bir ulusa karşı, emperyalist güçlerce kışkırtılmışlardır. Kürtlerin sosyal yapıları gereği dağınık yerleşim alanlarında yaşamalarından yararlanan bu güçler, Ermenilerin belli başlı şehirlerde çoğunluğu ele geçirmelerini teşvik etmişler, böylece hem Kürt sorununda geri adım atmışlar hem de iki halk arasında gerginliği trmandırmışlardır. Bu durumu kavrayan halk, kendiliğinden bir ayaklanmaya girişmiştir.

Halep'teki İngiliz güçleri kumandanlığı, yayınladığı bir bildiri ile her iki tarafı sakin olmaya çağırmış, Barış Konferansının Kürdistan ve Ermenistan sorununa kesin bir çözüm bulacağını ve buralarda yaşayan ulusların kendi devletlerini kurma haklarının bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca İngiltere'nin Kürtlere karşı düşmanca bir politika gütmeyeğini açıklama zorunluluğunu hissetmiştir. (12)

Direnişin sert ve kırılmaz oluşu karşısında İngilizler kuşkuya düşmüş, bu göçmen kitlesini Kanada'ya yerleştirmek için ikna etmeye çalışmışlardır.

Sevr görüşmelerinde Ermeni yetkililer bu politikanın kurbanları olarak sorunlarını Kürtlerden ayrı çözme yi denemişler, iddialarını Kürtler-

le bir çatışma noktasına kadar getirmişlerdir. Bu politika ile Emperyalistler, gerçekte Kürtleri mümkün olduğu kadar yalnızlaştırmak ve çevre halklarla çatışma haline sokarak sorunu içinden çıkılmaz duruma getirirlerken, bu çıkışsızlık durumunda kendi gerçek politikalarına uygulama alanı bulmuşlardır. Çünkü Ermeni ve Kürt sorununun, gerek Osmanlı yönetiminin varlığı halinde, gerekse Ankara'da kurulacak Kemalist bir yönetim altında, kolay çözülemeyecek bir sorun olduğunun bilincindedirler. Bu nedenlerle olayları, gelişimine bırakmayı ve güçler dengesi içinde kullanabildikleri kadar kullanmayı prensip edinmişlerdir.

Bu konuda İngiliz politikası çok daha karmaşık bir hal alırken, Fransızlar daha net bir politika çizebilmektedirler: Ankara'daki Kemalist yönetimle çelişkiye düşecek her türlü problemden mümkün oldukça sıyrılmak. İngilizlerin karmaşık politikası, onların dönemin en güçlü emperyalistleri olmalarından kaynaklanmaktadır. Yine bu nedendir ki, Türk tarihçileri arasında sürekli olarak doğuda bir Kürt devleti kurmakla suçlanmaktadırlar.

Sevr görüşmeleri sırasında Kürtler ve Ermeniler arasındaki gerginliğin ulaştığı noktaları ekte sunduğumuz Genaral Şerif Paşa'nın barış konferansına verdiği muhtıradan ayrıntılarıyla anlamaktayız. Diplomatik alandaki bu gerginlik ülke topraklarında süren karışıklıklarla daha da ağırlaşmış durumdadır. Henüz kendilerine ait olmayan, hayali bir devlet üzerine kavga ettiklerini neden sonra anlayan taraflar, konferansın sonuna doğru hatalarını kavramış ve birlikte hareket etme yollarını aramışlardır. Ancak bu çaba bağlaşıp güçlerince dikkate alınmamıştır. Çünkü bu iki halk yeni dengeler içinde yüz üstü bırakılmışlardır. Ermenilerle süren bu gerginliğin, aynı dönemde Anadolu'ya çıkan Mustafa Kemal'e, Kürtlerle bir ittifak içine girme olanağını, verdiğini ileri sürmek mümkündür.

İngiliz belgelerinin de ortaya çıkardığı gibi Kürtleri bütünüyle Mustafa Kemal yönetimi karşısına çekmek, Ermeni sorunu nedeniyle şüphelidir. (13) Bu şüpheye karşı Kürtleri, gerek M.Kemal yönetimine gerekse Bolşeviklere karşı kullanma istemini gizlememişlerdir. Ancak bunu pratik bir adım haline getirebildikleri söylenemez. Örneğin 1920'nin ilk önemli halk hareketi olan ve Türk tarihinde "yabancı parmağı olan" bir ayaklanma olarak gösterilen Koçgiri isyanı hakkında uzun zaman bilgi alamadıklarını, İngiliz belgelerinde okumaktayız. (14)

Gerçekte Kürtlerin M.Kemal'e karşı kullanılmak istenmesi, padişahın da bilgisi içindedir. Bu projenin uygulanabilmesi için Fransızlar'a da bilgi vermek gerektiğini İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck, Dışiş-

leri Bakan Lord Curzon'a yazdığı şifreli bir telgrafta belirtir. (15)

Sorunun boyutlarını, genişliğine ele aldığımızda, Osmanlı Padişahının İngilizlerle beraber bağımsız bir Kürdistan için çalışmayacağı ortadadır. Kürt örgütlerine karşı tepkileri bunu yeterince göstermektedir. (Bu konuda karşı iddialar bulunsa bile, İngiliz politik ve askeri varlığının en çok bulunduğu bir dönemde Kürt örgütleri kapatılmıştır.)

Fransızlar ise, görüleceği gibi Kürt sorununa bulaşmamaya özen göstereceklerdir. Tüm bu nedenlerden ötürü İngilizler, sınırlı sayıda Kürt ileri gelenleriyle yaptıkları görüşmeleri "Bağımsız Kürdistan" gibi pratik bir adıma dönüştürmemişlerdir.

Öte yandan, Ermeni sorununun gelip dayandığı nokta açısından emperyalist politikaya şüpheyle bakan Seyit Abdülkadir (Osmanlı Senatosu Başkanı) gibi otonomcu Kürtler, Kemalist harekete sempatiyle bakmakta, ancak Kürtlerin ulusal hakları konusunda ısrarlı davranmaktadırlar. Bedirhan (Botan bölgesinde güçlü bir feodal aile) gibi bağımsızlıkçı olan feodal aileler ise Kemalist harekete karşı durmuşlar; ama İngiliz politikasına da sürekli şüpheyle yaklaşmışlardır. Tüm bu olgular içinde, görüşmelerde ortaya çıkan Ermeni-Kürt çelişkisi, Kürtlerin Sevr Barış konferansına umutla bakmalarını engeller. Bakışlarını başka yöne çevirmek zorunda bırakırlar.

Bu tür çatışmalar, emperyalist çevrelere farklı faydalar sağlarken, Kemalist harekete de Hıristiyan halka karşı Müslüman halkın birliği gibi bir avantaj sağlamıştır. Niketim Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Ermeni tehlikesi işlenirken, Müslüman kökenli Türk ve Kürt halkının birliğinden söz edilir. Her iki kongreye Kürtlerin yoğun biçimde katılmaları bu şartların sonucu olmuştur. Erzurum Kongresine katılan 54 delegenin -bazı verilere göre 56- 22'si Kürttür. Elazığ, Mardin, Diyarbakır'dan seçilip imparatorluk valileri tarafından kongreye bırakılmayan 10 dolayında delegeyle birlikte 32 delege Kürtleri temsil etmektedir. Bu sayı kongreye katılan toplam delege sayısının yarısını oluşturmaktadır. Sayının çokluğu, mevcut durumun Ermeniler lehine işletilmesi görünümünü veren bağlaşıklık güçlerin politikalarına bir tepkinin sonucudur. Kürtler, yine kendileri gibi müslüman olan Türklerle "milli" bir birliğe girmeyi, sonu bilinmez maceralara atılmaktan daha faydalı görmüşlerdir. Gerçekten de Anadolu'daki yeni yapılanmada Türk ve Kürtlerin birliği sürekli propaganda yapılmış, halk üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Bu durum ise, Sevr görüşmelerinde Kürt temsilcisi olarak bulunan General Şerif Paşa'yı bir kez daha zor durumda bırakmıştır.

İngiliz ve Fransız'ların bu gelişmeleri dikkate almamaları düşümlü-

mez. Yine bu nedenledir ki, Anadolu'da süren Kemalist hareketi dik-
katle izlemişler, onunla bağ kurmaya çalışmışlardır. Ancak M.Kemal'in
ulusal istemlere karşı aşırı bağımlılığı, bu güçleri şüpheye düşürmüştür.
M.Kemal'in Bolşevik olmadığını bildikleri halde onun ulusçu yanının
ağırlığı Ankara ile bu güçler arasında olabilecek diplomatik bağın süre-
cini uzatmıştır. Bu tesbiti Fransız politikası açısından değil ama İngiliz
politikası açısından kuvvetle söylemek mümkündür. Zira İngilizler de
Anadolu'yu işgal gibi bir maceraya girmek yanlısı olmamalarına karşın,
Ankara'da kurulacak olan bir iktidarın kendilerine ya da Batı dünyası-
na ne derece bağımlı olacakları konusunda taşıdıkları kuşku, her iki
yönetimin normal diplomatik ilişki sürecine girmelerini engellemiştir.
İngilizlerin, İstanbul ve Ankara'da var olan iki ayrı yönetim arasında,
birini diğerine tercih sorununun kökeninde hangisinin üzerinde daha
egemen bir yapı kurabileceklerinde yatmaktadır. Bu, iki yönetim biçimi-
nin tarihsel gelişmeler içindeki yeriyle ilgili politik sorunları içermek-
tedir. Tarih, bu konuda Fransız sömürgecilığının tecrübelerini, İngiliz
politikası karşısında doğrulamıştır. Fransızlar, gelişen tarihi ve sosyal
değerleri de göz önüne alarak, Ankara ile başından beri diyalog kurma
yanlısı olmuşlardır.

İngilizlerin ikili oyunlarına Yunanlıların İzmir'i işgal olayı son ver-
miştir. İngilizler içinde bir kanat, bu tür bir işgal olayına karşı durmuşsa
da Avrupa'da önemli bir otoriteye sahip olan ve kendine fazla güvenen
Venizelos, bu işgal olayını başlatmıştır. İzmir'in işgali ve Ermeni soru-
nu, M.Kemal'in Anadolu'daki çalışmalarını kolaylaştırmış, otoritesini
güçlendirmiştir.

M.Kemal, Kürdistan'da baş gösteren Ermeni tehlikesini, Kürtleri yan-
ına çekmekte ve Müslüman halkın Hıristiyan halka karşı birliğini sağ-
lamakta kullanırken, Yunan işgalini de memleketi yöneten Padişah
idaresine karşı ulusçu unsurları birleştirici bir öge olarak kullanmıştır.
Bu tavrı ile ordu içerisindeki prestijini arttırmış, hemen hemen tüm
ordu komutanlarını yanına çekmiştir. Özellikle Mondros Ateşkesi ge-
reği hükümetçe emekliye sevk edilen subaylar her tarfta M.Kemal'in
siyasi büroları gibi çalışmışlardır. Bu iki olay Kemalist hareketin etki
gücünün nedenlerini oluşturmaktadır.

İngilizlerin politik hedefleriyle, içine girdikleri pratik arasında önem-
li çelişkiler vardır. Ve onlar politikalarını M.Kemal karşısında yönlendirmekte
oldukça acemilik göstermişlerdir. Uygulaya geldikleri sömürgeci taktikleri
Afrika'nın veya Asya'nın herhangi bir ülkesinde değil, Avrupa ve Asya'da önemli bir siyasi güç olan bir devlete karşı
olduğunu her nedense anlamak istememişlerdir. Anadolu'da gelişen

milliyetçi hareketi (*) yönlendirenlerin başında bizzat devletin en üst kademesinden gelen, devlet olgusunu yakından tanıyan insanlar olduğunu görmemezlikten gelmişlerdir.

İngilizlerin uyguladığı politikanın kurbanlarının Ermeniler ve Kürtler olması mümkündür; Ama İstanbul'da Padişah sarayında devleti tanıma olanağı bulan M.Kemal'i bu kurbanlar arasına saymak mümkün değildir. O'na uygulanacak yöntem ekonomik, sosyal, politik sorunları içeren çok daha ince bir politikayı gerekli kılmaktadır. Türkiye'nin geleceği, gerek M.Kemal yönetimiyle, gerekse İstanbul'da padişah yönetimiyle bu eşğin üzerindedir. Üçüncü bir alternatif objektif olarak olanaklı görülmemektedir. Ancak genç ve dinamik bir kadroyu kurmayı başaran M.Kemal, bu politikada Türkiye'nin yeni yapılanmasını kendi lehine çevirebilmiştir. İşte Fransız politikasıyla İngiliz politikasının birbirinden ayrıldığı nokta dönemin bu özelliklerini kavrama noktasındadır. Fransızlar M.Kemal yönetimini yukarıda bahsedilen modern politikaya çekmekte ısrarlı davranmışlar, gereksiz müdahalelerden kaçınmışlardır. Çünkü, İstanbul yönetiminin tarihsel ömrünü doldurduğunun bilincindedirler. İngilizler ise, inatla M.Kemal'in üzerine İstanbul Hükümeti gerçekliği ile gitmeye ve bu yönde bir sonuç almaya çalışmışlardır. Bunu yaparken Kürtler ve Ermeniler kullanılmıştır. Kullanılmıştır diyo-

*) M.Kemal hareketin gerçek niteliği üzerine Türkiye'de yeterli açıklık getirilememesinin nedenlerinden birinin de kelimeleri ve kavramları yerli yerinde kullanılmaması olduğu kansındayız. Çünkü Kemalist hareketi milliyetçi olarak değerlendirirken batıda kullanılan "nation" kelimesi dikkate alınmaktadır. Oysa "nation" kelimesinin karşılığı millet değil ulustur. Çünkü millet "bir dinden olan toplulukların tümü" anlamında kullanılmaktadır. (bk. Osmanlıca Türkçe ansiklopedik büyük lügat. 1985, Türday yay. Sayfa.647)

Namık Kemal'de Müslüman kökenli bir Osmanlılık üzerine temellenen milliyetçilik kavramı Ziya Gökalp'te ırkçı bir düşünce içinde Türkçülükle eş anlamlı olarak kullanılmış ve kavram Kemalistler tarafından da böylece kabul görmüştür. Bu adaptasyon mantığının da doğal bir sonucu gibiydi. Eğer kavramları yerli yerine kullanacak olursak Kemalist hareketin iki aşamasının olduğunu göreceğiz. Birinci aşama, Onun milliyetçi bir toparlanmaya geçtiği dönemdir. Ki bu dönemde, Anadolu'da Müslüman halkın birliğini hedef alıyordu. Bu anlamda Türk, Kürt, Laz, Çerkez vb. tüm halkın Hıristiyan tehlikesine karşı birliğinden yanaydı. Erzurum ve Sivas Kongre tutanakları bunu açıklamaya yeterlidir. İkinci aşamada ise, artık iktidarın kesin bir biçimde Türk hakim sınıflarının eline geçtiği ve Türkçülüğün açık bir ideoloji haline getirildiği dönemdir. Buysa onun ulusalcı görünümüdür. Bu görünüm savaş sonrasında ırkçı bir karaktere bürünmüştü. Güneş, Dil teorisi ve Türk tarihi üzerine yapılan çalışmalar bunun açık örnekleridir.-

ruz; çünkü, ne Kürtlere ne de Ermenilere verilen sözlerin hiç birisi ciddi değildir. Nitekim bu durum gerek Fransız, gerekse İngiliz belgelerinde açıkça çıkmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığında görevli Mr.Kidston'un Paris'te bulunan ve tutucu görüşleriyle tanınan Sir E.Crowe'e yazdığı bir mektupta Türkiye'de Kürt ve Ermeni belgelerini ayırmanın mümkün olamayacağını, hele büyük Ermenistan'ın hiç mümkün olamayacağını, M.Kemal faktörünü hesap etmek gerektiğini ve bu ülkeler için manda yönetimi kurulmasının çok zor olduğunu bunun için çok asker gerekeceğini bildirir.(16)

Öte yandan Türkiye'de otonom yada bağımsız bir Ermenistan kurmanın gelişen Bolşevik hareketi karşısında doğuracağı tehlikeler vardır. İngiliz Akdeniz Kuvvetleri İstanbul Merkezi Siyasi Subayı Yarbay Luke'nin Sevr Barış görüşmelerinde söz konusu edilen Ermenilerin durumunu net bir dille rapor eder. Yarbay Luke'e göre şimdiden Türkiye'de oluşturulacak olan bir Ermenistan'ın ileride Rusya'da kurulan Ermeni devletine katılabileceğini, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılma örnekleriyle açıklar. (17)

Bu raporlar, İngilizler arasında da, Fransız politikasına yaklaşan değerlendirmelerin, olduğunu göstermektedir. Buradan İngilizlerin, sorunu, dünya çapında bir prestij sorunu yaptıkları sonucu çıkmaktadır. Zira kendileri de gerçekte ne bir bağımsız Ermenistan ne de bir bağımsız Kürdistan peşinde koşmaktadırlar. Bütün bunlar Kemalist yönetimi dize getirmek için ortaya atılan göstermelik sorunlardır.

Gerçekten de yasallaşan bir Ermeni devletinin Sovyetler Birliği sınırları içindeki güçlü bir Ermenistan'ın ilgi alanına gireceğini ve onların bölgeye bu kanalla sürekli müdahalelerinin kolaylaşacağını, devlet politikasını yönlendiren İngiliz egemenleri de hesap etmekte ve bu nedenle Ankara'daki Kemalist yönetimle hem çekişme içinde bulunmakta hem de diplomasinin arka planında anlaşma yolları aramaktadırlar. Aynı değerlendirmeleri Fransız belgelerinde de göreceğiz.

Peki, tüm bunlara karşın İngilizlerin uluslar sorununda neden bu kadar direndikleri sorulabilir? Bunun yanıtını İsmet İnönü'nün anılarında, Lozan görüşmeleri sırasında geçen bir olayda bulabiliriz: İsmet İnönü, Lozan'da azınlıklar (Ekalliyetler) sorunu görüşülürken çıkan problemler üzerine, adını vermediği bir İngiliz diplomatını görüşmek istemiyle yanına çağırır. Konferanstaki gergin durumun barış görüşmelerini tehlikeye soktuğunu bildirir. Buna karşılık İngiliz diplomat, inandırıcı teminatlar vermeye çalışır. İ.İnönü şöyle devam eder "ciddi olarak sulh aradıklarım, müspet bir neticeye varmak istediklerini, ekalliyetler me-

selesindeki şiddetli gösterişleri ve büyük gürültüleri tabii görmemi tavsiye etti. Nasıl tabii göreceğim, bunu bana nasıl söylüyorsun, dedim; şu cevabı verdi: "İsmet Paşa! senelerce çok şeyler söyledik, çok şeyler vaat ettik. Bütün dünyada çok taahhüt altına girdik. Şimdi bunlara son verirken bu kadar merasim yapılmasını neden yadırgıyorsun."(18)

Mizansen gerçekte paylaşım savaşının hemen ertesinde hazırlanmaya başlanmış, Lozan'da son bulmuştur. Lozan'da azınlıklar sorunu görüldürken dünya kamuoyunun gözleri konferansa çevrilmiştir. İsmet Paşa ve Lord Curzon arasında çok şiddetli bir düello vardır. Ama bu düello, trajik bir mizansenden ibarettir. Yukarıda İngiliz diplomatın verdiği yanıtta espiri içinde Lord Curzon azınlıklar sorununun bütün suçunu Türklere yıkmaya çalışırken, İngiltereyi bu probleminden moral olarak kurtarmaya çalışır. Bu İngiliz politikasının tipik özelliğidir.

Dönemin en büyük emperyalist gücü olan İngiltere'nin elde ettiği ülkelere karşı uyguladığı metot, Osmanlı'nın merkezi feodal devlet düzeninde uyguladığı metotla benzer özellikler göstermektedir. Bilindiği gibi Osmanlılar, elde ettikleri topraklarda bir tek otorite yerine, toplumun sahip olduğu farklılıklarına göre bölünmesini ve bu tür küçük guruplara, merkeze bağlı otoriter yetki verilmesiyle devlet etkinliklerini bu topraklarda sürdürübilmişlerdir. İşgal edilen topraklarda büyük yerel güçlerin etkilerinin silinmesi, küçük gurupların ise, merkezce desteklenmesi şeklinde beliren Makyavelci devlet anlayışının modern öğelerini İngiliz politikasında da görmekteyiz. Makyavel tarafından merkezi devlet anlayışına en iyi örnek olarak gösterilen Osmanlı merkezleşme örneğinin, Batılı ülkelerce, gelişen kapitalizmin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmesi böyle olmuştur. Osmanlı'nın 1864 yasası ile imparatorluğu eyalet sisteminden vilayet sistemine geçirmesi, daha önce kendisinin Batı'ya eyalet sistemiyle sunduğu yönetim şeklinin, Batı'da, kapitalizme yeniden uygulanış biçiminden başka bir şey değildir.

Osmanlılar Kürdistan'da eyaletleri sancaklara bölerken, ayrıca her eyaletteki aşiretleri "aşiret prensliği" adı altında siyasal bir planda topluyorlardı. Aşiret prensliği, direk merkezi otoriteye bağlıydı. Böylece Kürt toplumu aşiretlere dek siyasal olarak bölünmüştü. Bu aşiretlerin özgür bırakılmasının temelinde, yerel feodal güçlerin güçlenme korkusu yatmaktadır. Çünkü feodal güçler, etraflarında dolaşan aşiretleri toprağa bağlamadan ya da yönetimleri altına almadan gelişip güçlenemezler. Kürt feodallerinin güçsüz ve dağınık olmalarının nedeni büyük ölçüde bu politikanın sonucudur. Oysa aynı tarihsel dönemde Osmanlı yönetimi, Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmen aşiretlerini to-

prağa yerleştirmekle, serfleştirmekle meşguldür. Anadolu'da bir çok Türkmen aşiretinin isyanına neden olan bu toprağa yerleştirme politikası 19. yüzyıl sonuna dek sürmüştür. Türkler böylece toplumdaki farklı yaşam biçimlerini ortadan kaldırarak pazar ekonomisi için dinamikler yaratmış, tarım, ticaret ve sanayide küçümsemeyecek adımlar atmışlardır. Kürt şehirleri ise bu dinamiklerden yoksun bırakıldıkları için gelişememiş zayıf kalmışlardır.

İngilizler Güney Kürdistan'ı işgal ettiklerinde burayı bölebilecekleri kadar bölmüşler ve gerçek etkin güçleri bu otoritenin dışına atmaya çalışmışlardır. Şeyh Mahmut'a daha önce Güney Kürdistan'ın hemen tümünü kapsayan bir bölgede otonomi hakkı verirken, sonra bunu tehlikeli görerek Süleymaniye ile sınırlandırmak istenmiştir. Farklı küçük gurup ve kişilerle Irak'ta, Faysal rejimine bağlı bir otonom yönetim kurmak istenmiştir; ama asıl siyasal ve askeri gücü elinde bulunduran Şeyh Mahmut'la ülkenin geleceği ile ilgili ciddi görüşmeler yapılmasına yanaşmamışlardır.

Sosyal güçlerin giderek direngen bir hal alması ve varlıklarını dayatmaları karşısında "redçi" olmak yerine, bunları da oldukları gibi kabul edip siyasal yapı içerisinde eritme politikası gütmüş ve bu yöntemle Irak'ta Faysal rejimini ayakta tutmayı denemiştir. Kürtlere karşı politikalarında, daha önce sözünü ettiğimiz Mezopotamya'nın altı ayrı parçaya bölünmesi, bu politikanın bir gereğidir. Böylece Britanya İmparatorluğu, bölgedeki egemenliğini daha rahat kontrol olanağını, aynı zamanda Irak'ta oluşturulan Faysal yönetimine karşı bir baskı unsuru yaratarak elde eder. Kürtler ise, savaş boyunca süren direnişlerine karşın, bir güç olarak İngilizlerin karşısına çıkıp kendilerini kabul ettirememişler, emperyalist oyunlar altında bölünmüşlerdir.

İngiliz diplomasisi, politik olarak Mezopotamya'da var olan ulusal farklılıkların ayrıştırılmasını, batı halkları gözünde savundukları uygarlığın prensiplerine uygun olduğu görünümünü vermeye çalışır. Oysa bu politikanın pratikteki uygulanış biçimi manda yönetimine aldıkları ülkelerdeki iktidar güçlerinin sürekli kendilerine bağımlı kalmasını sağlayan bir "koz" niteliğindedir. Böylece Bağdat'taki iktidar aygıtının merkezileşip güçlenmesi önlenmektedir. Bölünmüş bir otoritenin arasında, çeşitli güçlere el atmak kolaylaşmakta ve bölgede etkin rollerini oynamaya devam etmektedirler. Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un önerileri çerçevesinde çizilen uluslara hak eşitliği prensibinin, İngiliz politikasında uygulanış şekli budur. Hemen belirtelim ki, iyi niyetle çizilmiş Wilson prensipleri çerçevesinde Türkler de Mondros anlaşmasının ardından kendi haklarını aramak için harekete geçmişlerdir. Bu çalışmaların ba-

şına İsmet Paşa getirilmiştir.

İngilizler için önemli olan, bu prensiplerin kendileri değil, imparatorluğun çıkarına uygulanış biçimleridir. Kürtlere yönelik bir politika olarak değerlendirirsek, prensiplerin kendisi açısından "ilgili görünerek" Türklerle ve Fransızlarla; uygulanış biçimi açısından da Kürtlerle, sürekli çatışma halinde bulunmuşlardır. Fransızların, İngilizleri, Kürtlere yönelik politikalarında yalnız bırakmalarının ardında yatan bir diğer neden ise, egemenlikleri altında tuttıkları Suriye'de var olan yönetim boşlukları ile ilgili sorunlardır. Bu nedenle bir zaman alkış tuttıkları Wilson prensipleri bir kenara itilmiş, elde edilen çıkarların ve toprakların korunması temel prensip haline getirilmiştir.

Fransızlar bu politikaya o kadar sıkı sarılmışlardır ki, San Remo anlaşmasıyla Musul petrolünün % 25'ini kontrol hakları olmasına karşın Kürt sorununun içine girmekten kaçınmışlardır. Ekonomik olarak sorunun içinde olup, politik olarak sorundan kaçmanın uygun olmadığını gören İngiliz Hükümeti, Fransız petrol hakkını % 20 ile sınırlamayı denemiştir. İki ülkenin bu çelişmesini Kemalist Hükümet kendi lehine kullanmaya çalışmıştır. Ankara Hükümeti 1922'de Musul sorununun Fransız ve İngilizler arasında bir problem yaratmasını, kendi iç sorunlarını dış etkilerin hafifleyen baskısı altında çözmeyi kolaylaştıracağı umuduyla beklemektedir. (19)

Bağlaşık güçler içerisinde bulunan İngiltere ve Fransa arasındaki dostluk hiçte görüldüğü gibi değildir. İçten içe bir mücadele verilmektedir. Bu mücadelenin kaynağını bölgenin yeni politik yapısına bakışlarında görmek mümkündür. Bu doğrultuda Fransızların, görüşmeleri daha Sivas kongresi döneminde başlayan Ankara Anlaşmasını 20 Ekim 1921'de imzalamaları, İngilizler için bir darbe olmuştur. Her iki ülke bundan böyle birbirlerini daha dikkatli izlemişlerdir. Ankara Anlaşmasının açık maddelerinde olmamakla birlikte, Fransızların Musul petrol işletmelerinin hakkı için Türk Hükümetinden söz aldığı söylentileri, İngiliz diplomatik çevrelerinde ilgiyle izlenmiştir. Bir askeri işgali değil, topraklar üzerindeki ekonomik egemenliği ön plana koyan Fransa için bu önemli bir beklentidir. Bu nedenle Musul sorununda sürekli tarafsız görünmeye ve hatta Kürt sorunu karşısındaki tavırlarıyla Kemalist rejime önemli yardımlarda bulunmuştur. Bölgede statükonun Türkler lehine değişmesinin kendilerine kazandıracığı önemli ekonomik ayrıcalıklar vardır ve bu ayrıcalıkların bir kısmı Ankara Anlaşmasında görülmektedir. Ancak Fransızlar, Ankara Anlaşmasının yarattığı etkilerden şüphelenen İngilizlerin bölgedeki Fransız çıkarlarını karşı çalışacaklarına hesaplarının bir köşesine koyarak, ihtiyath davranmaya özen

gösterirler. Bu ibtiyath davranışın altında yatan şüphe nedeniyle zaman zaman yapılan görüşmelerde birbirlerini "Türk dostu" ve "Yunan dostu" diye kibarca suçlamışlardır.

İngilizlerin Kürt hareketiyle olan dolaysız ilişkilerine gelince: Churchill'in yönetiminde olan Sömürgele Bakanlığı bünyesinde, İstanbul'da bulunan İngiliz politik çevrelerin yaptığı çalışmalar sonucu, Kürtler üzerinde bir takım hesapların yapılabileceği görüşü ağırlık kazanır. İstanbul'da bulunan "Teali" ve "Teşkilat" adındaki iki Kürt kulübü etrafında yürütülen çalışmalardan alınan sonuçlara göre İngiliz manda yönetimi altında, Mezopotamya'da bir Kürdistan kurulabileceği düşünülür. Mandacılık, bilindiği gibi o dönemin politik modasıdır. Osmanlılar ve Mustafa Kemal hareketi içerisinde yer alan bir kesim için Türkiye'nin önündeki çıkış yollarından biri olarak gösterilmektedir. Fakat İngilizlerle bu konuda ilişkiye geçen Kürtlerin sayısı oldukça sınırlıdır. İstanbul'daki Kürt örgütleri arasında süren tartışmalar bu nedenle bir sonuç vermez. İngilizler bu kez yine İstanbul'da etkin politik ve askeri görevlerde bulunan ve aynı zamanda inisiyatif kurabilecek şahıslara yaklaşırlar. Bunların bir kısmını otonom Kürt devletinin başına getirecekleri sözü ile elde ederler. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi Başkanı Damat Ferit'in adamlarından General Kürt Mustafa, Serbesti Gazetesi eski yönetmeni Mevlanzade Rifat, yine Damat Ferit'in Denizcilik Bakanı Hamdi, bölgedeki etkili aşiret şeflerinden Ahmet Taha ile bir kaç Kürt kökenli subay ve sivil, açık bir İngiliz egemenliği için çalışırlar. Bunların toplam sayısı 27 olarak gösterilmektedir.(20) Fransız belgelerinde bu kişilerin İngilizler tarafından elde edildiği yazılıyorsa da aynı konuyla ilgili İngiliz belgeleri, bu kişilerle Yunanlıların ilişki kurduğu ve M.Kemal'e karşı kullanılmak istendiği yazılıdır. (21) Elde edilen bu kişilerin Anadolu toprakları üzerinde değil, Irak Kürdistan'ında kullanılmaları, Yunanlılar ihtimalini kaldırmaktadır. Irak sınırları içinde kalan bir mücadelede bu kişilerin rollerinin Yunanlıların Batı Anadolu'daki etkinliklerine ne derecede olumlu rol oynayacakları tartışma konusudur. Diğer taraftan, Mezopotamya topraklarında İngilizler ve Kürtler arasında süren çatışmalara Kemalist rejim bir tek asker bile göndermiş değildir. Kürtler kendi sınırlı imkanlarıyla İngiliz sömürgeciliğine karşı savaşmak durumunda kalmışlardır. Tüm bunlardan, elde edilen bu kişilerin, Anadolu'da süren olaylar için değil, Mezopotamya'daki siyasal statünün açığa çıkması için kullanılmak istedikleri sonucu çıkmaktadır.

General Kürt Mustafa, İngiliz propaganda bildiriyle birlikte, gu-rubuyla, Güney Kürdistan'a hareket eder. Bir süre sonra Hamdi Paşa

da Süleymaniye'ye gelir.(22) İngilizlerin, eylem merkezi olarak Kuzey Kürdistan'ı değil, Musul ve Kerkük dolaylarını seçmeleri, rastlantı değildir. Tarihsel nedenler arasında bu bölgenin Osmanlı imparatorluğu döneminde merkezle sürekli savaş halinde olması ve dolayısıyla yeni Türk yönetimine karşı da şüpheyle yaklaşmaları yer almaktadır. Ancak Kürtler, İngilizlere de hemen "evet" diyecek değillerdir. Kendi siyasal geleceklerini kendileri tayin etmek istemektedirler. Irak yönetimine sözde bir otonomiyle bağlamayı düşündükleri Güney Kürdistan'da süren İngiliz karşıtı Kürt ayaklanması, önemli rahatsızlıklar yaratmıştır. Kuzey'de Kürtler Mustafa Kemal ile Erzurum ve Sivas kongrelerinde birlik kurarken, Güneyde bağımsızlıkçı görüşler altında ayaklanmışlardır. İngilizlerin Ermeni sorunu ve Hristiyan halkın geri dönüşü projeleri nedeniyle Kuzey Kürtlere el atma şansları yoktur. Mustafa Kemal, izlediği politikayla bu bölgede "Türk ve Kürt halklarının birliğini" yaratmayı başarmıştır. Kemalist hareketin ise, Güney Kürdistan'a kadar genişleme şansı yoktur, zaten onlar da böyle bir niyet taşımazlar. Bu nedenle etkili Osmanlı Paşalarından Kürt kökenli bir kaç generalin veya siyaset adamının Güney Kürdistan'a gönderilmesiyle bu gurubun etkisi altında Kürtlerin daha kolay İngiliz egemenliğini kabul edecekleri sanılır.

Ne var ki, İstanbul'daki bu küçük Kürt gurubunun üzerine yapılan hesabın Kürdistan'da tutmadığı görülür. General Kürt Mustafa bölgede İngilizlere karşı gelişen direnişi engelleyemediği gibi, Kürt kökenli bir General olmanın avantajlarını da kullanamaz. Ülkelerinde yabancı bir egemenliği istemeyen Kürtler, paylaşım savaşının galibi, dönemin en büyük sömürgeci ordusu ile dışı dışı bir mücadeleye girmekten çekinmezler. Bunun üzerine direnişin önünü kesmek için yeni bir formül önerilir. Dinsel yapılarına ve geleneklerine düşkün olan Kürtlerin bu duygularını kamçulamak ve isyana bir son vermek için Hicaz emiri Hüseyin Zeyd'in Kürdistan kralı olarak ilan edileceği propogandası yapılır. Bu tür vaatler karşısında, gerek Kürt hareketlerinin ileri gelenlerinin, gerekse halkın tepkisi, ülkelerinde Hicaz Emiri dahil yabancı bir müdahale olmadan yaşamak istediklerini ortaya koyar. İngilizlerle daha önce çeşitli görüşmelerde bulunan ve bu nedenle Türk tarihçilerince işbirlikçi olarak gösterilmek istenen Bedirhanlar, Merkezi Kahire'de bulunan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi adına gönderdikleri bir ultiमतomda, Mekke Emirine bağlı bir Kürdistan'ı kabul etmeyeceklerini belirtirler. Bir Fransız raporu da kendi aralarında önemli ayrılıkları olan büyük Kürt şeflerinin, yabancı birini kral olarak kabul etmeyeceklerini bildirir. (23)

Tarihimizde sık sık sözü edilen ve Kürtlere karşı bir propoganda unsuru olarak kullanılan İngiliz desteğinin özü budur. Bu küçük işbirlikçi gurubun çalışmaları sürekli ön planda tutulurken Bağdat'tan Hakkari'ye, Van'a kadar uzanan topraklarda, İngilizlere karşı yürütülen ve yillarca süren savaşın göz önüne alınmaması maksatlı bir davranıştır.

1918'den beri İngiliz ordusunun ilerlemesine karşı koyan Osmanlı ordusu değildir. Bu ordunun halini yukarıdaki sayfalarda bir Osmanlı subayının günlüğünden vermeye çalıştık. Osmanlı ordusu, İngilizlerin karşısında sürekli, çarpışmadan, geri çekilmektedir. Kerkük'ü de bu şekilde (9 Mayıs 1918) terk ettikten sonra İngiliz ordusunun pratik olarak önü açılmış durumundadır. Erzurum'a kadar ilerlemesini durdurabilecek hiç bir güç kalmamış durumdadır. Bu şehirdeki 15. Kolordu, Osmanlı'nın en dinamik ve ayakta kalan bir ordusu olmasına rağmen, Ermeni ve Kafkasya'daki sorunlar nedeniyle, önemli ölçüde gücünü yitirmiştir. Mondros ateşkesinden sonra İngilizler ilerlemelerini durdurmamışlar; Musul'a 6 Kasım 1918'de girmişler. Ancak savaşın sınırı bununlada bitmemiş, Osmanlı ordusu tamamen geri çekilirken bu geniş topraklarda İngiliz ordusu, Kürtlerle savaşmak zorunda kalmıştır.

Bu gerçekten hareketle; Kürt isyanlarında sürekli İngiliz parmağı arayanların şu gerçeği görmeleri gerekir: Eğer bölgede İngilizlerin ekonomik ambargolarının yarattığı açlığa ve yosulluğa rağmen bir Kürt direnişi olmasaydı ve söylendiği gibi Kürt isyanları bir İngiliz kıskırtmaları olsaydı, Erzurum'un da tehlikeye girmesi beklenecekti. Bu şartlarda Batı Anadolu'da kongrelerini toplama olanağı bulamayan Mustafa kemal'in Erzurum ve Sivas'ta kongre yapması da oldukça güç olacaktı.

Sözü edilen bu işbirlikçi gurubun dışındaki Kürt politik örgütleri de İngiliz ve Farnsızlarla zaman zaman diyaloga girmişlerdir. Ancak bu diyalog kendi ulusal varlıklarının ve egemenliklerinin tanınması temeline olmuştur. İlişkinin bu türünü her siyasal harekette görmek mümkündür.

İngiltere'nin Kürt sorunundaki gerçek politikasının etkilerini 2. Lozan görüşmeleri sırasında görmekteyiz. Dağınık halde olan, ama bir türlü bastırılmayan ayaklanmanın liderlerinden Şeyh Mahmut'un, İran Kürdistan'ına kaçmak zorunda kalışından sonra, artık Kürdistan'ın bağımsızlığından İngilizlerin söz etmediklerini ve bölgede, Lozan Barış Anlaşması gereğince "sağlam ve kalıcı bir yönetim" kurmak için harekete geçtiklerini, Fransa'nın Musul'daki Konsolosluk temsilciliğini yapan ajan Aziz, 9 Haziran 1923 tarihli raporunda bildirir. (24) İngiltere'nin görünen politikasına karşı ülke içinden önemli tepkiler geldiğini belirt-

mekte fayda vardır. Önemli sayıda politik ve askeri şahsiyet Lord Georges kabinesinin yürüttüğü politikaya karşı yeni alternatifler sunarlar. M.Akelstan Riley'in Kürtler üzerine yaptığı çalışmanın sonuçları, Parlamento üyelerinden L.Herbert'in Kemalistler lehine yaptığı çalışmalar, yine parlamento üyelerinden Genaral Townshend'in hükümet politikasını atlatarak "özel" süsü verilmiş Türkiye ziyareti ve Konya'da Mustafa Kemal ile görüşmesi, Güney'de savaş alanında bulunan İngiliz Kuvvetleri Komutanı Genaral Holdane'nin Kürt karşıtı politikası ve Binbaşı Noel'in politik çalışmalarına karşı gösterdiği tepkiler, İngiliz politikasının hükümet düzeyinde görünen (A) yüzlü politikasının (B) yönünü oluşturmaktadır. Tüm bu olgular İngiltere'nin göstereceği tavır değişikliğinin elemanlarını vermektedir. Nitekim, İngiliz politikasının bu çift karakterine, genç Komünistler Örgütü Merkez Komitesi'nde yaptığı bir konuşmada Troçki değinmektedir. Bu konuşmaya, ilgili bölümde değinme fırsatı bulacağız.

Henüz daha Yunanlıların Batı Anadolu'dan kovulmalarından çok önce, Genaral Townshend'in, 18 Temmuz 1922'de Beyrut'a gelerek Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Anadolu'ya geçmek istemesi, önemli gelişmelerden birisidir. Bu ziyarete "özel" süsü verilse bile, Genaral'in 28 Temmuz 1922'de Konya'da Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmede ele aldığı konular ve Adana'da kendisinin hükümet tarafından gönderildiğini her nedense söylemesi, İngilizlerin (B) yüzlü politikasının "resmîyetini" açığa vurmaktadır. (25) Konya'daki görüşmede ele alınan konular: İzmir'in boşatılması, Boğazların silahsızlandırılması, azınlıkların korunması gibi konulardır. Bu noktada İngilizlerin Anadolu'daki Yunan işgaline iyi gözle bakmadıklarını ve Mart 1922'de Bağlaşıkların aralarında yaptıkları görüşlerde, aynı konularda, hem fikir olduklarını belirtmek gerekmektedir. Çünkü mevcut İngiliz Hükümeti, daha Mart 1922'de Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından boşatılmasını, İstanbul'un işgal halinin kaldırılmasını ve Boğazların silahsızlandırılmasını istemektedir. (İngiltere'nin Ortadoğu'daki en ünlü ajanlarından olan Albay Lawrence de Anadolu'daki Yunan işgaline karşı çıkmıştır. Bak. Türkiye dosyası cilt 190 s.191) Genaral Townshend ile Mustafa Kemal arasında geçen konuşmalar da bu sorunları içermektedir. General, Ankara'da Fransız Yüksek komiseri Palle ile yaptığı görüşmede, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları halinde barışın olacağına ilişkin düşüncelerini anlatır. (26)

İngiliz politikasının çift karakterli oluşu nedeniyle, onun gerçek yapısını anlamak için ancak sonuca bakmak gerekecektir. Söylenenlerle uygulananlar arasındaki çelişki bu karakteri açıklamaya yetmektedir.

Kürdistan'da süren ayaklanmayı pasifize etmek için propoganda düzeyinde söylenen sözleri bizzat eylemlikleriyle kendileri yalanlamaktadırlar. Daha 30 Kasım 1921'de İran'da görevli Fransız Askeri Ateşesi ile Mezopotamya'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Genaral Holdane arasında geçen konuşmalardan Kürdistan sorununu ciddi bulmadığını ve Binbaşı Noel'den maceracı olarak bahsettiğini öğreniyoruz. (27) Tüm bu veriler, İngiliz politikasının elamanlarını açığa çıkarmaya yardımcı olmaktadır. Ancak her nedense tarihimizde tüm öğeler gözardı edilmekte ve İngiliz kışkırtması, Noel adında bir Binbaşının çalışmalarında aranmaktadır.

B) FRANSA'NIN KÜRT SORUNUNDA GERÇEK TAVRI

Sevr görüşmelerinden, Wilson prensipleri çerçevesinde, bölgedeki ulusların durumlarının kağıt üzerindeki hakları ile, pratikteki uygulamaları arasında derin uçurumlar vardır. Sevr antlaşmasının kağıt üzerinde kalan maddelerinden hareketle, Kürt hareketinde sürekli yabancı parmağı arayanları belgeler yalanlamaktadır. Bırakalım Kürtlerin en basit otonom haklarını, ulus olmak özelliklerinden doğan haklarının en küçüğünü bile uygulamaya koymamışlardır. Güneyde yoğun bir savaş sürerken, kuzeyde Türklerle birlikte Milli Mecliste yer alan Kürtler, en azından bu birlik içinde kendi haklarını garanti altına almış olduklarını sanmaktadırlar. Ellerinin uzanabildiği ölçüde Güney Kürtleriyle ilgilenmekte, diplomatik alanda müdahalelerde bulunmaktadırlar.

İngiltere ve Fransa açısından Kürt sorununun aynı cepheleri vardır. Ancak her ikisi de sonuç bakımından aynı noktada birleşmişleridir. İngiltere'nin sorunla daha fazla ilgilenmesi, manda yönetimi altında tuttukları toprakların karakterinden gelmektedir. Suriye topraklarında fazla bir Kürt nüfusu olmamasına karşın, Irak topraklarında kalan parçada yoğun ve mücadelecı bir halk vardır. Farklılık, sahip olunan manda yönetiminin sağlam temellere oturtulmak istenmesinden doğan politikalarladır. Fransızlar açısından Kürtler fazla sorun teşkil etmemekte ve kıpırdamamaları için de bazı ayrıcalıklar tanımaktadırlar. Ancak bu durumun ne Türkiye'yi ne de Suriye manda yönetimini tehdit etmemesine dikkat etmektedirler. Sorunun hassas noktasının Türkiye olduğunun ve onu ürkütmemek gerektiğini çok iyi bilmektedirler.

Fransa, birinci paylaşım savaşı sonunda galip bir devlet olarak çıkmasına karşın, önemli sosyo ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır. Sömürgelerini yönetmekte zorlanmaktadır. Özellikle Arap milliyetçiliğini alevlendirerek kurmak istedikleri Suriye manda yönetimi bir türlü oturulamamaktadır. Halife ülkesine karşı Yunanlıların yanında yer alıyormuş görünmeleri bu rahatsızlığı artırmaktadır. Bundan ötürü en kısa zamanda yeni Türk yönetimi ile görüşerek bu kritik duruma bir son vermeye çalışırlar. Ankara anlaşmasının imzalanması bu zorunlulukların sonucudur. Suriye’de ve diğer müslüman sömürgelerde kamuoyunu kontrol edebilmek için Türkiye ile iyi geçinmek zorunda olduğunu kavrayan Fransa, diplomatik alanda bu kurala sıkı sıkıya sarılır. Bu durum ileride, savaş istemeyen bir Fransa ve İtalya’yı yanında gören Türkiye’nin, Lozan’da, Kürt sorunundan kurtularak çıkmasını sağlayacaktır.

1919 yılında Suriyeli Araplara yönelik genel bir çağrıda, Fransa’nın zorlandığı noktaları görmek mümkündür. Savaşın sonuçlarını, uygarlığın barbarlık üzerindeki zaferi olarak yorumlayan ve Araplara yeni bir özgür yaşam sözü veren bu bildiriye, sık sık Araplara kendilerinin ayrı bir ulustan oldukları hatırlatılmakta ve bu kelimeler özellikle vurgulanmaktadır:

"Şimdi, Almanya ve suç ortaklarına karşı, uygarlığın barbarlık üzerinde elde ettiği başarı ile genel savaş durdu ve kılıç kılıfına girdi. Kurtarılan Arap toprakları şimdi yeni bir yaşamla karşı karşıyadır ve bütün Araplar kendi köklerini ve sonuçlarını anlama hakkına sahiptir.

Ey halk! Türklerin pençesinden kurtarmak için oğullarının ayağa kalktukları, tarihin en şanslı ve parlak bölgesi olan Suriye, Arap tacının incisidir.

Ey halk! Siz, İslamdan, Hıristiyanlıktan ve Yahudilikten önce Arapsınız, bu ülke ve vatan sizindir. Şanlı tarihin halklarına, kurtarılmış halklarına göklerin bir bağışı olan bu otonomiye korumakla sizler görevlendirildiniz." (28)

Arap ulusalcılığının Suriye’deki etkileri İngiltere’nin denetiminde olan Arabistan yarımadasındaki gibi değildir. Hicaz Emiri Hüseyin, açık bir Osmanlı ve dolayısıyla Halife karşıtı olurken, Suriye’li Araplar hala halifelik kurumunun etkisi altındadırlar. Kendi geleceklerini Halifenin geleceğinde görmekte, bu düşüncelerle Fransız manda yönetimini zorlamaktadırlar. Halkın içinde gelişen bu kendiliğinden muhalefet, Mustafa Kemal tarafından iyi değerlendirilerek onun tarafından yayınlattılan siyasal bildirimlerle manda yönetimi karşıtı bir güç haline getirilmeye çalışılır. Yine Suriye ileri gelenlerinden Yasin Paşa’nın bu

gelişmeler sonucu Mustafa Kemal ile bağ kurduğu İngiliz servislerince doğrulanır. (29)

Hristiyan Batı'ya halifelik gibi kutsal bir kurumu ellerinde bulunduran Türkler, konularını en fazla Halep şehrinde güçlendirmişlerdir. Mustafa Kemal burada yayınlattığı bir bildiriye kardeşçe yaşama isteminden ve batı'nın oyunlarından bahsederek yakında düşman kuvvetlerin dağıtılıp yok edileceğinin propogandasını yapar.

Suriye'deki bu gergin durum Fransızları düşünmeye zorlamaktadır. Daha önemli bir sorun, halifeliğin kurum olarak halk üzerindeki etkisidir. Bu nedenle, bölgeyi etkileri altında tutup tutamayacakları konusunda şüpheler taşımaktadırlar. Bu şüphe onları Kemalist yönetimle diyaloga zorlamaktadır. Yine şu nedenlerle Türkiye'nin bazı bölgelerine karşı bir işgal olayını ciddi bulmamaktadırlar. Bu, aynı zamanda eski klasik sömürge metotlarının da iflas etmesi anlamındadır. Buna neden olan en önemli etmenlerden biri, siyasal planda Ekim devriminin ezilen, sömürge ülkelere ve uluslara açtığı kurtuluş yoludur. Bu, dünyanın yeni bir tarihselliğe açıldığı dönemdir. Uluslar bu devrimin etkisi altında şekillenmekte ve gelişmektedirler. Bu etkilerin emperyalist politikaya da yeni bir yön vermemesi düşünülemez. Nitekim sonuçta böyle olmuştur. Emperyalist güçler, önemli bir imparatorluk yapısından ve tecrübesinden gelen Türk direnişçiliğini kıramayacaklarını iyi hesap etmektedirler. Onlar için savaş sonrası durumu korumak temel bir politika olmaktadır. Bu ise bölgede var olan dengenin iyi kurulmasını gerekli kılmaktadır. Fransızlar bunu başarmış oldukları gibi sonuçta İngilizleri de aynı politikaya çekmekte gecikmemişlerdir.

Yukarıda örneğini sunduğumuz bildirinin tarihi 14 Şubat 1919'dur. Söz konusu tarihte medeniyet adına Arap ulusunun koruyucusu olan Fransızlar, bir ay önceki raporlarında, bir başka ulusun, Kürtlerin durumu karşısında, tam tersi bir tavır alabilmektedirler. İngiliz egemenliğinin otonom bir Kürt bölgesi kurma girişiminden ilk rahatsız olan ne gariptir ki, Fransa olmuştur. Suriye'deki Fransız Yüksek Komiserliği Şii ve Sunniler arasında önemli çelişkilerin bulunduğunu, bu nedenle Kürt yanlısı bir politikanın sonuçlarını o sırada Kahire'de bulunan yüksek komiserlerden Georges Picot'a bildirir. 27 Aralık 1918 tarihini taşıyan bu telgrafa Georges Picot'un verdiği yanıt, birinci Paylaşım savaşının hemen ertesinde, Fransa'nın Kürt politikasını açıklar niteliktedir. (20 Ocak 1919)

"Sir Marc Sykes ile yaptığım görüşmelerde ilgili şahıs Britanya koruculuğu altında Musul'u içine alan otonom bir Kürt Emirliği kurma niyetini (savunduğunu) benden gizlemedi. V.E.'ye 660 sayılı telgrafta

belirttiğim nedenlerden ötürü *En kesin çıkarlarınıza ters görünen bu çözümlü sürekli red ettim.*" (30) (italikler bana ait)

Bu tavır Fransa'nın Sevr ve Lozan'daki Kürtlere ilişkin politikasının ana hatlarını oluşturmuştur. Ancak Kürt kamuoyunu tamamen karşılama almanın doğuracağı sonuçlardan kaçınmak için, yer yer küçük çaplı politik girişimler yapmışlar, sorunla ilgili Kürt ileri gelenlerine iyi davranmakta kusur etmemişlerdir. Sevr Barış görüşmeleri sırasında, 1919'da Paris'te bulunan Genaral Şerif Paşa'da bu ilgiden nasiplenelerden biridir. Fransız konukseverliği altında Kürt sorununu tamamen kendi inisiyatif ve gücüyle çözmeye çalışmıştır.

Ancak Kürtler, her nedense, devlet politikalarını görünen şekli ile gerçek şekli arasında bir fark olabileceğini hiç hesaba katmamışlardır. Politikanın gizli yönüyle ilgilenmemişlerdir. Wilson prensiplerini her yerde propoganda eden bu devletlerin neden etkili bir adım atmadıklarını, Ermeniler ve Kürtler kendilerine sormamışlardır.

Şerif Paşa, Fransa'nın Kürtler karşısındaki gerçek politikasından habersiz bir şekilde Cenevre'de bulunduğu bir sırada (26 Aralık 1918) Fransız mandası altında otonom bir Kürdistan istediklerini orada bulunan Fransız yetkiliye bildirir. (31) Süleymaniye bölgesinin, Şerif Paşa'yı konferansta Kürtlerin temsilcisi olarak tanınması, bu şahsın hukuki statüsünü kuvvetlendirmesine rağmen, Fransa Hükümeti bu durumu dikkate almaz. Fakat Kürt yanlısı göründüklerini de her fırsatta göstermek isterler. Ancak somut verilere dayandığında "bekle gör" politikasını uygulamakta sakınca görmezler.

Oysa bu dönemde Kürtler kendi gelecekleri ile ilgili sürekli hareket halindedirler. Özgürlüklerinin barış görüşmelerinde masaya konuş biçimine karşıdır. Sadece Osmanlı sınırları içerisinde kalan Kürtler değil, İran'daki Kürtler de kendi geleceklerini genel bir Kürt hareketine bağlı kalmışlardır. İran'da süren ayaklanmaların ardından Kürtler, kendilerinin de barış konferansında bulunmak istediklerini bildirirler. Şerif Paşa, Kürtlerin temsilcisi olarak tanınmakla birlikte İran Kürtlerinin sorunlarının konferansta dışalandığını belirtirler.(32) Nüfus olarak sınırlı bir azınlığı oluşturan Asur ve Kaldelilerin savunmasını birinci dereceden üstlenen Fransızlar, Kürtlerin bu geniş ve etkili çevrelerine rağmen, daha çok sessizlik politikası takip ederler. Konferansın başka bir yörüngeye sokulmasını istemezler. Böylece zaman zaman İngiliz, zaman zaman da Türk politikasının bu konudaki etkinliklerine destek hazırlamış olurlar.

İran Kürtlerinin Sevr konferansına temsilcisi düzeyde katılmasını İstanbul'daki Kürt kulübü de istemekte, bu yönde girişimler yapmaktadır.

Temsilci olarak seçilen İran'lı Kürt Fahri Bey Abdi'nin başvuruları karışksız kaldığı gibi Şeyh Tahar'ın Paris'teki görüşmelere katılma istemi İngiliz otoriteleri tarafından engellenir. İngiltere'nin bu tavrı Fransa tarafından desteklenir. (33)

Şerif Paşa, Kürdistan'da süren gergin durumu anlaşılır kılmak için 15 Nisan 1919'da Wilson, Clemenceau, Lord George ve Orlando'ya başvurur. Problemin boyutları gerçekten konferansın işleyiş mantığını aşmaktadır. Olaylar sadece Kürtlerin değil, Ermenilerin de aleyhine işlemektedir. Ne var ki Ermeniler kendilerine kağıt üzerinde sunulan toprakların sarhoşluğu içinde bu gelişmeleri görememekteyler. Şerif Paşa mektubunda "Kürtler ve Ermeniler arasında düşmanlığın Hamidiye alaylarının kurulmasından sonra oluştuğunu ve yeni kanlı saldırılarda Jön-Türk politikasının etkilerinin görüldüğünü" belirtir. (*) Ateş kesten sonra bölgede hiç bir otoritenin olmadığını vurgulayan Şerif Paşa bölgede her iki halkın çıkarı gereği güvenliğini sağlanması için geçici bir hükümetin kurulmasını teklif eder. (34) Bunun karşısına Ermeniler geri dönüş problemini de söz konusu ederek Kürdistan'ın büyük bir bölümünün, emperyalistlerce savaş öncesi söz verilen Ermenistan'a katılmasını talep ederler. Gerçekten Ermeniler ve Kürtler o günkü politik gelişmeleri iyi görememekte, bağlaşıklık güçlerin yeni dengeler aradıklarını iyi hesap edememekteyler. Bu nedenle kulaklarına fısıldanmış vaatlerin peşinden, kendileri açısından hiçbir tedbir almadan, gitmektedirler. Barış görüşmelerinde bulunan iki ulusun yetkili çevreleri, ülke toprakları üzerinde süren mücadelenin kendisini politik bir yapıya sokmayı düşünmemekteyler. Bu nedenle konferansta etkili olmamakta, olayların gerisinde sürüklenmektedirler.

Emperyalist politikanın Kürtlerden çok Ermenileri cesaretlendirdiğini, bu sorunu ön plana çıkardığı doğrudur. Buna karşın Ermeni sorununu yüz üstü bırakmakta tereddüt etmedikleri gibi onlar tarafından da ileri sürülen iddaları Kürtlere karşı bir koz olarak kullanmakta da sakınca görmemişlerdir. Böylece sorunun kendi içinde çıkmaza girmesini sağlamışlar, bunun ardından gerçek politikalarını, yeni oluşan dengeler içinde sergilemişlerdir.

(*) Kürtler Hamidiye Alayları oluşturulmadan önce 2.Mahmut döneminde beri ayaklanma halinde bulunan Hristiyan halka karşı cepheye sürülmüşlerdir. Özellikle Yunanistan'ın imparatorluktan kopuşundan sonra, devlet, Kürtleri bu tür eylemlerde kullanır olmuştur. Reşit Paşa planı diye bilinen bir projeye göre, Ruslara karşı oluşturulacak bir müslüman barikatın, Hristiyan halkı ortadan kaldırırken yada sürgüne gönderirken yerine müslüman unsurların yerleştirilmesi öngörülmektedir. Bu savaşlarda Kürtler, kendilerinin olmayan bir amaca zorla sürüklenmiş, fedâ edilmişlerdir.

Ermeniler'de, Batı tarafından, özellikle Ankara hükümeti ile yakın ilişki kuran Fransızlar tarafından terk edildikleri düşüncesi 20 Ekim 1921 Ankara anlaşmasından çok önceleri, Haziran 1920'de başlamıştır. O günlerde Erivan'da yayınlanan Ermeni gazeteleri bu terk edilışı acı bir ifade ile işlemişler, bizzat kendilerinin silaha sarılmasından başka yollarının kalmadığı sonucuna varmışlardır. (35)

Ellerinde birçok olanak varken kullanmayan Batılı devletlerin bu şarptıcı politikalarını, konferansın sonuna doğru kavrayan Ermeniler, Kürt heyetine yaklaşmış, 25 Kasım 1919'da Barış Konferansına sundukları ortak bir bildiriye her iki ulusun, büyük güçlerin denetiminde, bağımsızlıklarına kavuşma talebinde bulunmuşlardır.(36) Yine aynı gün, iki heyet arasında süren olumsuz imajı silmek için Şerif Paşa Ermeni probleminin abartılmaması gerektiğini bildirerek "Kürdistan'da bulunan diğer azınlıklarla birlikte, sorunlarını karşılıklı saygı temelinde çözmek istediklerini" açıklar. (37)

Bu sırada, İngilizlerin Kürt sorununa bakış açılarından rahatsız olan Fransızlar bir başka beklenti içindedirler. Suudi Kralı Faysal ve diğer Arap yöneticiler ile anlaşabilirlerse, Kürt sorununu -Türkler lehine-Fransa'nın bir sorunu haline getirmek ve İngilizleri bu sorundan geri çekmek istemektedirler. Ancak bu plan, İngilizlerin Arap yönetimleriyle kurduğu güçlü ilişkiler nedeniyle gerçekleşmez.

İngiltere'nin otonom Kürdistan projesine karşı ülke içinden de tepkiler gelmeye başlar. Savaşın oldukça şiddetli geçmesi ve meydana gelen kayıplar kamuoyunu önemli ölçüde etkiler. İngiliz politik görevlilerinin başına gelenler, Kürtlerin savaşçılığı hakkında anlatılanlar, bu toplumu Batı'nın gözünde ilkel ve barbar olarak adlandırmaya yetmektedir. İngiliz kamuoyunun ilgisini günlerce üzerine çeken Kürdistan'daki savaş, çeşitli akademik çevrelerin tartışmaya girmesiyle boyutunu genişletir. M.Akelstan Riley'in mevcut İngiliz politikasına karşı tepkisi gazetelerde yer alır. Riley, yayınladığı bir kitapta, Kürtlerin karmaşık toplumsal yapısını anlatarak, devlet kurmalarının mümkün olmadığını, İngilizlerin boşuna uğraştıklarını iddia eder. Bu görüş Fransızları oldukça rahatlatır. Çin'de, Boxer savaşlarında bulunan ve Versaille anlaşmasını imzalayan dönemin Dışişleri Bakanı Stephan Pichon kendisine sunulan kitapla ilgili raporun üzerine şu notları düşer: "Kürtlerin yetersizlikleri üzerine M.Riley'in düşüncelerini paylaşıyorum." (38) Bu kelimeler Farnsız politikasının ana hatlarını tamamen ele vermeye yeterlidir. Uygarlığı geri ve mazlum toplumlara götürmekle övünen Fransa, aynı olguyu bir başka mazlum halka karşı kullanmamış, sorunun daha adil çözümü için kılıcı bile kıpırdatmamıştır.

Öte yandan, 11 Aralık 1921'de (Sunday Times) gazetesinde, parlamento üyelerinden L.Herbert, Türkiye'ye yaptığı gezinin ardından, "Doğu" sorunu üzerine yaptığı bir çalışmada İngiltere'nin Kemalistlere karşı olan politikasını şiddetle eleştirir. Türk-Fransız yakınlaşmasının nedenlerini, İngiltere'nin anti-Türk politikasına bağlar. (39)

Ne Güney Kürdistan'da ayaklanan ve bağımsızlık isteyen Kürtlerin taleplerine, ne de Şerif Paşa'nın yukarıda sunduğumuz önerilerine herhangi bir yanıt vermeyen emperyalist güçler, bölgede politik ve askeri dengelerin kendisini göstermesini çıkarlarına uygun bulurlar. İngiliz politikasının bu ikili karakterini fark eden Kürt gurupları panik içinde kahlırlar. Kahire'de bulunan Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, Şerif Paşa'ya baş vurarak bağlaşıkların Kürt karşıtı politikalarını mahkum eder. (30 Nisan 1919)

Bu mektup bütün Kürt politik çevrelerinin görüşlerini yansıtmamasına karşın, emperyalist politikaya karşı bağımsızlıkçı görüşleri savunması ve Kürtlerin kendi kaderlerini ellerine almasından başka bir yolu olmadığını, belirtmesi bakımından önemlidir. Diğer yandan bu mektupta Kürt, Ermeni çekişmesinin geldiği noktayı görmekteyiz.

Mektup şöyledir:

"General Şerif Paşa Hazretlerine,

Kutsal vatanınızı savunmak için yapmış olduğunuz bütün fedakar çalışmalarınızı Salih Bey kanalıyla öğrenmiş bulunuyorum. Tarafınızdan tanınan sizin değerli çalışmalarınızın bizleri de ilerletmesini dilerim.

Salih bey tarafından size son olarak verilen örnekler içinde, program ve bildirideki dikkatli tartışmalardan ortaya çıkarabileceğiniz gibi, kutsal amacın gerçekleşmesinde, bütün gücümüzle gece ve gündüz çalışmaktan geri kalmamaktayız. Gültünç Ermeni iddialarının haksız istemlerini çürütmek için Fransızca ve İngilizce hazırlanan broşür ve ilanlardan binlerce örneği birçok hükümete ve meclislerine gönderdik. Aynı zamanda Konferans Başkanlığına, A.B.D Başkanlığına, Başlaşık güçlerin Dışişleri Bakanlıklarına şikayet ve protesto telgrafları gönderdik. Bütün hükümetlerce resmi olarak onaylanan ve kabul edilen kararlar, haritalar, istatistik temelleri içinde olan istem ve iddialarımız değiştirilemez.

Kürdistan'ı oluşturan yedi vilayetten Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis, Harput ve Musul'dan bir karşı toprağı Ermenilere bırakmak tamamiyle imkansızdır. 14 Milyon Müslüman Kürt ve Türk'ün son nefesine, son insanına kadar, ilkelerini korumak için tanrı önünde yemin ederler.

Kürdistan Hükümeti şimdiden oluşturuldu. Kürdistan, ne İran'a ne de Mekke Emirliğine katılabilir, nede onların egemenliğine sokulabilir. Kürt halkı ve onun güçlü İran ve Hicaz Emiri'ninki gibi üstündür.

Bağımsızlığımızı ne Avrupalı güçlerden ne de Barış konferansından istemiyoruz. Biz bağımsızlığımızı yüce tanrının ve kâhçılarımızın gücü sayesinde oluşturduk ve ilan ettik.

Atalarımızın elde kâhç tuttukları ve islamın ortak vesayetinin 1300 yıldan beri oluşturdukları bu toprakları Ermenilere hediye ederken, Avrupalı güçler bedbaht Ermenilere sözlerini geri almadıkça yok edemeyeceklerini bildiririz.

Avrupalı güçlerin takip ettikleri amaç, bir Ermeni devletinin oluşturulması değildir. Asıl amaçları Ermeni rengi altında Osmanlı İmparatorluğunun 9 müslüman ilinin kendi tekellerine alınmasıdır. Daha şimdiden asayiş temin etmek bahanesiyle sözlü edilen illere işgal orduları hazırlığı duyulmaktadır. Oysa belirtilen 9 ilde yüzde beşten yukarı olmayan Ermenilere karşı müslüman halkın % 95 egemenliğinin gösterilmesi ihtiyaç olmayan bir gerçektir.

Avrupalı güçler eğer askeri kuvvetlerine dayanarak, bu müslüman bölgeleri Osmanlı imparatorluğundan zorla ayırıp, bir Ermeni devleti kurarsa, 24 saat içinde bu bölgede tek bir canlı Ermeninin kalmayacağına inanırsın.

Kürdistan dağları koyun körfezi değildir ve gemileri tanrısal güçle Ararat Dağına inen Nuh'un gemisi gibi değildir. Bin atlısı ile bütün Haçlıları bozguna uğratan Selahattin Eyyûbi'nin soyundan gelen 14 Milyon kahraman, yeni Haçlı seferlerinin ataklarına direnmekten çekinmeyeceklerdir. Bize gelince, Avrupalı güçlerden hiç bir şekilde korkmuyoruz. Kutsal vatanımızı savunmak için kitleler halinde ölmeye hazırız. Sadece onlar ve yaşamak isteyen sevgili Ermenileri bunu düşünsün.

Milyonlarca suçsuz insanın ölümüne neden olmamalarını, insanlık adına, Avrupalı güçlere baş vurarak isterken, genel durum üzerine onlara gerçekleri tanıtmaktan başka bir amacımız yoktur. Eğer dinlemezlerse sorumluluğu kendi başlarına düşecektir.

Bu doğruları, Kürdistan bağımsızlık Komitesi adına, Barış Konferansı'nın bilgilerini sunmakla görevlisiniz."

imza

Mardinzade

Mehmet Arif Paşa (40)

1918 yılında kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti içinde süren iki ayrı görüşün -bağımsızlıkçılar ve otonomcular- otonomcular kanadını oluşturan ve örgütün bölünmesine neden olan Osmanlı Senatosu Başkanı Seyid Abdulkadir de bağımsızlıkçı görüşlerin etkisinde kalıp İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliğine başvurarak bir kürdistan harita-

sı verir ve şu taleplerde bulunur. "22 Mart'ta Genaral Şerif tarafından gönderilen haritada, Kuzey sınırları içerisinde bazı farklar görülmektedir. Halkın % 70'nin Kürt olduğu önemli bir parça, Genaral Şerif Paşa'nın çizdiği sınırlar dışında kalmıştır. Öyle sanılmaktadır ki, yeterli biçimde bilgilendirilmemiştir.

(.....)

Sonuç olarak, Genaral, Kuzey sınırlarının bütünlüğünü Akdeniz'e bir geçiş ile birlikte savunmalıdır. Çünkü bu ülkenin ekonomik gelişmesi için zorunludur." (41)

Geniş toprak parçasının Ermenilere verilme söylentilerinin yayıldığı bir dönemde, Kürt çevrelerinin bunu tepki ile karşılamamasını beklemek elbette mümkün değildir. genellikle otonomcu olarak bilinen Seyid Abdulkadir, bunun üzerine, Kürtlerin yaşadığı toprakların bütünü için hak talep eder. Gerçekte, O'nun, otonomcu görüşlerle bağımsızlık görüşleri arasında yalpalayan bir tavrı vardır. Bu konunun onda sisli kalmasının nedeni, Türklerin Paylaşım savaşı içinde düştükleri durumdur. Böylesi "zor bir dönemden Türkleri yalnız başına bırakmanın" doğru olmadığını söyleyerek, Mustafa Kemal hareketine yardım edilmesi gerektiği görüşü de ona aittir. Fakat iyi niyetli bu düşünceleri, 1925 Şeyh Said isyanında yer aldığı gerekçesi ile yargılamayı idam edilmesini engellemeyecektir.

Genaral Şerif Paşa Paris'te, Kürdistan'lı siyasi eğilimleri temsil etmek durumunda kahrken, kendisi bir inisiyatif geliştiremez. O da bağımsızlık ve otonom çözümler arasında yalpalır; ilkeli bir politika izleyemez. Bu nedenle ülke üzerindeki siyasi eğilimler, bu arada birzat savaş meydanında yer alan güçler, seslerini gerçek biçimde konferansta duyuramazlar. Bu yönde yapılan tüm girişimler gerek Fransız gerekse İngiliz yetkilileri tarafından engellenir. Böylece Şerif Paşa, konferansta ülkesinden kopmuş biçimde, silik bir durumda kahr.

Konferansın seyri değerlendirilecek olan girişimlerin en önemlilerinden birini (Bu girişimlerden ilkinin 14 Mayıs 1919'da Şeyh Tahar yapmış ancak İngilizler bu istemi reddetmişlerdir. Kür. Dos. C.11 s.126) Güney Kürdistan Süleymaniye delegesi olarak konferansa katılmak isteyen Zeki Reşit ve Şeyh Mahmut ailesinden Sait Ahmet Efendi yapmışlardır. Her ikisi de savaş bölgesinden çıkarak Beyrut'a gelir ve buradaki Fransız Yüksek Komiserliğine baş vururlar. Kürt Hükümeti çalışmalarına katılmak üzere, Paris'e gitmek istediklerini belirtirler.

Bağdat, Halep ve Beyrut'ta iki ay süren bir beklentiden sonra, çeşitli bahanelerle bu girişim engellenir. Bunun üzerine Zeki Reşit, görüşlerini bildiren bir mektup Beyrut Fransız Yüksek Komiserliğine gönderir.

Mektupta Mardin'den Güney'e doğru uzanan topraklarda hiç bir şarta bağlı olmayan, tamamen bağımsız bir Kürt devletinin kurulması gerektiği belirtilir. Savaş halinde olan Şeyh Mahmut Berzenci adına, Fransızlardan, Wilson prensibleri çevresinde yardım beklediklerini açıklayan Zeki Reşit'in bütün girişimleri sonuçsuz kalır. pratik olarak İngilizlerle savaş hali bulunan Kürtler, barış görüşmelerinde yer alamazlar. Bu heyetin Paris'e gitmesine karşı çıkan İngilizlerin tavrını anlamak mümkündür. Ancak, legal planda hala ulusların haklarının savunuculuğunu üstlenen Fransızların, bağlaşıklık güçlerin birliği adına bunu engellemeleri anlamlıdır.

Şeyh Mahmut Berzenci'nin temsilcisi olarak Konferans'a katılmak isteyen Zeki Resit'in mektubu şöyledir:

Beyrut, Amerikan Oteli

6 Temmuz 1919

Sayın Beyrut Fransız Yüksek komiserliğine,

Aşağıda imzaları bulunan Güney Kürdistan'lı delegeler şunları ilan ederler:

Süleymaniye'de oluşturulan Kürt hükümeti mardin'den Sena'ya kadar bütün Kuzey'i ve Urmıye'den Başkale'ye kadar olan bölgeyi kapsar. Ateş kes ilanından önce düşen Kerkük'te halk oy birliği ile Şeyh Berzenci ailesi üyelerinden Şeyh Mahmut'u hükümdarları olarak seçti. Diğer taraftan Şeyh Mahmut bütün halkın büyük istemlerini kabul etti. Telgraf hatlarının olmayışı nedeniyle bu durumu bağlaşıklara bildiremedik. Ateşkesle birlikte komşumuz Irak Askeri Genel Valisini acilen haberdar ettik. Bu iletişimin ardından Askeri Genel Vali, Bağdat'tan 3 subayı görevlendirmiş ve hükümdarınız bunları kabul ederek görüşmüştür. Kısa bir zaman sonra Irak Valisi Wilson, Süleymaniye'ye gelmiş ve bağımsızlığımızın resmen tanınacağını ilan etmiştir. Ulusal çıkarları savunmak için delegelerin seçilmesi ve Paris'e gönderilmesini kabul etmiştir. Şam'da General Allernby'i görmek ve delegelerimizin resmi olarak tanınmasını sağlayacak seyahat için gerekli pasaportları elde edecek olan gelecekteki hükümdarımız, ailesi üyelerinden Sait Ahmet efendi ile birlikte iki kişiyiz. Süleymaniye'yi 20 Mart'ta terk ettik 6 gün sonra Bağdat'ta idik. Bombay'dan deniz yoluyla seyahat uzun ve zor olduğundan Irak Valisi adına Hawel'in onayıyla kara yolunu aldık ve on gün sonra Halep'e geldik. Bağdat'tan bize verilen pasaport, seyahatimize Halep'e kadar izin veriyordu. Yolumuza devam etmek için Binbaşı Brayer'in peşinden koşmak gerekecekti. Bu zat önce Bağdat'ı bilgilendirmek gerektiğini söyledi. Bir yanıt almak için bir çok gün beklemek gerekti ve neden sonra, bizzat kendisi Bağdat'ın ya-

nâmin ohumlu olduğunu ancak bu işi Şam ve Mısır kumandanlığına bildirmek gerektiğini açıkladı. Uzun zaman sonra seyahatimizle ilgili olarak verdikleri yanıtta, Londra tarafından yetkili kalman Kürt ulusunun temsilcileri olan delegelerin çoktan beri hareket ettiklerini, başka kişilerin gönderilmesine artık ihtiyaç olmadığını Genaral Allembly'e bildirildiğini açıkladılar. O halde, bunu söylemek için bizleri neden bu kadar uzun zaman beklettiniz?

Kürt sorunu ile ilgili yapılan bir görüşmede Kurmay Folly şeflik sorununu ortaya koyduğunda bu konuda ne düşündüğümü ve görüşlerimi açıklama fırsatını kaçırmadım; Kürt Krallığı için şu durum(lar) vardır: Bunlar

1- Süleymaniye'deki şimdiki Hükümdar Şeyh Mahmut

2- Diyarbakır yöresinde oturan eski Harnidiye Alayları Komutanı Bahim Paşa'nın oğlu Mahmut Bey

3- Bedirhan ailesi üyelerinden Abdulrezzak.

Halk arasındaki itibari ile Şeyh Mahmut'tan övgü ile söz edildi. Tercih ve istemleri ile Kürtler sadece onu istemektedirler. Muhatabların konuşmalarının hepsini not alıyorlardı. Fakat öyle görünmektedirki, işler bir başka biçimde gitmektedir. Eger böyle bir şey varsa bu ulusun istemlerine karşı olacaktır. Ve bugünden, 4 ay içinde yenilerinin yerlerini alması için -daha önce- gönderilenlerin geri çağırmasını istemektedir.

Halep'te 40 gün faydasız bir beklentiden sonra bir sonuç elde etmeden varlığımı ancak fark ettikleri Beyrut'a geldim. Burada benim Halep'e dönmemi ihtar ettiler ve her tarafa telgraflar çekerek durumumu haberdar ettiler. Beyrut'ta oturan politik görevli Margar, durumumla ilgilenirken seyahatimi kolaylaştıracağına söz verdi. Fakat Genaral Allembly'e sunulan bir telgrafi bildirmekte gecikmedi. Yukarıda belirtilen endişelerden ötürü Said Ahmet ve Reşit Zeki'nin gönderilmesi gereksiz görüldü. Ve bana Beyrut'un ikliminin nemli olduğu bahanesiyle Halep'e gitmemi emretti. Diğer taraftan Şam'da bulunan vatandaşım ve çalışma arkadaşım Said Ahmet de Halep'e dönmesi için kendisine verilen emri alır. Birkaç zamandır ondan haber alamamaktayım. Seyahatimi özel nedenlerden ötürü uzatmak için yaptığım bir başvuru 8 Temmuz'dan itibaren, oturmum bir hafta daha uzatıldı.

Bu dilekçemin amacı, sizi umutsuz durumundan haberdar etmek ve sizden yardımlarınızı isterken, delegesinin Paris'e gitmesini engellemek için çıkartılan bu kadar zorluğu ve kösteği öğrenecek olan ulusun umutsuzluğu ne olacak? Bir kez biliyorlar ki, Paris'te sorunları onların üzerine yükleyeceğim. Buysa İngilizlerin hesabına gelmemektedir.

Bu nedenle, bütün dünyaca alkışlanan Başkan Wilson'un konuşmala-

ma uygun olarak konferansa bir an önce yetişmek için ve özgürlüğümle ilgili emirlere neden olan Fransız Yüksek Komiserliğinin dikkatini çekiyorum.

Dikkate almak gerekir ki, Kürtler önemli bir çoğunlukta ve bunların bir kısmı İran'da bulunurken, milyonlarca diğer kısmı Türkiye'de bulunmaktadır. Güçlü tarih içinde, eski bir ulus olarak barış konferansında Fransız üyelerin yanında yerini almaya layıktır.

Dört aydan beri, sağa sola, belli belirsiz koşarken, sizlere Güney Kürtlerinin kendilerine yapılan iyilikleri unutmayacaklarını bildirmek isterim. Dostlarının çıkarları önünde kendilerini kurban edenler, iyilik yapmaktan övünürler. Ayrıca yapılan iyiliklere karşı çok duyguludurlar. Zorluklar önünde geri çekilmezler ve enerjilerini, direnişlerini gösterirler.

Toprak çok geniş ve el sürülmemiştir. Bir çok değerli madeni, meyva ve hayvanların her türünü oluşturan bu topraklarda yaşayan insanların sadece diğer ulusların yardımına ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Bütün dileklerini temsil eden aşağıdaki istemleri Fransız Hükümetinin bilgilerine sunmaktan dolayı size insanlık adına minnattar kalacağım.

1- Tam bir bağımsızlık, Hükümet Konağı Süleymaniye'de olacak olan Şeyh Mahmut Hükümdarlığındaki Güney Kürt Hükümetine hiçbir şart koşulmayacak.

2- Bana güvenlik içinde Fransa'ya seyahat emrinin elde edilmesi

3- Güneydeki Kürt halkına karşı dışardan gelen her çeşit baskıları durdurmak

4- Görüldüğü gibi çok zor bir dönemden geçen Süleymaniye halkına yardım istemini Fransız Hükümetinin yüksek teveccühüne sunarım.

5- Daha önemli ve kategorik bildirimler için, eğer istiyorsanız bana bir görüşme ayarlayabilirsiniz.

6- Yazışabilmek için şahsımla ilgili özgürlüğün ve güvenliğin elde edilmesi

7- Bu mektubun bir örneği Amerikan Komisyonuna verildi.

8- Güney Kürdistan Hükümdarlığının ve halkının, sizden yardımlarınızı beklerken, yolladığı alçak gönüllü sempatiyi kaybetmeyin.

9- Kendi hesabıma saygılarımı sunuyorum ve sizden istemlerimi gerekli yerlere bildirmenizi rica ediyorum.

Güney Kürdistan Delegesi

Reşit Zeki (42)

Mektupta açıkça görüldüğü gibi Kürtler, modern devlet politikasının kurbanı olarak ortalıkta bırakılmışlardır. Feodal önderliklerin dünyadaki yeni gelişmeleri ve politikaları kavrayamamaları, buna uygun kadroların

olmayışı sonucu burjuva politikası içinde kolaylıkla tuzaklara düşebilmişler, askeri güçlerin etkinliğini politik sahada kullanamamışlardır. Mektubun kendisi bu işler acısı durumu sergilemeye yeterlidir. Direnen ve savaşan bir halkın barış konferansında olması gereken gerçek temsilcilerine karşı oynanan bu oyunlar Bağlaşık güçlerin, Kürtlerle ilgili politikalarını göstermesi bakımından ilginçtir. Oyunun bu kadarı bile Barış Konferansı sonucunun Kürtler ve diğer halklar açısından utanç verici olması engelleyememiştir.

Reşit Zeki ve Said Ahmet'i Barış Konferansına göndermek isteyen Şeyh Mahmut, önemli bir halkı yakalayarak kendisini siyasal planda kuvvetlendirmek istemiştir. Bu delegelerin konferansta resmîlik kazanmaları halinde direnişin kendisinin de etkileneneğinden ve bir ivme kazanacağından şüphelenen Bağlaşık Güçler, farklı gibi görünen politikalarına karşı bu oyunu birlikte oynamışlardır. Paris'e bu delegelerin gide-memesi sonucu, pasif bir durumda olan Şerif Paşa etkisiz kalmış ve emperyalist oyunlar içinde kaybolmuştur. Konferansın pratik değeri çoktan kaybolmasına karşı, bilerek uzatılması sağlanmış ve yeni gelişmeler karşısında bir koz olarak kullanılıp kullanılmayacağına hesapları yapılmıştır.

Tarihsel veriler Birinci Paylaşım savaş sonrası emperyalist oyunların Kürtler lehine değil, aleyhine işletildiğini açık bir biçimde belirtmektedir. Politikanın arka bahçesinde sergilenen ve işlenen olguların, devlet politikasının gerçek yönlerini ele verdiği espirisinden hareket ederek, Anti-Kürt politikanın elamanlarını açığa çıkarabiliriz.

Öte yandan, gerek konferans çevresinde gerekse direniş merkezinde gelişen olaylar, Kürt Ulusal Hareketinin handikaplarını da açığa çıkarması bakımından ilginçtir, derslerle doludur. Bu ulusal bir hareketin, modern örgütlenişinin ve kadro sorununun ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Fransızların Kürtler karşısındaki politik tavrı, daha savaşın hemen sonunda açığa çıkmıştır. Bu politikanın Mustafa Kemal hareketi ile bir ilişkisi yoktur. Çünkü Ocak 1919'da Mustafa Kemal henüz hareketin başına geçmeden, Ortadoğu'da Fransa'nın genel politikasını tayin eden Georges Picot'un otonom bir Kürdistan planına bile karşı çıktığını görüyoruz. Daha sonra Suriye sorununun taşıdığı problemler ve Kemalist hareketin bir gerçeklik halini almasıyla, bu Anti-Kürt politikaya daha sıkıca sarılmıştır. Hareket halinde olan bir siyasal yapıyı, devletler arasındaki politik yaklaşımları ve ayrımları görmesi gerekirdi. En azından Fransa ve İngiltere'nin böylesi bir politikaya sahip olduklarını, Paris'te Şerif Paşa'nın, Kahire'de Bedirhanların bilmeleri ve ona göre tavr almaları,

ülke toprakları üzerinde sorunun çözümlüne ağırlık vermeleri gerekirdi. Çünkü bu tür oyunlar karşısında yapılacak tek şeyin siyasal sorunu sahte bir barış masasında değil ülke topraklarında çözmek gerektiği kavranmalıydı. Ancak onlar kör bir politika izleyerek, bu iki ülke arasında çekiş yolu aradılar. Buysa yürütülen politikanın iflasıyla sonuçlandı.

Reşit Zeki ve Said Ahmet'in durdurulmalarının ardından, Beyrut'ta Fransız komiserliğinin verdiği rapor, Kürt halkının mücadele alanındaki sesinden nasıl çekindiklerini ortaya koymaktadır. "Bu durumda sorumlu Başkomutanlığın ilgili kişiler hakkında vermiş olduğu açık emirler tüm imkanları yok etti. (Bu) aynı zamanda Bağlaşıklarımızın, Kürdistan halklarının seslerinin Avrupa'ya kadar yansınmasına önem vermelerini göstermektedir." (43)

Kürt halkının direnişini, sürekli, İngiliz ve Fransız kıskartması olarak gösterenlerin ilgisine sunulur!

C) SOVYET RUSYA'NIN TAVRI

Sovyet'lerin Kürtler karşısındaki tavırlarını anlamak için, onların Kemalîst harekete nasıl baktıklarını bilmek zorundayız. Kürt sorunu karşısındaki tavırları ne yazık ki, bir yanda Türk yönetimi ile olan iyi ilişkileri, diğer yanda İngilizlerle olan atşışmaları sonucu anlaşılmaz olmuştur. Buna karşın sorunun tamamen dışında kaldıkları söylenemez. Hatta emperyalist çevreler, Sovyetler'i, sürekli Kürt sorunu içinde gösteren seneryolar düzenlemişlerdir. Bunda bir ölçüde eski arlık rejiminin Kürtlerle ilgili çalışmalarının da rolü olduğu görülmektedir.

Güney Kürdistan'da süren İngiliz karşıtı ayaklanmayı Sovyetlerin iyi değerlendirdiğini söylemek, eldeki veriler ölçüsünde, olanaksızdır. Dönemin Sovyet elçisi olan Aralov, İngiliz yayılcılığına karşı Kürtlerin savaşına ses çıkarmazken, onların bağımsızlık istemleri karşısındaki sskunluğu ilginçtir.

Aşiret yapısının ve feodalizmin etkisiyle Kürtlerin sesinin belki diplomatik alanda dağınık ve zayıf çıktığı doğrudur. Ama hiç kimse savaş alanında patlayan etin kavganın, Avrupa basınında geniş yankı uyandırırken, Sovyetlerin duymadığını söyleyemez. Kaldı ki Sovyet gazeteleri de, Musul bölgesindeki İngiliz barbarlığını anlatan haberlerle doludur.

Ezen-ezilen ulus kavramları içinde, ulusal sorunun sömürgeler sorunu biçiminde gndemleşmesini resmi bir politika olarak tayin eden Sovyetlerin, neden ve hangi özel şartlardan ötürü, Kürtleri, bu

katagorilerden uzak tuttuğunu anlamak zorundayız.

Emperyalist bir savaşın güçler dengesi içinde yer alan ve birçok ulusu egemenliği altında tutan Osmanlı-Türk yönetiminin, savaş sonunda, "Mazlum Ulus" konumuna düşmesinin gerçek öğelerini araştırmak gerekmektedir. Bitmiş tarihi olgular üzerine fazla version yapılamaz. Ancak, galip tarafın Osmanlı-Alman cephesi olması halinde, Osmalı egemenliği pekişmiş olacaktı ki, bu, onun sömürgeci karakterinin iyice su yüzüne çıkması demektir. Dört senelik savaş süreci herşeyi değiştirdiği gibi, kavramları da alt üst etmiştir. Konumları savaş sonrasında gerçek bir drama dönüşen Kürtler ise, "mazlum ulus" kapsamı içinde bir ilgi alanına girememişlerdir. Türk ulusal hareketinin bu kavram içinde Sovyetlerce gördüğü ilginin, kendi kaderleri için savaş veren Kürtlere gösterilmemesi, politik olarak Sovyetleri zor bir duruma sokmuştur. Bu savaşın İngiliz egemenliğine karşı gelişmesi de ne yazık ki, sonucu değiştirmemiştir. Bir devlet tecrübesinden gelen ve "mazlum ulus" konumuyla, dünya halkları gözünde önemli bir moral değer bulduran yeni Türk yönetimi, Sovyetler ile emperyalist Batı arasındaki çelişkilerden de faydalanarak konumunu güçlendirmiştir.

Türkler, Sovyetlere karşı "mazlum ulus" konumuyla yaklaşık destek ararken, Kürtler doğal olarak sorunun dışında bırakılmış. Batı'ya karşı yaklaşımlarında ise, Misak-i Milli sınırlarına hakim olmak için Kürtler kullanılmıştır. Bu ikili karakter, Türkiye konusunda, Sovyetlerin politikasının da zaaflarını göstermektedir.

Türklerin "mazlum ulus" konumu gerçekte olağan üstü şartların ürünüdür. Osmanlı İmparatorluğunda, Osmanlılık bilinci Türklük bilincinden önce geliyorsa da, bu, onların çok uluslu bir devlet olmalarının ve ümmet bilincinin, yani Müslüman halkın birliğinin taşıdığı sosyal fenomenlerin bir sonucudur. Yoksa tarih, kültür ve edebi alanında Türk kültürü ve dili diğer ulusların aynı özelliklerinin çok önündedir. Osmanlılık ve Türklük üzerine olan ayırım bugün bile yanlış biçimde kullanılmaya devam edilmektedir. Kimi tarihçiler ve politikacılar (Bunlar içinde Bülent Ecevit'i de gösterebiliriz.) yeri geldiğinde Osmanlıyı büyük bir Türk devleti olarak gösterir ve bundan övünç duyarlarken, ulusal sorun söz konusu olduğunda ise imparatorluk içinde en çok ezilen ulusun yine Türkler olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu onların topluma sınıfsal bir açıdan yaklaşmalarının, yani idealist tarih anlayışının verdiği bir alışkanlıktır. Bu verilerden hareketle onlar, gerçek anlamda hem sınıf olarak hemde ulus olarak ezilen, ulus olma özelliklerinden kaynaklanan hak ve yetkilerini imparatorluk içinde kullanmayan ulusların durumunu göz ardı etmektedirler. Bu çelişki bil-

inçli olarak yaratılmıştır. Diğer taraftan Osmanlı bilincinin her zaman egemen olduğunu söylemek olanaksızdır. Çünkü ulusal bilinç, Osmanlı imparatorluğu içinde Türkleri de derinden etkilemiştir. Bundan en son Türklerin etkilendiği şeklindeki görüş doğru değildir. Kendilerinin iktidar olduğu bir devlet içinde, ulusçu görüşleri hangi savaşla kime karşı göstereceklerdir? Bu ancak, halkın Osmanlı hanedanıyla yetki savaşı biçiminde olabilirdi. Yoksa Türklerin imparatorluktan ayrılıp, ayrı bir devlet kurmaları biçiminde gelişemezdi. Nitekim Osmanlı düşünce akımlarında Tanzimattan sonra önemli gelişmeler olmuş, ulus olma bilinci Türk halkı içinde de gelişmiştir. "Dünyevi" okullar kurularak modern eğitimde adımlar atılmıştır. Politik alanda Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da içinde bulunduğu Jön Türkler hareketi bu bilince önemli katkılarda bulunmuşlardır. Ordu içinde gelişen Türkçü eğilimler I. ve II. Meşrutiyet'te seslerini duyurmakla kalmamış, ülke yönetiminde de söz sahibi olmuşlardır. Bu her iki hareket, bir halk hareketi olmaktan çok ordu içerisinde gelişen Jön Türklerin Osmanlı Hanedanı'yla ulus adına yetki paylaşımının bir kavgasıdır. II.Meşrutiyet ve nihayet 27 Nisan 1909'da II.Abdulhamit'in düşüşü ile beraber, iktidar mekanizmasına iyice oturan İttihat ve Terakki Partisinin önderleri, sadece Osmanlı sınırları içinde bulunan Türkleri değil, uzak Asya'daki Türkleri de birleştirmeyi savunan Turancı bir ideolojiye sahiptirler. Enver, Talat ve Cemal Paşa'lar tarafından yönetilen Osmanlı'nın son dönemi tartışmaya yer bırakmayacak nitelikte katı bir Türkçü ideolojinin baskısı altındadır. "Mazlum Ulus", işte yükselen bu azgın şövenizmin paylaşım savaşında yediği darbeden sonraki trajik bir durumdur.

Yine, kaynağını bu ideolojiden alan Mustafa Kemal ise, Anadolu topraklarındaki kozmopolit yapının verdiği özellikle, Türk ve müslüman kavramlarının birbirine geçtiği, kelimenin tam anlamıyla milliyetçi diyebileceğimiz bir politika izleyerek, modern ulus kavramına daha akılcı biçimde yaklaşmıştır. Gerçek anlamda ulusal görüşleri ise, iktidar mekanizmasını güçlendirdikten ve Kürtleri siyasal olarak etkisizleştirdikten sonra harekete geçirmiştir. Türk Tarih Kurumu ve Güneş-Dil teorisi girişimleri, Jön Türk ulusçuluğunu geride bırakacak kategorik özelliklere sahiptir.

"Mazlum Ulus"un kısaca seyri budur.

Türk resmi tarihçilerinin kullandıkları bir görüş olan, imparatorluk içinde diğer uluslara da görev verilmesi, onlardan oluşturulan ordular oluşturulması (Kürt, Çerkez, Arnavut) ise, devlet yönetiminin ayrıca özelliklerinden biridir. Bir devlet içinde zayıf unsurların korunması ve desteklenmesi Makyavelci devlet anlayışının temel esaslarından biridir.

Hemen her devlette buna örnek bulabiliriz. Bu tamamıyla devletin güvenliği için alınan bir önlemdir. Bunun ötesinde, o ulusun ulusal haklarıyla, kültür yaşamıyla, politik karar organlarıyla ilgili hakları ise, sözkonusu değildir. Böylesi sosyal ve politik haklardan yoksun olan bir topluma verilen yaşam hakkının ise, modern kölelikten farkı yoktur. Sadece yaşama hakları olan bu ulusların, Osmanlı'nın ayrıcalıksız unsurlarını olduğunu söylemek gülünçtür. Zira, politik, ekonomik ve kültürel karar mekanizmasına sahip olmayan bir toplumun yaşam hakkını ölüm hakkıyla ince bir çizgi ayırmaktadır. Şartlar elverdiğinde katledilmemesi için bir neden yoktur. Nitekim tarih bunu birçok kez ispatlamıştır.

Devlet bu yöntem ile, ezilen ve bağımlı uluslar içerisinde yer edinirken, bu örgütlenmeler aracılığı ile de bölgede istediği gibi hareket etme olanağı sağlamakta, politik etkinliklerini korumaktadır. Böylece devlet olma hakkını ve yetkisini, elinde tuttuğu bölgeleri kamuoyu gözünde yassallaştırmaktadır. İktidar mekanizmasından uzak olan bu uluslar içindeki sosyal yapıları zayıf olan kesimler, bu tür eylemlilikler içine girdikten sonra, hakim ulusun herhangi bir üyesinden çok daha fazla bir istençle devlete bağımlı hale gelmektedirler. Bunu bir ayrıcalık olarak görmekteyler. Oysa ayrıcalığa kavuşan, ulusun işbirlikçi kesimidir. Ama ulusun kendisi değildir. Çarlık Rusyasında, devlet katında görevli Ruslar dışındaki uluslara mensub kişiler ya da örgütler, örneğin Kazak orduları da, Osmanlı yönetiminde çeşitli kademelerde görev alan Arnavut, Çerkez, Kürt, Rum ve Ermeniler de; ya da bugün Ürdün Krallığına muhafızlığını yapan Çerkez Alayı da, bu anlayış içinde değerlendirilebilir.

Bu verilerden hareketle, Türkler savaş sonrası "mazlum ulus" konumuna düşseler bile, bu, gerçekten mazlum durumda olan ulusların kaderlerinin unutulmasına neden değildir.

Sovyet politikası, mazlum uluslara kendi kaderini tayin hakkını savduğunda, bunun Kürtleri de ilgilendirmesi gerektiği açıktır. Kürtler hakkında yeterli bilgilerinin olmadığı da söylenemez. Çünkü 17.Yüzyıldan beri Kürt dili ve kültürü üzerine önemli araştırmalar yapılmış, özellikle son Rus çarları Kürtler üzerinde politik hesaplar yapmışlardır. O halde Sovyet politikasının açıklanmasında bir tek elaman kahyor: O da, devletler arası politikada, dönemin zorunluklarının, teorileri alt üst etmesidir. Sovyet dış politikasının uluslar sorununda aldığı ilk yara öyle sanıyoruz ki, Kürt sorununda olmuştur. Kürtler, İngiliz egemenliğine karşı direnirken, Sovyet politikası bu direnişi Kemalist hareketin hanesine yazmış, yani Kürt direnişini ayrı bir karakterde görmemiştir. Ama Kürt hareketi, Kemalist rejime karşı yöneldiğinde ise, bu eylemi tıpkı

Türk devlet politikasında olduğu gibi İngiliz yanlısı, feodal güçlerin bir ayaklanması olarak mahkum etmiştir. Daha ileride göreceğimiz gibi, İngilizlere karşı Kürt ayaklanmasının faydacı bir anlayışla, kısmi biçimde Türk tarafınca desteklenmesi, Sovet elçisi Aralov'un da bilgisi dahilindedir. Aynı Aralov'un, bizzat Kürtlerin hakları konusunda söz etmediği bilinmektedir. Diplomatik faaliyetlerinde bunu kendisine birinci görev yapan Aralov, Ankara'nın emperyalistlerle olan ilişkilerine göz yummuş, Sovyet politikasının Türkiye üzerinde etkisiz kalmasında önemli roller oynamıştır. Yine ileride görüleceği gibi bu nedenle elçilik görevinden alınmıştır.

Öte yandan 1920'de Bakü'de yapılan "Doğu Halkları Kurultayı" na Kürtler temsilci göndermek isterlerse de Kemalistler engel olurlar. (44) Kürt ulusal sorununun taşıdığı problemleri bizzat bir Kürt Heyetinin dile getirmek istemesi Kemalistler için elbette iç açıcı sonuçlar doğurmayacaktı. Yine de "Doğu Devletleri" adına değil "Doğu Halkları" adına toplanan bu kurultaydan Kürt ve Ermenilerle ilgili söz edilmesini beklemek, kurultayın amacına uygun gözükmemektedir. Ne var ki, kurultay bildirilerinden birinde, Ermenilerden bir tek satır için söz edilirken, Kürtlerden hiç söz edilmez. Özellikle kurultay günlerinde yoğun çarpışmaların sürdüğü Güney Kürdistan'dan hiç söz edilmemesi ilginçtir. Diğer bir nokta ise, Sovyet Hükümetinin Müslüman halklarla ilgili "Doğu'nun Müslüman İşçilerine Çağrı" adını taşıyan bildirisi 12 ayrı ulusa seslenirken Kürtlerden söz etmez. (45) Komünist Enternasyonelin Kongre ile ilgili yayınladığı bildiri de ise, ulusal sorunun kendisi İran, Ermenistan ve Türkiye'de yoğunlaştırılırken, Kürtlerden sadece Ermeni sorunu içinde, onlara karşı kullanılmış olmalarından ötürü söz konusu edilir. (46)

Oysa Sovyetlerin Türkiye ile ilk diplomatik ilişki zincirini oluşturan 4 Haziran 1920 tarihli Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in mektubu, genel Sovyet politikasını açıklarken objektif davranmış, Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorunları açık bir dille belirtmiştir. Çiçerin, Sovyet Hükümeti'nin Ankara karşısındaki temel dış politikasını açıklarken sekiz prensip üzerinde durmuştur. Söz konusu edilen bu sekiz prensibin ikisinde Türkiye'deki ulusal azınlıklar sorununa dikkat çekilmekte, bu halkların karar mekanizmalarında söz sahibi olmaları savunulmaktadır.

"Türkiye Büyük Milleti Başkanlığına,

Sovyet Hükümeti, bizimle normal ilişkiler kurma ve özellikle her iki ülkeyi tehdit eden yabancı emperyalizme karşı birlikte mücadeleyle katılmayı isteyen mektubunuzu aldığımızı bildirmekten kavanç duyuyor.

Yeni ankaralı Hükümeti'nin dış politikasının temel prensiplerini, Sovyet

Hükümeti büyük bir sevinçle öğrendi.

Bu prensipler şunlardır:

- 1- Türkiye'nin bağımsızlığının ilanı*
- 2- Tartışmasız Türk topraklarında Türk devletinin birliği*
- 3- Suriye ve Arap devletlerinin bağımsızlığının ilanı*
- 4- Türk Ermeni halkının, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve Araplarla Türklerin oturduğu yerlerde TBMM kararlarına, halkın bizzat kendisinin sahip olma hakkının olması, hükümet bu kararıyla bu bölgelerde ülkelerini terk etmek zorunda bırakılan ilticacıların ve göçmenlerin kendi bağımsız istemleri şartıyla yapılacak olan bir plebisite katılmalarını serbest bırakacaktır. Bu nedenden ötürü ilgili ülkeye geri gelmelerine müsaade edilmesi gerekir.*

5- Başında TBMM'nin bulunduğu yeni Türk devletinin parçasını oluşturan bölgelerdeki ulusal azınlıklara, Avrupa'nın en özgür devletlerinin ulusal azınlıklarına verdikleri bütün hakların, onlara da tanınması

6- Boğazlar sorunu, Karadeniz kıyısında bulunan devletlerin bir konferansıyla çözülmesi

7- Yabancı devletlerin ekonomik kontrollerinin ve kapitülasyonların kaldırılması

8- Yabancı etkinin bütün çevresinin kaldırılması

Sovyet Konseyi, TBMM ile ezilen halkların özgürlüğünün yüksek prensipleriyle, emperyalizme karşı birlikte mücadele etmeyi dikkate almaktadır. Sovyet Hükümeti diplomatik görüşmelerin TBMM'ne bir tarafta Türkiye ile Ermenistan arasında, diğer taraftan İran ile kendileri tarafından düzenlenen halkların hakları ve adalet prensiplerine uygun olarak doğu sınırlarının çizilmesine olanak vereceğini ummaktadır. Sovyet Hükümeti, istemlerin bildirilmesi halinde, ilgili taraflar arasında hakem rol oynamaya hazırdır.

Sovyet Hükümeti;

Türkiye ve Ermenistan arasında dostça ve kalıcı ilişkilerin oluşturulması hedefinde, en kısa zamanda diplomatik ve konsolosluk ilişkilerinin oluşturulmasını önerir. Sovyet Hükümeti prensiplerine sadık kalırken, bütün dünya halklarına bir dost eli uzatıyor, onlar tarafından düzenlenen bütün hakları tanıyor. Sovyet Hükümeti çok büyük bir dikkatle Türk halkı tarafından bağımsızlığı ve hükümranlılığı için verilen kahramanca mücadeleyi izliyor. Türkiye'nin şu anda geçirdiği korkunç dönem içinde Sovyet Hükümeti, ileride Türkiye ve Rusya halklarını birleştirecek sürekli dostluğun temelini atmaktadır.

Yukarıdaki açıklamaları bilgilerinize sunarken, İşçi ve Köylü Fedaral Cumhuriyeti halkı adına, Millet Meclisi Başkanına, bağımsızlığı için sa-

vaşan Türkiye halkına en iyi başarı dileklerini sunmaktan kıvanç duyuyor."

(47)

Çiğerin

Dışışleri Halk Komiseri

Mektubun temasından, yukarıdaki 8 önerinin o sralarda (11 Mayıs 1920) Moskova'ya gönderilen Türk heyetinin önerilerini içediği anlaşlmaktadır. Dışışleri Bakanı Bekir Sami ve İktisat Bakanı Yusuf Kemal'in de bulunduğu bu heyetin söz konusu ettiği bol vadlerin, anlaşma zeminine gelince proplem yarattığını, bazı ilkeler üzerine 24 Ağustos 1920'de ön anlaşmalar imzalanmasına karşın, "uzlaşlmayan kimi noktalardan dolayı", anlaşmanın geciktiğini ve nihayet 16 Mart 1921'de imzalanabildiğini Mustafa Kemal'in söylevinde okumaktayız.

(48)

Boşeviklerin bu önerilerinin Ankara'dan gönderilen Bekir Sami'nin bireysel girişimleri olduğunu söylemek olanaklı değildir. Gerçi Bekir Sami Dışışleri Bakanı olarak Avrupa'da, İngiliz ve Fransızlarla girdi ilişkilerde Ankara'nın politikası dışına çıkmakla suçlanmış, bu nedenle Mustafa Kemal tarafından eleştirilmiştir. Fakat fazla barışçı olarak eleştirilen Bekir Sami'nin, Moskova'da kendi inisiyatifıyla bu sekiz maddeye evet dediğini söyleyemeyiz. Kaldı ki, o günlerde böyle bir çelişki söz konusu olmamıştır. Çünkü yukarıda söz konusu edilen problemleri Türkiye Millet Meclisinin oluşumunda da görmekteyiz. Türkler gibi Lazların da kendileri adına TBMM'de temsilci bulundurmaları, Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan sonra Ermenilerle ilgili olarak "silahsız oldukları ve birlikte yaşamak istedikleri sürece onlara dokunulmamasını, uğradıkları saldırılardan korunmalarını" isteyen bildirimleri, Kürtlerle ilgili bir otonomi planı üzerine çalışılması, ÇİÇERİN'in sözünü ettiği 8 maddenin başlangıçta Kemalistlerce de kabul gördüğünü göstermeye yeterlidir.

Ancak sözlü bildirimler, yazılı anlaşma metinleri ile imzalanma aşamasına geldiğinde Kemalist yönetim, mektuptaki diplomatik havayı devam ettirememiştir. Sovyet'ler ise, uzun süre bu maddeler üzerinde ısrarlı olmamışlardır. 24 Ağustos 1920'den, 16 Mart 1921'e kadar geçen süre ise "uzlaşlmayan kimi noktalar"la ilgili sorunların uzlaşılabilir bir hale getirildiği dönem olmuştur. Bu dönemin Kemalistler lehine işlediği görölmektedir.

Kemalist hareketi, İngiliz yayılmacılığına karşı bir merkez olarak gören Sovyetler, Kürtlerin İngiliz karşıtı ayaklanmalarını ise ciddiye almamışlardır. Buna karşı Şeyh Mahmut, Sovyetlerin Tebriz Konsolusu

aracılığı ile Sovyet Hükümetine bir mesaj göndererek yardım talebinde bulunmuştur. Sovyetler ise, sürdürdükleri sessizliği devam ettirmişler mektuba yanıt bile vermemişlerdir. (Ya da bu güne kadar verilmediği bilinmektedir) Oysa gönderilecek olumlu bir mesajın bile diplomatik alanda Kürtler arasında bir moral kaynağı olacağı ve farklı devletlerin, Kürtlere karşı politikalarını yeniden gözden geçirmeye zorlayacağı açıktır. Ne var ki, Sovyetler Türkiye'yi Batılı güçlerin yanına itmemek gibi pasif bir politika ile, olabildiğince, Ankara yönetimine yakınlık göstermekte, çeşitli siyasal sorunları gündeme sokmamaya dikkat etmektedir. Fakat bu tedbirlerde fayda etmemiştir. Çünkü Aralov, İngiliz ve Fransız politikasının Ankara üzerinde etkisinin artmasına göz yummuş bir durumdadır. Gelişmelerden yeterli bir biçimde Moskova'yı haberdar etmediği, Lozan görüşmeleri sırasında açığa çıkar.

Fransız belgelerinde Sovyetlerin, İran Kürtleri ile olan zayıf ilişkilerine rastlanıyorsa da bunun önemsenecek bir etkinlik olduğu söylenemez. Bu küçük ilgi bile Kürtleri cesaretlendirmiş olmalı ki Şeyh Mahmut, tebriz Sovyet Konsoloshuğu aracılığı ile Sovyetlere şu mesajı iletmiştir:

"Bütün dünya 1917 Ekim Devriminin Hürriyet sesini işitti. Ulusunuzun Zalim ve diktatör bir idareden kurtulduğuna bütün dünya sevindi. Kürtler haklı olan ulusal davalarında başarılı olmak kararlılığı ile giriştikleri mücadelede ellerini size doğru uzatıyor. Bütün kalpleri ve içtenliği ile sizinle arkadaşça ve kardeşçe beraber yaşamak istemini belirtiyorlar. Aramızda diplomatik bağ olmadığından, durumumuzdan etraflıca bilgisi olmayan Sovyet Hükümetine bu yazı ile herşeyi bildirmeye imkan yoktur. Mazlum, esarete bulunan ulusların koruyucusu olan Sovyet Hükümetinin Kürt ulusunu da koruyacağına eminiz. Bütün Kürtler, Sovyet Hükümetine, Doğu'nun koruyucusu gözüyle bakmaktadırlar. Geleceklerini Sovyet Hükümetinin geleceğine bağlamaya hazır olan Kürtler, karşılıklı olarak sizinle ilişki kurmayı sabırsızlıkla bekliyorlar." (49)

Çeşitli Türk sol çevrelerinin sürekli polemik konusu yaptıkları Türk-Sovyet ilişkilerinin niteliği, emperyalist Batı burjuvazisi tarafından çok ciddiye alınan bir sorun değildir. İlk etapta İngilizler bu konuda önemli şüpheler taşımakla birlikte, Fransızlarla yürüttükleri temaslar sonucu şüpheleri ortadan kalkmıştır. Bu noktadan sonra ilişkilere daha soğukkanlı yaklaşıkları gözlenmiştir. Batılı güçler bu konuda gereksiz fantazilere girip yeni Türk burjuvazisini ürkütmemek gerektiğini düşünmektedirler; tersi bir durum Sovyetler için de geçerlidir. Batı için sorun, Türk Burjuvazisinin gideceği yer değil, Sovyetlerin, Türkiye üze-

rindeki çalışmalarıdır. İzlenmesi gereken politika budur. Bu tavırlarını Türk-Sovyet Diplomatik ilişkilerinin en iyi noktası olan 16 Mart 1921 Moskova anlaşması karşısında bile sürdürmüşlerdir. Örneğin, Fransa, Türk yönetiminin siyasal bağımsızlık konusundaki kararlılığını anlayışla karşılarken, yeni Türk burjuvazisinin zaaflarını da hesap etmektedir. Bu tür bir bağımsızlığın Batı dünyası için tehlikeli olmadığını, ekonomik köklerinden kopuk ele alınan siyasal bağımsızlığın fazla uzun süreli olmayacağı görüşünde ısrarlı olmuşlardır. Yine onlarda, Sovyet yardımının kabulünün Yunan saldırısı karşısında yapılan bir zorunluluk olduğu görüşü hakimdir. (50)

Diğer bir nokta, Batıların Türkiye'yi konumlandıkları statü ile Sovyetlerin, Türkiye tipi ülkelere (Ara devletler) bakış açılarındaki benzerliktir. Çünkü her ikisi de Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yapısının bu biçimi ile fazla uzun sürmeyeceğini ve sistemlerden birini tercih etmek zorunda kalacaklarını bilmektedirler. Anlaşmanın şekli ne olursa olsun, Fransızlar, Türkiye'nin Batılı dostlarını bulacağı günü sabırla beklerken, İngilizler her konuda olduğu gibi burada da ihtiyatlı davranmışlardır. Onlar için Türkiye'nin Batı'ya ihtiyacı açık olsa da, ikili anlaşmaların doğurduğu politik ortamı hiç iç açıcı bulmamaktadırlar. Kafkasya Cumhuriyetinde ve Baltık kıyılarında süren gerginlik bu tavrın esas nedenidir. Sovyetlerin buralarda sonuç olarak egemenliklerini yerleştireceklerinden şüpheleri olmayan İngilizler, bir politika tayin etmek ve yapabilirlerse Türkiye ile Sovyetler arasında -Türkiye'nin de onay alınarak- bir tampon devlet kurmak istemektedirler. (51)

Sovyetler açısından ise sorun, emperyalist yayılmacılığının önüne, her türlü önlemler alınarak geçilmesidir. Güney sınırlarında bu şartlar, paylaşım savaşından yenik çıkan Türkler tarafından yaratılmıştır. Türk-Sovyet anlaşmasının temeli, küçük Asya, Kafkasya ve İran'da Batı etkisinin kırılması şeklinde görülür. Ancak bu anlaşma ile Kafkasya ve Asya'daki Müslümanlar sorunu kendiliğinden halledilmiş değildir. Müslüman halklarla uzlaşma çalışmaları Bakü'de yapılan Doğu Halkları Kurultayı ile ilerletilmiş olmasına karşın, bu kurultayda yer alan kimi akımların durumu şüphe ile karşılanmıştır. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya'da Sovyetlere karşı propaganda geliştiren Enver Paşa'nın tutumundaki Sovyet yanlısı değişiklik kafalarda sorular uyandırmıştır. Batılı güçler ise, Mustafa Kemal yanlısı milliyetçilerin Bolşevik olmadıklarını vurgularlarken, onların ittihatçılara karşı olduklarını da belirtirler. Bu nedenle Sovyetlerde bulunan ve Bolşeviklere yakınlaşma eğilimi gösteren Enver Paşa'nın Bolşevik etkisindeki "öteki kimselerle" Mustafa Kemal'i tasviye etmek istemeleri görüşü ağırlık kazanır. (52) Enver

Paşa'nın adamlarının bu "öteki kimselerle" birlikte, Ankara'da Aralov'dan da yardım görebileceklerini ciddi olarak düşünürler. (53)

Sovyetler ise, böylesi bir mecaraya "evet" diyecek değildir. Daha gerçekçi bir politika izlemeyi tercih ederler.

Enver Paşa'nın değişen bu taktiği sayesinde ayakta kalabileceğini ve bir gün İttihat ve Terakki'yi tekrar iktidara getirmek isteyebileceğini hesap eden Sovyetler, böylesi bir durumda, güneyde sürekli bir Türk tehlikesi hissedeceklerini bilmektedirler. (54)

Enver Paşa'nın geçmişi de, Sovyetlere göz kırpan yeni politikasını gölgeleyecek niteliktedir. Eski bir turancının, üstelik Osmanlı Devleti'nin en üst yöneticiliğinden gelen birinin, Bolşevik düşüncelere sarılmasının inanılması güç bir olasılık olduğunun bilincinde olan Sovyetler, Anadolu'da bir taban edinen, halk arasında örgütlenmeye giden Kemalist hareketi ciddiye alırlar. Sovyetlerden umudu kesen ve Türkistan'da turancı eylemler için harekete geçen Enver paşa'yı, Mustafa Kemal'de izlemektedir. Çünkü, Enver ve Talat Paşalar, İsmet Paşa'nın deyişiyle "Mizaçları ve tabiyatları itibari ile tehlikeli insanlardır." Enver Paşa kafasından Türkiye'yi çıkarmazken, Mustafa Kemal de O'nun Anadolu topraklarına gelip, ihtilalci kişiliği nedeniyle problemler yaratacağı savını, sürekli akılda tutmuştur. Henüz Afganistan topraklarında bulunduğu söylenen Enver'in, Türkiye'ye dönme söylentilerinin yayıldığı bir sırada Mustafa Kemal, Sovyetlere başvurarak Enver'in durdurulmasını ister. (55) (10 Kasım 1921)

Sovyetlerin Doğu politikası konusunda uzmanlarından biri olan Rokowski'nin yaklaşımı, değişimler ne olursa olsun Kemalistlerin iktidarda kalacağı biçimindedir. Sovyet devletinin kendisi ile sınır olacak olan böylesi bir yönetime karşı gerekli askeri ve politik tedbirleri almasını yerinde görür.(56) Lozan Konferansı sırasında Türk-Sovyet ilişkileri konusunda hazırlanan bir Fransız raporunda şu ilginç görüşlere yer verilmektedir.

"Rusların Türkiye'ye karşı olan yakınmalarının nedeni ne İstanbul'un ne de Ankara'nın komünistleri tutuklamaları değil, ulusal heyecanın aşırı coşkusu dindiğinde ve ekonomik ihtiyaçlar kendini acımasız bir biçimde dayattığında ekonomik olarak kendisini Batı'nın güçlerin kucağına atacağındadır...Bu espiyi içinde Lozan'a gelen Çiçerin ve Rokowski, Moskova'nın yakasını bırakmayan Türk tehlikesini ancak Türkiye'nin Sovyetleştirilmesi ve Rus Federasyonu içine katılması ile uzaklaştırılabileceğini sanmaktadırlar. Onların gözünde bu amaca ulaşmak için Batı'dan gelen tüm ekonomik destekler engellenmeli ve tüm pozitif ölçümlerin reddine varılmalıdır.

Sovyetlerin Türk sorunu karşısındaki bu aşırı kaygıları Lozan'da Türk çevrelerinde güvensizlik uyandırmamış değildir. Hüseyin Cahit Bey Rokowski ile olan görüşmelerinde, Türklerin istemlerinde direnmeleri için verilen sayısız cesaretlendirici bildirimlerin ve görüşmelerin kesilmesi halinde bile, kendilerine sunulan bir dizi vaadin kendisini çok çarptığını belirtiyor.

(Türk heyetine) bizzat İsmet Paşa tarafından seçilen tek adam olan Hüseyin Cahit -ki onunla çok samimidir- Ruslarla önceden yaptığı sayısız görüşmelerinde de benzer duygular çıkartmıştır."(57)

Türkiye, Mısır, İran gibi ülkeleri Sosyalizm ile kapitalizm arasında ara ülkeler olarak gören, bu ülkelerin nisbi bağımsız konumlarını daha fazla devam ettirmeyeceğini, birini yada diğerini seçme zorunda olduklarını söyleyen Lenin'in politik tespitleri ile yukarıdaki raporu karşılaştıracak olursak birbiri ile çakıştığını göreceğiz. Bu anlamda Türkiye'nin yeni yolunu seçmesi, Sovyetler için bir sürpriz olmamıştır. Ancak sonuna kadar Türkiye'yi, Batı'nın yanına gitmemesi için desteklemişlerdir. Böylesi bir desteğin Kürt sorununda bir çok ilkesiz yaklaşımları bereberinde gündeme getirmesi elbette doğaldır. Her ne olursa olsun, anlayış ile yapılan bu yardımın, Sovyetlerin güney sınırlarını stratejik olarak nispeten güven altına alırken, politik yanında böylesi bir eksiklik görülmektedir. Bu anlamda Kürt sorunu, komünistlere yapılan baskı ve tutuklamalar gibi bir iç sorun olarak değerlendirilmiştir. Süreç, Sovyetlerin ara ülkelerle ilgili politikasını tümüyle yanlış çıkartmıştır. Daha sonra kapitalist olmayan kalkınma yolu şeklinde formüle edilen bu ara ülkelerin, devrimci bir süreç geçirmedikçe, reformcu yollarla yine kapitalist pazarın bir parçası haline geleceklelerini tarih ispatlamıştır. Türkiye, Mısır, İran "ara ülke" kategorilerini çoktan yitirmiş ülkelerdir.

Sovyetlerin, Türkiye'yi Batı etkisinden uzak tutma şeklinde beliren politikasını tamamen uyguladığını söylemek oldukça güçtür. Türkiye'nin kaderini çizen bu güç dönemde Sovyet elçisi olan Arolov, bu konuda aktif politika yerine tavizkar bir yol tutmuş, hatta Türklerin Emperyalistlerle olan diyaloglarına göz yummuş; gerekli müdahalelerde ve girişimlerde bulunmamıştır.

Lozan görüşmelerine kadar herşeyin iyi gittiğini sanan Sovyetler Lozan'la birlikte bir şok yaşamışlardır. Çünkü en önem verdikleri ve anlaşmış gibi göründükleri Boğazlar konusunda bile Türkiye, Batıların önerilerini desteklemiştir. İtalyan basınında, Sovyet heyetini atlatan ve Batı'nın boğazlar görüşünü kabul eden Türkiye'ye övgüler dizilmiştir. Türkiye'nin Batı'ya yönelişi alkışlanır ve cesaretlendirilir. (58) İlişkilerin gergin hal aldığı bu dönemde her ülke kendi politikasına uygun irili

ufaklı gruplar üzerinden oynamaktan çekinmez. Iraklı Arap komünistler, Çiçerin'e baş vurarak Sovyetler'den İngiliz egemenliğine karşı kendilerinin desteklenmesini isterlerken, Türk Heyeti Başkanı İsmet Paşa da, Sovyetlere karşı olan akımlarla görüşme yapmaktan çekinmez. (59) Bu, Sovyetlere de aynı zamanda bir gözdağı vermektir. Türkistan Ve Azerbeycan'daki Anti-Bolşevik temsilcilerle İsmet Paşa arasında yapılan görüşmelerin (Aralık 1922) sonuç bildirisinde; Türkiye'nin bu günkü durumunun Rusya'ya karşı Azerbeycan ve Türkistan'ı desteklemesini mümkün kılmadığını belirtir. Yine aynı tarihlerde İngilizlerle Kafkasya'da bir tampon cumhuriyetin destelenmesi konusu görüşülür. (60)

Türkiye her ne kadar Turancı yada islamcı eğilimler taşıyan bir maceraya girmek istemiyorsa da, bu tür gelişmelerle Sovyetlere karşı bir denge aramaktadır. Gerçekte Türkiye'nin içinde bulunduğu durum hakkında, çok önceleri, Batı kamuoyu geniş bilgilere sahiptir. Henüz konferansın başlamadığı bir dönemde, hele Boğazlar sorununun merakla beklendiği 26 Ekim 1922 de, İngiltere'de yayınlanan Morning Post gazetesindeki bir yorum, rotanın hangi yöne olacağını açıklamaktadır.

Gazete yorumunda "Bolşeviklerin, Türkiye üzerindeki Batı etkisini azaltmaya çalışırken; Türklerin Ruslara dönüp, yenildiği güçlere başvurduğunu ve geleceğinin de Batı ile diyalogundan, ilişkisinden geçtiğini" İronik bir dille anlatır. Aynı yorumda, Bağlaşkların Boğazlar'da bile kalmak istemediklerini iyi bilen Türklerin, provokatif davranışlara girmeleri için bir neden görmedikleri belirtilir.(61)

Türkiye'nin Lozan'da izliyeceği politikayı önceden haber eden bu olgular gerçekten birer birer konferans sırasında açığa çıkar. Bu gelişmeler Sovyetlerde şaşkınlık yaratır. Gözler Ankara'daki elçi Aralov'a döner. Sovyetlerin prestijinin sarsılması karşısında Çiçerin, yayınladığı bir bildiri de Lozan'da geçen olayların önemli olmadığını, TBMM. nin İsmet Paşa'nının çalışmalarını onaylamayacağını söyleyerek, hala umutlu olduğunu göstermeye çalışır.(62) Ne var ki, Kemalist yönetim meclis sorununu en kısa zamanda çözmeye çalışacaktır.

Türkiye'nin yönelimleri süreç içinde açığa çıkmasına rağmen Sovyetler, hala Kürt sorunundaki suskunluğunu sürdürmeye devam etmiştir. Kürt ulusal hareketinin en önemli anti-empyralist sayfalarını oluşturan bu savaş, enerjisini yine kendi içinde yitirmiş, tarihin tozlu sayfaları arasında bırakılmaya mahkûm edilmiştir. Oysa savaşın önderliğininin feodallar tarafından yürütülmesi onun anti-empyralist özünü ortadan kaldırmamıştır. Feodal özellikleri olan Afgan Kralının yürüttüğü mücadelenin de anti-empyralist karakterde olduğu bilinmektedir.

Avrupa'daki sol basın, Türkiye'nin açığa çıkan konumunu kabullenerek, yine bu ülkenin yanında yer almaya devam etmiştir. Örneğin Musul sorununda kıyamet koparıncasına, Türklerden daha fazla, Musul'un Türkiye'ye ait olduğu savunulmuştur. Fakat ateş hattında olan ve ne İngiliz nede Faysal rejimini tanımayan Kürt hareketini, ulusların kaderlerini tayın hakkı çerçevesinde değerlendirmemişlerdir.

Fransa'da komünistlerin yayın organı L'Humanite gazetesi, henüz Musul sorununun çözülmediği bir dönemde, 28 Ocak 1924'de bağımsızlıkçı Kürt hareketini İngiliz oyunu olarak gösterirken, Musul'un Türkiye'den kopartılmasına şiddetle karşı çıkmaktadır. Burada garip bir durum vardır: Bağımsız devlet peşinde koşan Kürtler, İngiliz egemenliğine karşı savaşıklarına göre, hangi mantık bu hareketi İngiliz yanlısı olarak gösterebilir?

L'Humanite şöyle yazmaktadır:

"Kürdistan'daki İngiliz politikası, Türkiye'den bağımsız bir devlet kurmak isteyen ayrılıkçı Kürt hareketini geliştirmeyi denemektedir. Milletler Cemiyetinin Cenevre'de bulunduğu sırada Kürdistan'da yaratılan karşıklıklar İngiliz diplomasisinin işleridir.

İran'la Akdeniz'i ve Bağdat'la Karadeniz'i birbirine bağlayan eski ticaret yollarının kavşağında bulunan Musul, Türkiye'nin doğu illerinin ekonomik yaşamının doğal merkezidir. Musul'un aynı zamanda yeni Türkiye'nin sınırlarının güvenliği için büyük bir stratejik önemi vardır.

O halde L'Humanite, Musul'un Türkiye'den ayrılmasını kaçınılmaz olarak bir birlik probleminin daha yaratılması olacağını söylemekten çekinmemektedir.(63) (Burada "Irredentisme" kelimesi kullanılmaktadır. Bu, politik tarihte bir ülkedeki aynı kökten ve dinden gelen halkın birliği anlamında kullanılmaktadır. Örneğin İtalya bu doktrin etrafında birliğini sağlamıştır. İsmet Paşa'da aynı kelimeyi Musul görüşmelerinde kullanmıştır. Bugün Musul üzerine olan tartışmalar bu kelimenin boş yere kullanılmadığını göstermektedir.)

Musul'un Kürt yapısını, gerek Türkiye ve gerekse İngiltere inkar edemezken L'Humanite'nin, Musul'u, tam bir turancı anlayışla, Türkleştirmesinin komünistler açısından affedilmeyecek bir hata olduğunu tarih göstermiştir. Şüphesiz ki, onlar da bölgedeki İngiliz egemenliğinin gelişmesine karşı bu politikayı uygulamış ve bu anlamda Kemalist burjuvaziye açık destek vermişlerdir. Liberal Le Temps gazetesi ise sorunu, ulusal boyutları içinde verirken L'Humanite'nin tavrı kraldan çok kralcıdır. Üstelik bu yazı Lozan'da, Türkiye'nin Batı yanlısı tutumunun açığa çıktığı bir dönemde yayınlanmıştır. Ama halen Türkiye'yi "Batı kucağına teslim etmeme" gibi pasif anlayışla, politikalar objektif olgular

üzerine oturtulamamıştır.

Sonuç elbette komünistler açısında hezimet olmuştur.

Sovyetler sadece Kürt sorununda değil, Türk yönetiminin İngilizlerle olan diyalogunda da yetersiz kalmışlardır. Ulusal duyguların katı bir biçimde yapılan propogandası arkasında, rejimin İngilizlerle olan diyalogu bir ölçüde gizlemeye çalışılmış olsa da Sovyet elçisi Aralov'un bundan tamamen haberdar olmadığını savunmak doğru olmasa gerek. Sovyetlerin Türkiye'ye yaklaşımı ele alındığında Aralov'un Kemalist rejimle olan iyi diyalogunun uygun olduğu söylenebilir. Ancak Aralov görünürde aynı olan bu politikanın üzerine, Türk yönetiminin Batı ile ilişkilerine "göz yumma" gibi avantaj sağlamıştır. Bu avantaj Türk yönetimine önemli çıkış noktaları hazırlamıştır. Gerçekten de İsmet Paşa konferans hazırlıkları döneminde, Aralov'la yapılan görüşmeler için, O'nun (Aralov'un)(*) Türk yönetiminin tavrını anlayışla karşıladığını açıklamaktadır.(64) Oysa Türk heyetinin niteliği ve Boğazlar konusunda ortaya koydukları tavrı konusunda Sovyet Heyetinde şaşkınlık görülür. Bu konuları Moskova'ya yeterli biçimde haberdar etmemiş olduğunu Lozan'da Çiçerin'in tepkisinden anlamak mümkündür. Nitekim Aralov'un elçilik görevinden alınış gerekçesi, O'nun Türkiye'de İngiliz oyunlarını faredememesi ve sovyetlerin prestijinin bu ülkede gerilemesine neden oluşudur(65)Türklerin zaferinin aynı zamanda Ruslara zaferi olduğuna inanan Aralov,(66) I.Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin tavrının açığa çıkması karşısında bile, katıldığı İzmir İktisat Kongresinde Bağlaşkları Türkiye'ye saldırmaya cesaret edemediklerini, ettikleri taktirde Kızıl Ordunun ve Türk Ordusunun ha-

(*) Kemalilerin bu kadar sempatisini çeken Aralov kimdir?

Çok güzel Türkçe konuşan Aralov'un Ankara'da milliyetçilikle iyi anlaşmasının bir nedeni de kendisinin Türk kökenli oluşudur. Özellikle Mustafa Kemal'in sekreteri olan Turancı görüşleriyle bilinen Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) ile çok sıkı ilişkileri Fransız diplomasisinin gözünden kaçmaz. Ahmet Ağaoğlu Çarlık Rusya'sında Hüseyinzade Ali ve Ali Merdan gibi Türkçülerle birlikte Kafkasya'daki Türklerin bağımsızlığını savunan çalışmalar yapmış, bu amaçla Dıfai adlı bir örgüt kurmuştur. 1909'da "Jön Türkler" iktidarı döneminde Türkiye'ye döndüğünde İttihat ve Terakki Partisi Genel Merkez üyeliğine seçilir. 1917 Ekim Devriminden sonra Sovyetlerdeki Türklerin bağımsız devlet kurma girişimlerini destekler. Özellikle Azeriler arasında çalışmaları yoğunlaşır.

Aralov'un bu tip şahsiyetlerle olan yakın ilişkileri, hakkında bazı söylentilerin yayılmasına neden olur. Raporlarda yer alan bilgilerde Türkiye'nin uluslararası durumu açığa kavuşturduğunda ve barış sağlandığında Aralov'un Sovyetlerin hizmetinden çıkıp Türk Hürumetiyle çalışacağına dikkat çekilir. Bu bilgi Lozan görüşmeleri sırasında Türk Heyeti çevrelerinden elde edilir. Aradan çok geçmeden Aralov'un Ankara'daki görevine son verilir.

zır olduğunu, söyler.(67)

Görevden alınan Aralov'un yerine Mayıs 1923'te J.S.Souritz getirilir. Souritz, Sovyet Hükümeti ve Komintern tarafından Ankara, Londra, Paris arasındaki yakınlaşmayı engellemekle görevlendirilir.(68) Fakat gelişmeler hızla uluslararası bir karakter alır. Türkiye Batı ile ilişkilerini bir dengeye oturtmaya başlar. Olaylar elçilik boyutlarını aşar.

1 Lozan görüşmelerinde Türkiye'nin takındığı tavrı en açık bir biçimde eleştiren bir konuşmayı, Troçki, Genç Komünistler Örgütü Merkez Komitesi toplantısında yapmıştır. Bu konuşmanın geleceğin tehlike sinyallerini göstermesi bakımından önemli olduğu kanısındayız. Bolşeviklerin Kemalistlerle olan ilişkilerinin parlıları gerisinde yatan gerçekleri, kendisi için kısa bir sürgün yeri olacak Türkiye topraklarının geleceği ile ilgili tespitleri açıklamak Troçki'ye düşer. Bu da tarihin bir oyunu olsa gerek.

Aralov, Lozan konferansına katılan Türk Heyetinin İsmet Paşa'dan sonraki ikinci adamı olan Dr. Rıza Nur'un bu heyette yer almasında Hükümet Başkanı Rauf Bey'le birlikte önemli rol oynar. Dr. Rıza Nur'un ise çok karakterli bir şahsiyeti vardır. Bir yandan Sovyetlere göz kırpmakta ama öte yandan İngilizlerle yakınlaşmanın ve gizli görüşmelerin başını çekmektedir.Aralov'un kısa yaşam öyküsü şöyledir:

II.Abdulhamit döneminde Osmanlı İmparatorluğunun Batum Konsolosu olan babası Abidin Araloğlu bir Rus'la evlenir ve Rus vatandaşlığına geçer.

Aralov 18 Aralık 1880'da Moskova'da dünyaya gelir. Ticaret Enstitüsünü bitirdikten sonra Çar ordusunda görev alır. 1903'de Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisine girer ve Menşevik kanatta yer alır. I.Paylaşım savaşında Çar ordusunda partili bir üyedir. 1917 Haziranında III. Çar ordusunda Menşevik Enternasyonal Fraksiyonun sorumlusudur. Yine aynı yıllarda III.Ordu komitesinin Başkan ve başkan yardımcılığı göreviyle Sovyetlerde delegedir. Ekim devriminden sonra Ocak 1918'de Kızıl Orduda tümen komutan yardımcılığına getirilir. Daha sonra Genel Kurmay Hareket Dairesi Başkanlığına getirilir. Deniz İşleri Bakanı olur. 2 Ekim 1918'den Haziran 1919'a kadar Sovyetlerin Devrimci Konsey üyesidir. 1919 Haziran'ından 1920 Aralık'ına kadar Güney-Batı Kızılordu devrimci Sovyetlerinin üyesidir. I.Ç savaşı sonu Ukrayna askeri bölge başkanı yardımcısıdır. 1921'de diplomatik göreve getirilir. Önce Litvanya'da, sonrada Türkiye'de görevlendirilir. Türkiye'den geri çağılır. Dışişleri Bakanlığında danışman olarak çalışır. 1925'de sonra geri plana çekilir. 1927'de Yüksek Ekonomi konsey üyeliğine getirilir.

1938'de Devlet Edebiyat Müzesi Başkan Yardımcısıdır. Kütüphane görevlisidir. 1941'de cephede asker olarak kendi isteği ile yer alır.

Moskova önlерinde Hitler Faşizmine karşı 33.orduda önemli varlık gösterir. Savaşın hemen her yerinde bulunur. Savaş bittiğinde Albay rütbesi ile Berlin önlерindedir.

1946'da Moskova'da parti görevlisi olarak çalışır.

1957'de emekliye ayrılır. 22 Mayıs 1969'da Moskova'da ölür.

Troçki 15 Aralık 1922'de I.Lozan görüşmelerinin daha birinci ayında konferansda gelişecek yönü görmüş ve Sovyet heyetini de bu anlamda uyarmıştır.

Konuşma metni şöyledir:

"Anlaşmanın geleceği, diplomatik kalemlerin sivri uçları üstünde piyasaya sürüldüğü an, Lozan'ın hassas günleri yaşıyordu. Bağlaşık ülkelerin bütün diplomatik cephelerinde kesin bir zafer görülüyor. Lord Curzon'un parlak planı sadece İngiltere'ye yarıyor, Fransa ve İtalya açısından donuk, Rusya ve Türkiye ile etrafındaki devletler açısından genel olarak çok tehlikeli sonuçlar saklıyor. Gerçekteki Türk diplomasisi, Lord Curzon'un politik kampanyalarının esas yüzünü bilmekten uzaktır. Fakat ekonomik iflas korkusu önünde yer almış Ankara'daki ulusal iktidar, ister istemez Curzon'un istemlerine boyun eğecek ve Karadeniz'de İngiliz etkisini sağlamlaştıracaktır.

Tarih bize öğretiyorki, İngiliz diplomasisini özellikle muhafazakarlar kabinesinin diplomasisi belirliyor. Eger bugün "A" diyorsa yarın "B" diyecektir; ve bu böyle devam edecektir. Oysa İngilizler Lozan'da "A" dediler bile: Boğazlar üzerine söyleyecekleri "B" lerini bekliyelim.

Rusya'ya ne kaldı? Rusya, Lozan'da Türklerin davranışlarını, düşünlümüş ve bilinçli bir ihanetçilikle açıklamaz, açıklamak istemiyor. Çünkü bize tanınan Türk güçleri, son günlerde Ankara'da ihtiyatsız büyük politik kararlar aldılar. Türkiye yaptığı gibi, zorunlu olarak sıkıştırıldı. Yunanlılara karşı savaş, Türk Hükümetine büyük bir harcamaya, gerek maddi gerek manevi açıdan mal oldu. Türkiye'ye sadece, Türk ulusal devletinin geleceğini bir karta oynayıp, yeni bir savaş, yada yıpranmış Türk halkını ikinci bir korkunç çatışmadan esirgemek, yada barış korumak için, adım adım mevzilerini savunma kararı arasında seçme yapmak kahyordu.

Ruhsal açıdan Türkiye hala ulusal problemleri üzerindedir. Lozan'da diplomasisi yeterli bir direnişe şahit olmadı, ama savaş meydanını terketmedi. Rus diplomasisine gelince, Lozan konferansından sadece zaferle çıktı. Hiç kuşku yok ki Rus heyeti pratik olarak gerekeni gerçekleştirmeyi başaramadı. Fakat kimse, Rusya'nın ve dostlarının, ulusal çıkarlarının her milimetresini savunan Rus diplomasisinin atlandığını bildirmeye cesaret edemez. Kimse Rus heyetinin herhangi bir düşünceye uyarken, Boğazlar üzerinde sağlam bir barış kurmaya ilişkin ilkelerinden vazgeçtiğini söylemeye cesaret edemiyecektir. Boğazlar sorununu sürekli yeni çelişkili bahanelere çeviren Curzon'un kişiliğinde, Avrupalı emperyalistlerin taktiklerine karşı protestoda bulunmayı unutmadı.

Rusya yarın İngiltere'nin, Türkiye'yi ağırları içine tamamen götürmeye çalışacağını bilmektedir. Rusya bilmektedirki samimi ve bağışık dost Türkiye, yarın zorla Sovyet iktidarına karşı bir düşman haline çevrilecektir. Bunların hepsi olanaklıdır. Çünkü İngiliz etkisine düşerken Türk ulusal Hükümeti, İngiliz politikasının içine işleyen vahşi emperyalizmin talanına uğrayacaktır. Belki Rusya'ya karşı atılacaktır. Rusya'ya karşı mücadele tehlikesi ile karşı karşıya bulunmayan İngiltere, bu amaçla Türkiye'yi kullanacaktır. Fakat Rusya her şeye hazırdır ve halkının çıkarlarını savunmayı bilecektir.

Lozan böylece sonuna varıyor ve savaş sonrası bir emperyalist dönem sona eriyor. Avrupa'da kalıcı bir barışı güvence altına alacak bir yön değiştirmeyi görebilecekmiyiz? Boş umut! İngiliz politikasının sürekliliği Ortadoğu'da Rusya'nun zararına kaçınılmaz şekilde oyalamayı tamamlamaya zorlayacaktır. Lozan konferansı, ilerde mahkum edilen, evrenin bir kez daha katlanacağı gibi görünen yeni bir emperyalist savaş döneminin hareket noktası gibi değerlendirilecektir."(69)

Her ne kadar II. Emperyalist savaşın hareket noktası Lozan anlaşması olmadı ise de, Almanya için ağır bir yenilgi olan Versay Anlaşması (28 Hziran 1919) yeni bir savaşın hareket noktasını oluşturdu.

1.Lozan görüşmelerinde yaşanan bir şoktan sonra 2.Lozan görüşmeleri sırasında Conradi adında bir İsviçreli'nin (Çarlık Rusya'sı döneminde Avrupa'nun yoksul bir ülkesi olan İsviçre'den getirilerek Rusya'nun verimli topraklarına yerleştirilen İsviçre'li göçmen bir aileden doğan ve Çarlık ordusunda subaylığa kadar yükselen Conradi'nin Sovyet heyetine olan düşmanlığı Ekim Devrimine dayanmaktadır. Ekim Devrimiyle birlikte Rusya'daki tüm ayrıcalıklarını kaybeden bu göçmen kitlesi büyük bir kriz içine düşmüştür. Babası ve amcası devrim hapisanelerinde ölen Conradi bu psikoloji altında Sovyet Heyetine saldırır.) Sovyet heyetinden Vorovsky'yi öldürmesi ve diğer iki kişiyi yaralaması (10 Mayıs 1923) üzerine Sovyet Heyeti Konferanstan çekilir. (70) Bu saldırı Türk Heyetini de tedirgin eder. Her taraftan Ermeni ve Çerkezlerin saldırı yapacağı ihbarları yapılır. (71)

Hemen tüm konularda kendi tezlerini kabul ettiremeyeceğini anlayan Sovyet Heyeti Konferansın sonucunu beklemeden Moskova'ya döner.

D- KEMALİSTLERİN TAVRI

Güney Kürdistan'da süren çarpışmalar Eylül 1919'dan itibaren yeni bir gelişme gösterir. 17 Eylül'de Kürt kuvvetleri Musul bölgesinde tam denetimlerini sağlarlar ve objektiflerini Kerkük üzerine çevirirler. İngilizler tüm uğraşlarına rağmen bu bölgeyi denetimleri altında tutamazlar. Bu son gelişmeyle Türk yönetimi yakından ilgilenir. Çünkü, Irak'ta muhtemel bir Kürt başarısının, Mustafa Kemal'in Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Kürtler üzerinde elde ettiği otoriteyi tehlikeye düşürme durumu vardır. Mustafa Kemal bu otoritenin bozulmasının tehlikelerini görmektedir. Böylesi bir durumda Güney'in "asi" Kürtleri ile Kuzey Kürtlerinin birleşmesi ve birbirini etkilemesi tüm yapılanları alt üst edebilir. Daha sonra, mecliste yer alan Kürt mebuslarının tartışmaları göz önüne alındığında, bu tespitin abartma olmadığı görülecektir. Çünkü özellikle Güney'de süren Kürt isyanlarının tarihsel bir karakteri vardır. Osmanlılar döneminde 1800'lü yıllar boyunca süren "100 yıl savaşları"nda esas merkezler Süleymaniye, Amadiye, Botan gibi bölgeler olmuştur. Sosyal yapı olarak feodal güçlerin örgütlü, güçlü ve geniş etkinliklerinin olduğu bu bölgeler Osmanlıların sancılı merkezleridir. Bu bölgeler, merkezi devlet ile sürekli çatışmaları için istemlerinde ısrarlı ve azimlidirler. Önemli bir mücadele geleneğinin olması, gelişmiş sözlere kanmıyacaklarını da göstermektedir. Anadolu'da yeni oluşturulan Kemalist yönetimin de aynı sorunlarla başbaşa kalmaması için bir neden yoktur. Bu nedenle, Kemalist rejimin Misak-ı Milli sınırları, sürekli karmaşık ifadelerle açıklanmaya çalışılmıştır. Güney Kürdistan üzerinde fazla sözler söylenmemesi otoriter yapının korunması için gereklidir. Bu, kendilerine aynı zamanda çeşitli güçlere karşı esnek davranma avantajı vermiştir.

Kuzey Kürdistan'ın böylesi bir birlik içinde, sürekli, Güneyli Kürtler tarafından tahrik edilecekleri endişesini sadece Mustafa Kemal yöneti-

mi değil, Fransız yetkilileride taşımıştır. Türklerle olan karşılıklı çıkarları, bu politikada aynı adımı atmalarını gerektirmektedir. Yine bu nedenle Fransız yönetimi, Bağımsız bir Kürt devletinin kurulmaması için İngilizleri ikna etmeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda Türk yönetiminin de sözcüsü durumundadırlar.

Ortak çıkarlar, henüz kongrelerden yeni çıkan Mustafa Kemal hareketi ile Fransızları, sandığından da hızlı ilişkiye geçirir. Anadolu'daki yeni yapılanmaların etkisini yerinde görmek isteyen, Suriye'nin Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot, Konya'da, Sivas delegelerinden 3.Kolordu Komutanı Refet Bey (Bele) ile resmi sıfatla görüşür. M.Kemal tarafından gönderilen Refet Bey, görüşmelerde, bir Kürt devleti planına M.Kemal'in karşı çıktığını bildirir. Görüşmeler olumlu sonuçlanır. Zira bu istem önceden de belirttiğimiz gibi Fransız politikasıyla çakışmakta ve tam bir uygunluk içinde bulunmaktadır. Suriye'yi elde tutma telaşına düşmüş olan Fransa bu fırsattan faydalanır; yeni oluşmaya başlayan Türk yönetimi ile ilişkilerini bu temelde geliştirirler. Bu görüşme Sivas kongresinden hemen sonra, 8 Ekim 1919'da gerçekleşmiştir.(72) Bir başka raporunda Georges Picot, Kemalistlerin Arapça konuşan topraklardaki sorunlarla ilgilenmediklerini belirtir.(73)

Yine aynı tarihlerde Georges Picot'a gelen raporlarda, İngiliz subayı Binbaşı Noel'in, Musul'dan Harput'a seyahatlerde bulunarak Kürt aşiretleri arasında çalışmalar yaptığı bildirilir. M.Kemal de bu İngiliz Binbaşının çalışmalarından haberdar olur. Noel, Harput'a geldiğinde Vali Ali Galip'ten bu şahsın tutuklanmasını ister. Ancak Erzurum kongresine Elazığ, Mardin, Diyarbakır'dan seçilen delegelerin katılımının engellenmesiyle tanınan Ali Galip bu emri rededer.

İngilizlerin Otonom bir Kürt beyliği planını bile tehlikeli bulan Türk yönetimi, bunun yürürlüğe konmaması için tüm gücünü ortaya koyar. Elbetteki Kürt mebuslarının bu konudaki insiyatiflerinden faydalanan hükümet, Kürt ulusal sorunun üzerine ihtiyatlı bir biçimde gider. Ancak sorunun kendisinin Türk Hükümetini ilgilendiren yanı ile Kürtleri ilgilendiren yanı arasında oldukça büyük farklar vardır. Ne var ki, o günkü hükümet bu istemler arasındaki çelişkiyi gizlemeyi ustalıklı başarmıştır. Türk yönetimi, sorunun odak noktasını bağımsız yada otonom bir Kürt devletinin kurulmamasında toplarken, Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan Kürtlerin sorunlarının da bu yönde bir gelişme gösterebileceğini sanmaktadır. Bu nedenle kendileri de sözde bir "otonom Kürdistan" söylentisini ortaya atarlar. Bu, bölgede, Kürtlerin gelişen istemlerine karşı "sakinleştirici" bir taktiktir. Bu o kadar açıktır ki, üzerinde ciddi biçimde çalışılmaz ama söylentileri yaygınlaştırılır. Misak-ı Milli sınırla-

rı içinde otonom bir Kürdistan tezi bu korkuların ürünüdür.

İngilizler de otonomi yanlısı görünmektedirler. Ancak onlar için önceleri bu, bölge hakimiyetleri açısından zorunlu görülmektedir. Kürt sorununda her iki yönetimin çelişkisi buradan çıkmaktadır.

Türk yönetiminin genel hatlarını, daha yakın ilişkileri olması bakımından, Kürt gruplarının tavrı bölümünde detaylı incelemeye çalışacağız.

E) KÜRT GRUPLARININ SORUNA YAKLAŞIMLARI

Sevr anlaşması süresince Şerif Paşa'nın başarısızlığı, Kürt guruplarının dağınıklığından kaynaklanmaktadır. Ulusal bir hareketin önderleri olabilecek güçler, emperyalist kamplaşmanın doğurduğu yeni şartlar altında kendilerini parçalamışlardır. Bağımsızlıkçı, otonomcu ve Türk kuvvetleri içinde amacı kesin çizgilerle saptanamayan "ilkesiz birlikçi" akım ve kişilerle birlikte Kürt ulusal hareketi, içinden çıkılmaz bir hal alır. Sevr görüşmelerinde Kürt-Ermeni çekişmesinin en hareketli olduğu sıralar çıkarılan söylentiler, bu karmaşık durumu anlatmaya yeterlidir. Göze çarpan söylentilerden biri, Enver Paşa'nın Kürtler tarafından lider(kral) seçildiği şeklindedir. Bakü'deki Ermeni bürosunca yayılan bu söylentilerden amaç, Bağlaşık kuvvetler gözünde Kürtlerin şüphe altına sokulmak istenmesidir. (74)

Kahire'de Kamuran Bedirhan yönetiminde toplanan Bağımsızlıkçı komite, diplomatik müdahalelerini buradan yapmakta, ancak, bizzat kendisi ülke toprakları üzerinde girişimlerde bulunmamakta, yüzeysel çalışmalar yapmaktadır. Bağımsızlık için esas eylemi kendilerinden değil, Bağlaşık güçlerden beklemek gibi bir zayıflığın içine düşmüş olan bu gurup, daha çok tarihsel olarak taşınmış oldukları feodal güçlerine güvenmektedirler. Sevr görüşmeleri sırasında Mezopotamya'da, otonom bir Kürdistan için propoganda yürüten İngilizlerle birlikte, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi Başkanı Bedirhan, Maraş, Antep, Pazarcık bölgesindeki Kürt ileri gelenleri ile görüşmeler yaparlar. Bu görüşmelerde, Maraş ve Antep bölgesinde Kürtlerin birlikte hareket etmeleri için bir örgüt kurmaları gerektiği bildirilir. Ancak Suruç ve Urfa bölgesinde bulunan Kürtler, Araplarla birlik oluşturarak İngilizlere karşı savaşta yer alırlar.(75) İngiltere'nin politikası otonom bir Kürdistan'dan

yana olmasına rağmen, Kürtleri yine de karşısında bulurlar. Bunun başlıca iki nedeni vardır:

1-Otonom Kürdistan'ın belirsizliği

2-Bölgenin Hıristiyanlaştırılması tehlikesi

İngilizlerin otonomi adı altında Kürdistan'ı Güney-Kuzey diye bölmeye çalışması, Kürtler üzerindeki etkinliklerinin yitirilmesine neden olmuştur. Buna, Güney Kürtleri direnişle karşı koymuşlardır. Bölgenin Hıristiyanlaştırılma tehlikesi ise, İngiliz etkinliğinin olmadığı Kuzeyde, Müslüman halkın birliği doğrultusunda, Kemalistlerin potasında eritilmiştir. Bunlar, her iki halde de, İngiliz karşıtı politikaların sonucudur. Bütün bu gelişmeler karşısında Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, büyük devletlerin politik ilişkilerinin sonuçlarını beklemek gibi pasif bir beklenti içine girerek, bölgesel etkinliklerini siyasal bir yapıya ve karşı koyuşa dönüştürememişlerdir. Bu anlamda, Kürt Ulusal hareketi içinde yeterli bir rol oynadıkları söylenemez.

Otonomcu görüşleriyle tanınan Osmanlı Meclis Başkanı Senatör Seyit Abdulkadir, dini düşünceler altında "Türklerin bu zor durumda yalnız bırakılmaması gerektiğini" söylerken, İngiltere'nin, Kürdistan'ı ikiye bölme politikasına şiddetle karşı çıkar. Kürt Ligi Merkez Komitesi Başkanı olarak 2 Ekim 1919'da Sevr Konferans Başkanlığına gönderdiği bir notada "Kürdistan'da eğer sükunetin sağlanması isteniyorsa barış görüşmelerinde ortaya çıkan ülkenin bölünmüşlüğünden vazgeçilmesini ve farklı ülkelerin mandası altına sokulmasının engellenmesini ister" Yoksa Seyit Abdulkadir'e göre Kürdistan, "bu bölünmüşlük içinde bitmeyen karşılıklara" sahne olacaktır. (76)

Çeşitli Kürt çevrelerinden gelen tepkiler üzerine Şerif Paşa da harekete geçerek "ne etnik olarak ne de coğrafik olarak Kürdistan'ın bölünmeyeceğini, ancak bir ülkenin mandası altına sokulacak olan Kürdistan'ın, Asya'da, tampon bir rol oynayacağını ve barış faktörü taşıyacağı"nı bildirir. Şerif Paşa mektubuna şöyle devam eder: "çok üzgün durumdurki Bağlaşık Kuvvetler Komisyonu, Kürtleri sürekli dışlamakta ve sadece Kürtleri hep hataya iten Türk otoritelerini dinlemektedir."(77)

Bu görüş o kadar açık bir gerçeklik taşımaktadırki, İstanbul'daki Osmanlı yönetimi, pratik olarak İngilizler tarafından denetlenmesine rağmen, Kürtlerle ilgili bir dizi yasak kararlar almaktan çekinmez. Osmanlı yönetimi, Ekim 1919'da İstanbul'daki bütün Kürt örgütlerini kapatır, faaliyetleri yasaklanır, yöneticiler tutklanır. Bu karara, Kürtlere yakın ilgiyle bakan İngilizler'lerden hiçbir tepkinin gelmemesi ayrıca şaşırtıcı bir olaydır.(78) İngilizlerin bu tavrı, nasıl bir Kürdistan'dan yana oldu-

klarının iyi bir kanıtıdır. Ancak, bu tarihlerde ortaya çıkan Kürt karşı politikanın, Bağlaşklarca desteklendiği, Kürt örgütlerince iyi değerlendirilmemiştir.

Tüm bu nedenlerle denilebilir ki, Kürdistan, Lozan'la değil, gerçekte Sevr ile bölünmüştür. Lozan ile bu bölünmüşlük onaylanmıştır. Sevr maddeleri içinde olan bir Kürt devleti kurulması prensibi, yine bu nedenlerle ciddi değildir. Daha çok Kürtlere karşı oyalayıcı bir rol oynarken, M.Kemal ve Irak yönetimine karşı ise tehdit edici bir unsur olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Seyit Abdulkadir'in Şerif Paşa kanalıyla Barış komitesine gönderdiği mektup Kürdistan'ın bölünmesi karşısında Kürtlerin hassasiyetlerini dile getirmektedir. Hemen tüm Kürt örgütleri bu doğrultuda tepkilerini dile getirmişlerdir. Mektubun çevirisi şöyledir:

Konstantinop 2 Ekim 1919

Sayın Başkan,

Kürdistan'ın Güney ve Kuzey olarak iki farklı bölgeye ayrılmasıyla ilgili söylentiler durmak bilmiyor. Kürdistan'ın böylesi bir bölünmüşlüğü'nün, Yakın Doğunun durumunu kuvvetlendirmeyeceğini sayın ekselanslarını dikkatine çekerim.

Birlik (ittihat) Hükümetinin baskısı altında olmayan yerlerde Kürtler, Bağlaşık güçlere karşı silah çekmeyi reddettiler gibi, Türklerin hakimiyetlerini kuramadıkları bölgelerde Ermenileri korudular. (*) Şimdi, Konferans'ın adaletinden, bölünmez bir Kürdistan'ın tanınmasını beklemektedirler.

Gerçekte, Konferansa şerefle sunduğumuz Kürdistan sınırları içindeki etnik formu bölmek istemek ve farklı güçlerin mandasına vermek bu parçaları, sonu bilinmez karanlıklara sürükleyecektir.

Pariste Yüksek Konsey

Senatör Seyid Abdul

Başkanlığına

Kürt Ligi

Merkez Komitesi Başkanı

Bağlaşık güçlerin Kürt karşı politikaları, bazen açık bazen kapalı devam ederken, Barış görüşmelerinde Kürt temsilcisi olan Şerif Paşa'nın Ermenilerle aynı masaya oturması bir kısım Kürtleri güven-sizliğe iter. Her ne kadar konferans boyunca bu iki ulusun temsilcileri

---

(*) Örneğin; Osmanlı egemenliğinin kurulmadığı Dersim bölgesi 19.yüzyıl boyunca baskılardan kaçan Ermenileri korumuştur. 1915 olaylarında da yoğun bir Ermeni kitlesi Dersim'e kaçarak kurtulmuştur. Yine 1938 Dersim isyanı sırasında, isyan lideri Seyit Rza'nın, bölgedeki Ermenilerin Türk askeri birliklerinin saldırılarına karşısında korunmaları için emirler verdiği bilinmektedir.)

emperyalist oyunlar sonucu birlik olmaktan çok karşı karşıya gelmişlerse de, o günün piskolojik ortamında sürdürülen propogandalar altında, olgular tam tersi bir görünüm almıştır. Hamidiye alayları kurulduktan sonra Ermenilerle karşı karşıya bırakılan Kürtlerde, Hirstiyan-Müslüman çelişkisi kendisini güçlü bir şekilde korumuştur.

Özellikle halk arasında var olan bir eğilim, Türk propogandaları karşısında daha gerilimli bir hale gelmiştir. Bu nedenlerle Erzurum ve Sivas kongrelerinin ardından girilen bu tür propogandalar sonucu Erzurum, Elazığ, Erzincan ve Van bölgeleri aşiret liderlerine telgraflar çektilir. Tipik bir Türk propoganda örneği taşıyan telgraf için imza toplanan bölgeler, gerçekten Ermeni çelişkisini en çok yaşayan hassas alanlardır. Kemalistlerin bu çalışmaları karşısında Kürtler sessiz kalmazlar. İstanbul'daki Kürt Ligi 29 Aralık 1919'da henüz telgrafların çekilmediği dönemde yapılan çalışmaları yayın organları "jin" dergisinde açıklarlar. Dergi, bazı Kürt aşiretlerinin Türk Hükümetini desteklediklerini ve Osmanlıya bağlı kalacaklarını bildiren telgrafların baskı altında alındığını, bu nedenle sahte olduğunu bildirir. İstanbul'da ve Kahire'de bulunan Kürt örgütleri, Bağlaşkların planlarına ve Türk yönetiminin bu yöndeki çalışmalarına karşı durmak zorunda kalırlar. Sonuç olarak kendi aralarındaki bölünmüşlük, böylesi bir ortamda, etkinliklerinin daha da azalmasına neden olur.

ERZİNCAN TELGRAFI

22 Şubat 1920

"Fransız Yüksek Komiserliğine,

Gazetelerden öğrendiğimize göre şu anda Paris'te oturan ve Kürt olduğunu iddia eden Şerif Paşa, Türkiye'deki entrikalarında başarılı olmadığını için, Bogos Nubar ile birlikte, gerçekte kişisel çıkarları için çalışmasına rağmen, güya Bağımsız Kürdistan için Barış Konferansına baş vurmuştur. Bu nedenle Barış konferansına bildiririz ki Kürtler, soy ve din olarak Türklerle aynı ülke içerisinde birleştikleri yasal kardeşlerdir. Osmanlı Hükümetinden başka hiç kimse Kürtler adına konuşma hakkı yoktur ve hiç kimse onlara canlılık veren duyguların yorumcusu olamaz. Osmanlı tarihi içinde Kürtler arasında hiç bir ayrım yapılmamıştır. Ve bütün savaşlarda Kürtler, Türklerle birlikte ön saflarda kanlarını akıtmışlardır. Acaba Rus orduları Ülkemizden çekildikten sonra, Ermeniler tarafından katledilen Müslüman halkın % 80'ninin Kürt olduğunu bugün Bogos Nubar'la uzlaşan Şerif Paşa bilmiyor mu? Öyleyse Ermenilerle işbirliği yapma çabaları sonuçsuz kalacaktır. İmparatorluk

topraklarından bir kısmını ayırıp Kürtlere vermek, gelecekte Ermenilere yeni bir Ülke hazırlamak demektir.

Barış konferansının dikkatine sunuyoruz ki bizi Osmanlı İmparatorluğundan ayırmak için varlığımızdan hiç bir şey bırakmaksın yok etmeleri gerektiğini kendilerine bildiririz.

Balaban Aşiret Reisi Paşa Bey
Başuranlı Aşiret Reisi Yusuf
Bodmanlı Aşiret Reisi Seyit Yusuf
Bal Aşiret Reisi Eyüp
Medanlı Aşiret reisi Çiçek
Görçeli Aşiret reisi Yusuf
Abbas Aşiret reisi Seyit Ali
Rol Aşiret reisi Hasan
Şadi Aşiret reisi Yusuf
Zişanlı Aşiret reisi Muhsin

Aşağıdaki telgraflar aynı zamanda Şerif Paşa'nın girişimlerini protesto etmek ve Kürtler adına yok pahasına Türklerden ayrılmayı istemediklerini bildirmek içindir.

Van'dan 19 Şubat 1920
Tercan'dan (Erzurum) 23 Şubat 1920
Erzincan'dan 23 Şubat 1920; (halka sunuldu)
Hasan Kale'den 23 Şubat 1920
Elazığ'dan 23 Şubat 1920" (80)

Daha öncede belirttiğimiz gibi kurulacağı söylenen ve propogandası çok yapılan Ermeni ve Kürt devleti sorunu, Sevr Barış Konferansının ana teması olmasına rağmen bu konuda Bağlaşklar gerekli önlemleri ciddi biçimde ele almazlar. Konferansı beklentiye sokmayı ve bu hava içinde yeni gelişmelerle birlikte değerlendirme yapmayı daha uygun bulurlar. Kürtlerle birlikte Ermeniler de bu oyunun içine düşmüşlerdir. Nitekim çok daha sonraları Lozan Konferansı sırasında tüm girişimleri sonuçsuz kalan Ermenilerin "Bağlaşklara müraacat edeceğimize, Türklere müraacat etseydik daha iyi hallederdik" diye yakındıklarını İsmet İnönü'nün hatıralarından okuyoruz.(81)

Bağlaşık güçlerin ikili davranışlarının çeşitli nedenleri vardır. Bunun ilk ve en önemli nedeni, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin ardından Mustafa Kemal ile yeni gelişmelerin doğduğu düşüncesi, onlarla en uzlaşmaz gibi görünen İngiliz diplomatik çevrelerinde bile ciddi olarak değerlendirilir. Aydın ve Subayların milli harekettten yana tavrı koydu-

klarını gören İngiliz diplomasisi, Barış anlaşmasının geciktirilmeden imzalanmasının, İngiltere'nin lehine olduğu belirtilir. (82)

Dikkatli İngiliz politikası tüm bunlara karşın çeşitli çevreler araya katılarak Mustafa Kemal ile ilişkiye geçmek isterken, İstanbul Hükümetini de elde tutmaktan vaz geçmez. Fransa ise, daha istikrarlı sayılabilecek bir tavırla, İstanbul-Ankara çekişmesinde Mustafa Kemal'den yana tavır alır. Barış konferansı cephesinde ise, Kürtler ve Ermeniler arasında yaratılan proplemlerle "bekle-gör" politikası uygulanır. Böylece süreç kendi istemleri dışında gelişen olaylar nedeniyle "uzuyor" görüntüsü kazanır. Gerçekte İngiltere dahil, Bağlaşklar, bir devlet geleneğinden gelen kurumlarını hala koruyan Anadolu'daki Türk toplumunu daha dikkatli izlemekte, ona göre politika tayin etmektedirler. Bu nedenle Konferans, abartılan Wilson prensiplerinin bir süsünü oluşturur. Batı kamuoyunda halkların koruyuculuğu pozisyonunu kaybetmemek için konferans görüşmeleri sürdürülür.

Avrupa'nın Anadolu'da yaşayan diğer halklara yönelik politikalarında ciddi olmadıklarının bir diğer örneği Çerkezler sorunudur. Aralık 1920'de Kuvay'i Milliye kuvvetlerinden kesin olarak ayrılan Çerkez Ethem, diplomatik sahada Anadolu'daki Çerkezlerin ulusal hakları konusunda girişimler yapar. Çerkezler Adapazarı, Kütahya, Afyon, İzmit, Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Aydın bölgelerinde toparlanarak ulusal bir meclis kurarlar. Bu ulusal meclis adına Başkan ve Adapazarı delegesi Bag Tolustan, Sekreter ve İzmit delegesi İsmail Hakkı ve 22 delegenin, 9 Kasım 1921'de imzaladığı bir bildirge ile, Çerkez sorunu gündeme sokulmak istenir. (83) Batı Anadolu'da önemli bir gücü elinde bulunduran Çerkez Ethem'i Yunan'lılar kendi amaçları için kullanmak isteseler de Bağlaşklar bu girişimi görmemezlikten gelirler. Mustafa Kemal safılarında görülen bu ciddi ayrılığa, özellikle İngiltere'nin el atacağı beklenirken, şaşkıncı bir şekilde sessiz kaldıkları görülür. İlişkileri Yunanistan ile sınırlı kalan Çerkezler, kamuoyu önünde moral değerlerini yitirmiş olurlar.

Parlak sözlerin gerisinde yatan gerçekler, Kürtler kadar Ermenilerin de, politikanın kurbanları olduklarını açıklamaktadır.

Ulusal sorunlar etrafında dönen gariplikleri gören Kürt gurupları, farklılıklarına rağmen, konferans üzerinde etkin olabilmek için Şerif Paşa'yı temsilcileri olarak gördüklerini sürekli yinelerler. Galata'daki Kürt Kulübü Başkanı Abdul Mahmut, Konferansa, Şerif Paşa'nın "Kürt Ulusal Haklarını savunmak için görevli olduğunu" bildirir. (5 Mart 1920) (84)

Konferans görünümünün giderek ezilen halkların haklarına yönelik

ciddi tehlikeler taşıması karşısında Kürdistan Bağımsızlık Komitesi ateşli bildirimlerine devam eder. 22 Mart 1920 tarihli bir mektupta bu komitenin genel sekreteri adına Süreyya Bedirhan, Konferans Başkanlığına ve Fransız devlet yetkililerine başvurur. Mektubunda Barış Konferansının, Mustafa Kemal'in Propagandası altında kaldığı şeklinde beliren, Şefik Paşa'nın tespitlerini doğrular. Diğer yandan Kürtlerin Müslüman olarak Halifeye bağlı kalmak istediklerini ve Türk kardeşleri ile yaşamak istediklerini belirten telgraflar Paris'e gönderilmeye devam edilir. Bağımsızlıkçı Kürt örgütlerinin, Kürt sorununu Hıristiyan-Müslüman çekişmesi içinde göstermeleri (bakınız 30 Nisan 1919 tarihli Kürdistan Bağımsızlık Komitesinin Şerif Paşa'ya gönderdiği mektup) Bağlaşık güçlerin hoşuna gitmez. Çünkü o dönemde, halifelik kurumu, gözle görülmeyen ama bağlaşık güçlerini içten içe rahatsız eden bir sorundur. Gerçi politik söylemler sürekli halifelğin korunması görünümündedir. Mustafa Kemal bile, hareketin merkezine, halifelğin, Müslümanlığın tehlikede olduğunu yerleştirmiştir. Dolayısıyla sadece Kürt örgütleri değil, Türkler ve Türkleri destekleyen Kürtler de aynı eğilim içindedirler. Aşiretlere imzalatılan telgraf metinleri bunu doğrulamaktadır. Barış konferansına gönderilen M.Kemal yanısı telgraflarda, Kürtler, halifeden ayrılmak istemediklerini bildirmeye devam ederler. 19 Mart 1920'de Elazığ'dan 22 Kürt aşiretinin imzaladığı bir bildiride, önce İslam oldukları ve İslamın Türk-Kürt ayrımı yapmadığını, tek bir Şefe, Halifeye, bağlı olduklarını bildirirler. Tüm bunlar 20. yüzyıl başında halk arasındaki etkin olan düşüncelerdir. Aynı zamanda, manda yönetimine geçmiş diğer Müslüman topluluklarda da etkisini sürdürmekte ve bir problem olarak Bağlaşıkların karşısında "demoklesin kılıcı" gibi durmaktadır.

Ulusal etkiler altında Osmanlı egemenliğinden kurtulan ama kendilerini birdenbire manevi iktidardan, yani Halifeden kopmuş gören Müslüman toplumu, bu konuda yeni bir arayış içine girer. Bu anlamda Türkiye'ye karşı açılacak bir Haçlı savaşına karşı çıktıkları gibi, halifelğin kendileri ile olan bağının ne olacağını özellikle Arap toplumları sormaktadır. Bu soru ise Bağlaşık güçleri rahatsız etmektedir. İslam toplumunun merkezileştirilmiş bir iktidar şeklinin kendileri için tehlikeli olabileceğini düşünmektedirler. Bu nedenle iktidarın yaygınlaştırılması, yani topraklara göre bölünmesinden yanadırlar.(*)

(*) Halifelğin 3 Mart 1924'te kaldırılmasından çok önce, İngiltere'nin bu sorunla ilgilendiği görülmektedir. 19 Nisan 1920 tarihli bir Fransız raporunda İngiltere'nin Türkiye üzerindeki politikasının ana yönlerini anlamak için önce Lord Cromer'in, Sir Elden Gros'tun ve özellikle Lord Curzon'un Müslüman sorunu üzerindeki düşüncelerine bak

Kürdistan'da önemli bir güç olan Bedirhanların konuya bu tür yaklaşımları konferans çevresinde iyi karşılanmaz.

Ancak, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi, soruna, Kürt ulusal hakları açısından bakmaktadır. Konferansa M.Kemal'dan yana taraf olan Kürtlerin gönderdiği telgraflarla ilgili olarak geçmişte, 1913'lü yıllarda neleirin olduğunu örneklerle anlatılmaya çalışılır. Süreyya Bedirhan imzalı raporda şunlar yazılıdır.:

"Eğer bu duyguları devam ettirmeyecek olursak bu tür telgrafların nasıl imzalandığını anlamak için aşağıdaki örnekleri belirtmek yeterlidir sanıyorum 1913 yılında Bitlis isyanı sırasında, bu bölgenin valisi Tahsin Bey, bölgenin önde gelenlerini konağına davet eder ve halifenin hükümrânlığına boyun eğdiklerini, sözü edilen isyanı inkar ettiklerini bildiren bir bildirgeyi imzalamalarını ister.

Şeyh Said Abdullah adında davetlilerden biri, Türklerin Kürtlere

mak gerektiği belirtilir. Halifelüğün İslam toplumu üzerindeki etkilerinin azaltılmasını, dolayısıyla Türkiye'nin bu alandaki rolünün zayıflatılmasını İngilizler özellikle Hindistan'daki egemenlikleri açısından düşünmektedirler İngilizler, Mekke Şerifiyle olan iyi ilişkilerine güvenerek O'nun Halifelik ünvanını elde etmesini daha bu yıllarda isterler. Ancak Hindistan'lı Müslümanlar böyle bir girişimi kabul etmezler.(86) Bu nedenle Halifelüğün Türkiye'de kaldırılmasından sonra Mekke'de toplanan İslam Kongresinin yeni bir halife seçme girişimleri karşısında İngiltere ve Fransa takındıkları (sessiz) tavırla sorunun içine direkt girmemeyi, ama uzaktan kontrol etmeyi denemişlerdir. Böylece İslam toplumunun hassas olduğu bir konuya "Hiristiyan Batı" olarak yapılacak bir müdahalenin olumsuz etkilerinden kaçınmışlardır. Ancak Fas'tan Afganistan'a, Endonezya'ya kadar yayılan Müslümanların birleşip bir halife seçemeyeceklerini gözlemleri ile çok iyi bilmektedirler. Özellikle Müslümanlar arasında merkez bir toplum olan Arapların kendi aralarındaki çelişkileri buna engel durumdadır. Ortadoğu'daki İngiliz politikasının ünlü isimlerinden Lawrence bu sosyal zemin üzerinde büyük bir Arap devleti düşünmediklerini, tersine birbirine muhalif küçük Arap devletlerini uygun gördüklerini açıklamaktadır.(87)Araplar biraraya gelip ortak kararlar doğrultusunda birleşmelerinin tarihsel bir gelenek olduğu söylenebilir. Ünlü Arap tarihçisi İbn-i Haldun da Araplar hakkında aynı tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre "Araplar, toplumlar içinde, insanları birbirine en zor boyun eğen bir toplumdur. Çok katırdılar. Öz saygılıydılar. Çok azimlidirler başkanı olma yarışındadırlar." İbn-i Haldun bu görüşlerini şöyle devam ettirir, "Arapların isteklerinin bir noktada toplandığı, bir düşünce çevresinde birleşikleri çok az olur. Ama bir peygamberlik yada Ermişlikle gelen bir din oldumu, onlar için içlerinden bağlayıcı bir güç olur."(88) Ne var ki, ortada ne bir ermişlik ne de bir yeni Peygamber sorunu vardır. Fas'tan Hicaz'a kadar herbiri başkanlık için mücadele eder. Ve sonuç Bahililerin fazla müdahalesine gerek kalmadan İbn-i Haldun'u bir kez daha doğrular.

karşı koydukları suçları ve hükümet sisteminin kötülüklerini ileri sürerek bu bildirgeyi imzalamayı red ederek salonu terkeder. Ertesi sabah Şeyh Said Abdullah evinin önünde üç hançer yarasıyla öldürülmüş olarak bulunur. Katil, hükümet tarafından asla aranmadı. Genellikle bölge ileri gelenleri konaklara davet edilir ve onlara neyi imzaladıklarını okumaya fırsat vermeden bu kağıtlar imzalanır.(85)

Kürt aşiretlerinin Barış konferansına Mustafa Kemal ve halefilik lehine protesto mesajları gönderdikleri bu bölgede, çok geçmeden Koçgiri Kürt ayaklanması baş gösterir. Sivas, Koçhisar, Divriği, Zara, Suşehri, Erzincan, Kemah, Refahiye ve Ovacık bölgelerini etkisi altına alan ayaklanma, 1920'nin Mart-Haziran ayları arasında meydana gelir. Haziran ortalarında, Koçgiri isyanı henüz bastırılmadan, Viranşehir ve dolaylarında Milli aşireti ayaklanması başlar. İsyancılar gönderilen telgrafların niteliğini ortaya çıkarır niteliktedir. Konferans çevresinde bu olaylar daha etkin rol oynaması gerekirken, sessizce geçitirilir. Ne garip bir tesadüftür ki, imzalatılan mektuplar ve telgraflar sorunu daha sonra Lozan'da İsmet Paşa ve Lord Curzon arasında tartışmalara neden olur.

Arap ve Türklerden sonra bölgede bir yoğunluk oluşturan Kürtlerin, İslam karşındaki tutumu, konunun uzmanları tarafından incelenip bir rapor olarak sunulduğunu görmekteyiz. Raporlarda Kürtlerin kendilerinin de baskı gördükleri dönemde Osmanlıya karşı Ermenileri korudukları, Devlet politikasının bir aracı haline getirildikleri dönemlerde ise Ermeni ve Hıristiyan halka karşı koydukları belirtilmektedir. Hamidiye Alayları tarihi, gerçekten de bu kıym hareketleri ile doludur. Asur ve Kaldelileri birinci derecede korumalarına alan Fransızlar için ise, Kürtlerin bu tavrı hiç iç açıcı değildir. Papaz Paul'de Bedar'ın bu konudaki raporları Bağlaşıkları ve Hıristiyan kamuoyunu ciddi biçimde düşündürür. Batı kamu oyunda Kürtler böylesi bir dezavantajla karşı karşıya kahlırlar. Özellikle İngiliz gazeteleri bu konuyu işlerler.

Sevr Barış Konferansında Bağlaşıkların Kürt sorunu karşısında geri adım attığını gören Şerif Paşa konferanstan geri çekilir. (5 Mayıs 1920) (89). Bunun üzerine Seyit Abdulkadir 17 Mayıs 1920'de Kürt Kulüpleri adına çektiği telgrafta, Kürt halkının konferansta temsil edilmediğini bu nedenle konferansın alacağı kararların geçersiz olacağını bildirir. Bundan sonra, Bedirhan kardeşler politik sahnede daha sık görülmeye başlarlar. Zaman zaman İngilizler ve Fransızlar arasında yalpalıyarak çıkış yolu ararlar. Ancak, bu iki ülkenin Kürtlerle ilgili politikası aynı değildir ve bu kararsız tutum kendi politik durumlarını sarsıntıya uğrattır. Asur ve Kaldelileri bırakmak istemeyen Fransa, Araplar gibi aşiret-

lere bölünen ve birlikten yoksun olan Kürtlerin (*) bağımsızlıklarına düşkün olmalarına karşın otonomilerini koruyamayacakları konusunda diredir. Bu durumda Kürdistan'ın İran sınırına kadar Osmanlı egemenliğinde,- Fransızların gözünde bu yeni Türkiyedir,(B.N.)- bırakılmasını isterler.(90) Bu tavır Fransa için yeni bir politika değildir. Onlar I.Paylaşım Savaşı sonundan itibaren politikalarını bu temel üzerinde uygulamışlardır.

Kürdistan'da Aşiret düşüncesine ait olan bencillik, ulusal bencillik haline getirilememekte, buna karşı bazı güçlü aşiretlerin etkinliği haksız bir biçimde Kürt ulusal etkinliği biçimine sokulmak istenmektedir. Köylü kitlelerde var olan ulusal bilinç, egemen feodallerin potasında eritilmekte ve her güçlü feodal kendi varlığını Kürdistan'ın temsilcisi gibi görebilmektedir. Burjuva anlamda kurulan Kürt örgütleri ise, feodal çevrelerin politik ve askeri etkinliklerini aşp gelişmemekte; bu nedenle önder güç haline gelememektedirler. Çünkü köylü kitlelerini kontrol eden güç feodallerdir. Feodallerin bu yapılarından ötürüdür ki, Kürdistan'da burjuvalar ve köylüler bağımsız bir güç olarak tarih sahnesine çıkamazlar. Sürekli baskı altında tutulurlar. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra devletin "Doğu'da ağa ve şeyhlere tanıdığı kısmi ayrıcalığın kökeninde yine bu politik gerçek saklıdır: Küylüleri ezmek, burjuvalaşmayı bağımlı hale getirmek.

Kürt Merkez Kulübü, Kürdistan Bağımsızlık Komitesi ve Kürt Sosyal Ligi'nde ağırlıkları olan Bedirhan ailesinin istikrarsızlıkları sadece bu dönemde olmuyor. I.Paylaşım savaşı sırasında, Çar ordularına bir Kürt devleti karşılığında yardımcı oluyorlar. Çarlık Rusyası işgal ettiği toprakları yerel eşrafın da katılımı ile korumak istemektedir. Rus işgali altına giren Bitlis ve Erzurum bölgesinde vali olarak görevlendirilen Kamuran Bedirhan, diğer Kürt aşiretlerini kendi etrafında birleştirmek istemişse de bunda başarılı olamamıştır. Bedirhan'ın bu çalışmaları İstanbul ta-

(*) İBN-İ Haldun'un Arap toplumu üzerine belirlemelerinin daha çok aşiretsel döneme ait olduğu düşünülürse, bu tespitlerin Kürt aşiretleri arasında da geçerli olduğu görülür. Toplumsal yapı içinde aşiret birimlerinin önemli bir yer tutması değer yargılarının da bu şekilde belirlenmesine neden olmuştur. Toplum içinde aşiretin birliği ve çıkarları tüm değer yargılarının üzerindedir, daha önce Arapların bir karakteri gibi gösterilen parçalanmışlık ve lidersizlik Kürtlerin sosyolojik bir sorunu olarak yakın tarihimizde de karşımıza çıkmıştır. Çeşitli Kürt guruplarının birbirine yakın olan programlarına karşın ulusal sorunda birleşmemeleri sosyolojik bir problem taşımaktadır. Bunun nedenlerini Osmanlı egemenlik biçiminin kendinde aramak gerekiyor. Kürdistan'daki bu yapı "Aşiretten Ulusalığa Doğru Kürtler" adlı çalışmada daha detaylı incelenmeye çalışıldı.

rafından tehlikeli bulunur ve idama mahkum edilir. Ekim devriminden sonra çekilen Rus orduları Bedirhanları da doğal olarak boşlukta bırakır. Bedirhanlar, Ruslarla olan bu yakınlığı, yeni Sovyet yönetiminin devrimci politikasıyla uyuşabilir bir konuma getirilmesinde kullanamazlar. Çağdaş dünyanın yeni perspektiflerini anlamakta ve bunu politikada uygulamakta güçlük çekerler. Dünyadaki yeni gelişmeleri izlememek ve politik eyleminin sınırlarını iyi tespit etmemek sadece Bedirhanların değil, hemen tüm Kürt guruplarının temel eksikliği olmuştur. Bu, bir devlet ve yönetim aygıtından yoksun ve birkaç büyük güç tarafından sıkıştırılmış bir ülke açısından oldukça zor bir durumdur.

Tüm bu eksiklere rağmen, ülke toprakları üzerinde önemli direnme merkezleri vardır. Bu merkezler arasında Kemalistlerle işbirliğinden yana olanları da saymak gerekir. Çünkü bu işbirliği, inkarcı bir tavırla değil, Türk Kürt milli birliği altında ulusal topraklarını elde edecekleri amacıyla yapılmıştır. 1920'li yılların tarihsel verileri, Kürt-Türk kardeşliğinin Anadolu'yu nasıl heyecanlandırdığını ve Kemalist hareketi nasıl toparlayıcı hale getirdiğini açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Samsun'a çıktıktan sonra Erzurum Kongresi çalışmalarını hızlandırdığı bir dönemde, Amasya'dan Edirne'deki I.Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'ya gönderdiği telgrafta "Türk ve Kürtlerin birleştiğini" haber verir. "Türk-Kürt birliği" sloganı her tarafta atılır. Bu haberler toplumda direnişin, toparlanışın dinamizmini güçlendirmektedir.

Bu sosyal yapı içerisinde denilebilir ki, Kürt gurupları Bağlaşkları çıkarıcı politikalarının peşinden kendilerini sürükleyeceklerine, Kemalist hareket içine katılan Kürtlerin politik temsilcileri durumuna gelebilselerdi, ülke toprakları üzerinde çok daha etkin rol oynayabileceklerdi. Yine bu politik önderlik sayesinde, propoganda düzeyinde kalan "Türk-Kürt kardeşliği" TBMM'nin Türk ve Kürtlerden teşekkül ettiğini savunan görüşlerin resmi düzeyde yasallaşması için çaba harcayabilirlerdi. Çünkü Kürtler bir blok halinde politik bir önderlikten yoksun olarak, Kemalist harekete katılmadıkları halde, Türk yönetimini, Kürtlerin geleceği esası bir biçimde endişelendirmektedir. Bu "kardeşlik" nereye kadar gidecektir? Kemalist kurmay bu soruya yanıt aramaktadır. Sıkıştıkları anda Kürtlere özerklik verileceği tarzında söylentilerle "Kardeşliğin" ömrü uzatılmaya çalışılır. Ne yazık ki, bu söylentinin muhatapları olacaklar, özerkliğin politik temsilcileri olacaklar parça parçadırlar.

Ankara'daki Kemalist Hükümetin bu yönlü çabaları biraz da Avru-

pa'dan gelen seslerin etkisini kırmak içindir. Buna rağmen Kürdistan'da huzursuzluklar devam eder. 16 Ekim 1921'de yapılan Meclis konuşmaları bu tür kıpırdamalara son vermek için söylenen "Vaatlerle" doludur. Bu tür vaatler Meclis içinde yer alan Mebusları susturur, sorunun üzerine esash biçimde gidilmesini engellerken, Meclis dışında kalan yerel gurupları tatmin etmez. Bu nedenle gelişmeleri şüpheyle karşılarlar. 1921 yılı boyunca Kürtler dağınık durumda da olsa seslerini çıkartmakta kendi ulusal sorunlarının ne olacağını sormaktadırlar. Kocgiri ve Milli aşiretinin ayaklanmasıyla kafaya takılan sorular Van, Mardin, Bitlis, Diyarbakır yöresinde halk arasında yoğun biçimde tartışılır. Bu bölgedeki Kürtler ortak bir bildiri ile T.B.M.M.'den şu taleplerde bulunurlar:

1- Kemalist Hükümet tarafından Kürtlerin yaşadığı bölgede otonom bir Kürt devletinin tanınması

2- Sınırların Kürtler tarafından çizilmesi

3- Türk jandarmasının ve devlet görevlilerinin geri çağırılması

4- Otonom Kürdistan örgütlenme işlerinden Türkiye'nin elini çekmesi

5- Ankara Hükümeti tarafından toplanan tüm askeri vergilerin ve askeri bağışlıkların Kürtlere tahsis edilmesi

6- Türkiye toprakları içerisinde kalan Kürtlerin korunması ve orduda bulunan Kürtlerin bırakılması (25 Kasım 1921) (91)

Kürtlerin hazırladığı teklifleri görüşmek üzere Mecliste hazırlanan karma komisyon (Türk ve Kürt Mebusları), Eylül aylarında Bitlis ve Van'a giderek temaslarda bulunurlar. Mecliste bulunan Kürt Mebusları ise, bu kadar ciddi bir sorunun görüşülmesi için kendileri dışındaki gurupların harekete geçmesini beklerler. Oysa halk güçleri dışındaki guruplar, değişik nedenlerle bu tür ilişkilere girememektedirler. Bu nedenle halk gerçek anlamda öndersiz kalır. Kürt temsilciler bu görevi yerine getiremezler. Bu konuyla ilgili Fransız raporunda şunlar yazılır:

"Bir anlaşma için görüşmeler açılmıştır; ama gerçekte ortada aşiretler üzerinde etkisini duyuran bir Kürt lider olmayınca kiminle görüşmelerin yapılacağı iyi görülememektedir." (92)

Türk tarihinin gizli kalan sayfalarını oluşturan bu dönemde, Kemalistler, Kürtlere yönelik otonomi planını tartışmaya açarlar. Ortada bir çok kişi ve gurup bu sorunu tartışmaktadır. Fakat görüşmeleri yönlendirecek lider kadro ortada yoktur. Bu boşluktan Kemalistler yararlanırlar.

Ankara tarafından başlatılan otonom Kürdistan çalışmalarının ciddi olmadığını bildiren aynı Fransız raporu, konuyu şöyle değerlendirir: "Şerif Paşa Paris'te bu düşüncüyü (otonomiyi b.n.) savunduğu zaman samimiydi. Fakat hiçbir önemli Kürt gurubu tarafından tanınmadı. İstanbul'daki iki Kürt Kulübü gerçek bir lider bulmayı birçok kez tartıştılar. Şu sıralarda Süleymaniye'de ulusal bir lider seçmek, amaç ve programları belirlemek için yapılan kongreye aşiret şeflerinin 2/3 si henüz yamıt vermedi. Bir devlet temelini ciddi biçimde ortaya atmak için, hiçbir politik şef O'nun (Şerif Paşa'nın bn.) etrafında guruplaşmamıştır. Kürt önerileri ve ulusalçıların (Kemalistler bn.) karşı önerileri sadece bir komedidir. Ve bu komediye Ankara, Ulusalçıların taşıdığı problemlerden ve askeri sorunlardan ötürü, özellikle bu sene çok canlı olan karışıklıkları sakinleştirmek için razı olmaktadır." (93)

Ankara Hükümeti tarafından otonom Kürdistan bölgesinin statüsü şöyle tespit edilir:

Kürdistan genel Hükümeti T.B.M.M. tarafından, Hükümetin önerisi üzerine Kürt Meclisi temsilcileri tarafından önerilecektir. Otonom yönetim hükümeti 5 yıllık bir süre için seçilecek ve hükümet merkezi Kürt şehirlerinden birinde olacaktır. Bu statünün yenilenmesi ya da Kürt halkının bağımsızlığı ancak bir referandumla belirlenecektir. 12 üyeli bir Kürt Konseyi oluşturulacak ve Kürdistan'daki devlet memurlarının yarısı Türk yarısı Kürt olacaktır.

Buna karşı Ankara Hükümeti genel bir salıverme olmadan yani savaş hali ortadan kalkmadan ordu içerisindeki Kürtlerin salıverilmesinin mümkün olmadığını bildirir.

Mustafa Kemal yönetimi her türlü ihtimale karşı delegasyonda kendi adamları olan Şeyh Ahmet Senusi'yi de görevlendirmeyi ihmal etmezler.

Bu arada İstanbul'dan Ankara'ya gelen bir Kürt delegasyonu ile bu konuda görüşmeler yapılır. Halil Bey başkanlığındaki bu delegasyonla yapılan görüşmelerden, olumlu bir sonuç çıkmaz yada çıkartılamaz. Bunda Ankara'nın karşısında ciddi Kürt örgütlerini görmek istememesinin rolü vardır. Gelişmeleri bütünüyle kendi kontrolünde görmek istemektedir. Delegasyon, Mustafa Kemal tarafından Kürtlere otonomi verileceği sözünü alarak geri döner.

Şeyh Ahmet Senusi ise, Kürt aşiretleri ve din adamları arasında önemli çalışmalar yapar. Kendisine her türlü devlet olanağı sunularak Kemalist propagandayı Kürdistan'da yürütür. Bu şahsın ilginç bir öyküsü vardır. İtalyanların 1911'de Tripoliye girişlerinde direniş kuvvetleri

hazırlayan Senusi, daha sonra 1914-1918 savaşında İstanbul'a gelir ve Sultan Vahdettin'in hizmetinde çalışır. Savaş sonunda Bursa'ya yerleşir. Yunanlıların Bursa'yı işgallerinden sonra Eskişehir'e, ordanda Ankara'ya geçer. Burada Mustafa Kemal'in hizmetinde çalışmaya başlar. İngilizlere bağlı Irak Emiri yönetimine karşı propaganda işlerini yürütür. Kürdistan'da ise, Ankara yönetimi lehine pasifikasyon politikası yürütür. Din adamı sıfatı taşıması nedeniyle, Kürdistan'da etkili çalışmalar yapar. Şeyh Ahmet senusi'nin çalışmalarının boyutları İngilizler ve Fransız'lara kadar uzanır. İslami duygulara basarak tüm "Avrupalı gavurlara" karşı açtığı propaganda savaşını Fransız'ları ürkütse de İngilizler ana hedefdir.

Şeyh Ahmet Senusi'nin Kürdistan'da ki çalışmalarına karşı koyabilecek dini şahsiyetler arasında en önemlisinin Seyit Abdulkadir olduğunu söylemeliyiz. Peygamber sülalesinden geldiğine inanılan Abdulkadir, Kürtler ve Araplar arasında etkili bir dini ve siyasi güce sahiptir. Verdiği politik emirleri insanlar dinsel bir emir gibi uygulamaktadırlar. Kürdistan'ın geleceği konusunda otonomist görüşleri olan ve elinde böylesi bir güç taşıyan Seyit Abdulkadir, Kemalist görüşleri Kürdistan'da ustaca işleyen Şeyh Ahmet Senusi'nin çalışmalarına ses çıkarmamıştır. Sonradan 1925 Şeyh Sait isyanında asılacak olan Seyit Abdulkadir, sürekli ılımlı bir politika izlemiş, birinci planda rol oynamaktan kaçınmıştır.

Aynı dönemde 1921 yılı boyunca Güney Kürdistan'da dinmek bilmeyen isyan karşısında, İngilizler otonomi çalışmalarını hızlandırır. Bölgedeki Arap görevliler geri çekilerek yerlerine Kürtler getirilir. Bu önlemler savaşın şiddetini değiştirmez. İsyen liderlerinden SIMKO, Musul'a saldırı için yoğun hazırlıklar içine girer. Bağdat'tan havalanan İngiliz uçakları Revanduz ve çevresindeki yerleşim alanlarını sürekli bombalarlar.(94) Bir yandan da Kürt Kongresini toplama hazırlıkları yapılır. İran'da SIMKO'nun başarılı bir eylem hattı geliştirmesi üzerine Türkiye Kürdistan'ında, özellikle Siirt, Van, Bitlis yörelerinde ortaya heyecanlı bir durum çıkar. Ankara'nın Kürt iltimatomuna gönderdiği "olumlu" tepki ve Şeyh Senusi'nin pasifleştirici çalışmaları bu heyecanı durduramaz. Halk umutla SIMKO'nun başarısını bekler. SIMKO kuvvetlerine yardımlar gönderirler. Kürt savaşçılarının gücünün Türk-İran sınırında yoğunlaşması üzerine, Ankara Hükümeti, İran ile "Kürtlerin üzerindeki İngiliz ve Faysalçı entrikalara" karşı bir anlaşma yapar. (25 Ekim 1921) (95) Gerçekte İngiliz egemenliğine karşı çıkan SIMKO bu durum karşısında Ankara'yı ve halifeyi protesto eder. Hareket alanını genişleterek eski bir Med şehri olan Maragha'yı işgal eder. Ve Tebriz'e

doğru yönelir. SIMKO'nun başarısı zerine Irak'ta bir gurup Kürdün başında bulunan ve İngiliz sömürgeler Bakanı Churchill tarafından desteklenen eski generallerden Kürt Mustafa devreye sokulur. Kürt Mustafa'nın Orta Kürdistan'da "Kürt Devleti Fedarasyonu" kurma fikrini fazla açık bulmayan SIMKO, öneriye olumlu yanıt vermez. İngilizler bu kanalla SIMKO'yu kendi politikalarına çekmek isterler ancak başaramazlar.

Diğer taraftan Ankara Hükümeti bu "isyancı glerle" gizli diyaloğa girer. Temmuz 1922'de SIMKO'nun İran'da, Şeyh Taha'nın Irak'ta inisyatifi ellerinde bulundurdukları bir dönemde, eski Musul Valisi Haydar Bey Başkanlığında bir heyet görüşmelerde bulunmak üzere Kürdistan'a hareket eder. Şemdinan'da SIMKO ve Şeyh Taha ile görüşen Türk delegasyonu, "İngiliz gavuruna" karşı silah ve cephane yardımı için söz verir. Bir yandan İran'la Kürtlere karşı önlemler almaya alışan Ankara'nın bu yardımı ciddiye almak mümkün değildir. Haydar Bey gizli meclis görüşmelerinde de belirttiği gibi, yardımın sınırları "ok czi" tutulmuştur. Bu görüşmelerden çok kısa bir süre sonra Şeyh Taha yakalanır, SIMKO kuvvetleri önemli bir kayba uğrar. (26 Ağustos 1922). Bundan sonra İran kuvvetleri hızla Diliman, Urmiye, Sa Bulag'i işgal ederler. İngilizler denetimlerini kuvvetlendirirler. Kürt kuvvetlerinin baskısı altında bulunan, Darbend ve Rania'yi tamamen boşaltırlar.(96)

SONUÇ

Kürdistan'ın farklı güçler arasında bölünmesi, Seyit Abdulkadir'in de mektuplarında belirttiği gibi, karanlık bir geleceğe doğru daha o günden başlayarak yol alır. Farklı devletler arasında sıkışıp kalan Kürtler, farklı güçlerle karşı karşıya kalmakta ama bu farklı güçlerin ortak politikaları karşısında güçlerini birleştirememekte ve bölünmektedirler. Devletlerin, birinin diğerine karşı olan probleminde Kürt hareketi kullanılmakta, ama sonuç sürekli olarak Kürtler lehine olmaktadır. Modern bir önderlikten yoksun olan Kürt hareketi, farklı güçler arasındaki bu çelişkidenden yararlanıp, insiyatifi ele alarak bir sonuca varamamaktadır. Bunda dünyaya açılmamanın, uluslararası ilişkilere girememelerinin, dost-düşman güçleri iyi tayin edememelerinin de rolü vardır. Örneğin 1920'deki Milli aşireti ayaklanmasında bu politik eksiklik kendisini hemen ele vermektedir. Yeni Türk yönetimine güvenmeyip ayaklanan bu aşiret, Suriye tipi bir manda yönetimi için Fransa'ya baş vurmuştur. Oysa o dönemde Fransız politikası Türklerle tam bir uygunluk içindedir. Dolayısıyla böylesi bir istem gerçekçi değildir. Bu olguyu sadece bu ayaklanmada değil, hemen bütün örgütlenmiş Kürt politik güçlerinde de görmekteyiz. Bu da çağdaş politikanın Kürt örgütlerince yeterli biçimde takip edilmediğini göstermektedir.

Kürdistan'da ki bu karmaşık, içinden çıkılmaz gibi görünen durum, olumlu bir sonuç elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Sanıyorum anlatmaya çalıştığımız bu delidolu çelişki yığını yine bir Fransız raporu en iyi şekilde açıklamaktadır.

"Bu kısa araştırmadan anlaşılacağı gibi üç büyük Kürt gurubu farklı amaçlara doğru yürümektedirler. Türk topraklarında Kemalist kanunlar içinde yaşıyorlar. Ve Türkiye'ye bağlı bir otonomi istiyorlar. Arap toprakları içinde İngilizler tarafından beslenen, kimliklerinden çıkmış şefler, Britanya mandası lehine çalışmakta, kitleler genellikle Türkler

ya da Faysalculara karşı iyi ya da kötü kullanılmaktadırlar. Nihayet Pers topraklarında Kürtler özgürdür ve ne Türkleri ne de İngilizleri görmeksizin bu topraklarda kalmayı istemektedirler. Fakat Pers Kürtleri yakın bir gelecekte Bolşeviklere karşı, veya Bolşeviklerle birlikte olma durumunda kalabilirler. (Bilindiği gibi bu tez 1945'te Mahabat Kürt Cumhuriyeti'nin Sovyetler desteğinde kurulmasıyla doğrulanmıştır-bn.)

Bedirhan'ın, SİMKO'nun, Kürt Mustafa'nın, Cevat'ın, Senusi'nin, Faysal'ın, İngilizlerin, Perslerin, ve Rusların çelişkili ve dağınık güçlerine karşın Kürdistan'da ulusal bir akım vardır. Fakat bu güç bölünmüştür, amaçları iyi tayin edilmemiştir. Gelecek gelişmeler ve düzenlemeler yetenekli kişilerce ele alınabilir."

İşte Sevr görüşmeleri böylesi karmaşık bir ortam içinde Kürtler aleyhine sonuçlandırılmıştır.

5- LOZAN KONFERANSI ÖNCESİ GELİŞMELERE KISA BİR BAKIŞ

Kemalist hareket kendi yolunda giderken, şüphesiz etrafında dönen dünyayı da hesaba katmakta, zayıf ve güçlü yanlarını öğrenmeye çalışmaktadır. Hangi güçlerle niçin ittifak yapacağını çok iyi bilmektedir. Bu noktada biz, biraz daha ileri giderek, Bağlaşkların Türkiye'ye yaklaşmaları konusunda daha usta davrandıklarını söyleyeceğiz. Dünyanın yeni yapılanması içinde Türkiye'nin konumu ne olmalıdır? Batı dünyası için nasıl bir role sahip olabilir? Sovyetlerle yakın diyalogunun temeli nedir? Ve bu diyalogun zayıf noktaları nerededir? Tüm bu sorular Bağlaşık güçleri yakından ilgilendirmektedir.

Olaylara I.Paylaşım Savaşının sonuçları açısından bakacak olursak, emperyalist güçlerin içinde buldukları zorlukları anlamamız daha da kolaylaşacaktır. Bu sonuçlar, aynı zamanda Bağlaşık güçlerin Kemalistlere yaklaşımının da temelini oluşturmaktadır.

İngilizler ve Fransızlar, Arabistan cephelerinde askeri olarak başarılı olmuşlar ama politik olarak bu ülkeleri nasıl elde tutacakları konusunda zorluklar yaşamaktadırlar. Güney Kürdistan'daki ayaklanmalar, halifelik sorununun İslam toplumunda yarattığı tansiyon, 1917 Ekim Devriminin geri ve ezilen uluslara verdiği moral güç, emperyalistleri, yeni politikalar üretmeye zorlamaktadır.

Gelinen yeni durumda ne Türkiye'nin ne de Bağlaşkların, cephesi genişletilmiş bir savaşı kaldırmaya güçleri yoktur. İngilizler tarafından terkedilen Yunanlıların Batı Anadolu'daki eylemleri macaradan başka bir şey değildir. 4 Ağustos ve 23 Eylül 1919 tarihli İngiliz belgelerinde de görüldüğü gibi, İngilizler Anadolu'da bir manda yönetimi peşinde değillerdir. Ve bu nedenle Ermenilerle Yunanlıların tavırları eleştirilir. Anadolu'daki milli hareketin kaynağının, İzmir'in Yunanlılar tarafın-

dan işgal olduğunu ve bu nedenle işgal güçlerinin derhal geri çekilmesi gerektiği söylenir.(97) Tüm bunlar, Fransız belgeleriyle açıklamaya çalıştığımız sorunları onaylamaktadır. Ermenistan sorununu ise, Sovyetlere sunulmuş bir hediye olacağı şüphesini yaşayarak, ele almaya çalışmaktadırlar.

Öte yandan, çağ artık Büyük İskender ya da Fatih Sultan Mehmet çağı değildir. Belirli bir kültür ve tarih almış uluslar, dış güçlere karşı direneceklerini her fırsatta göstermektedirler. Gelişen bu sosyal yapı içinde İtalyanlar, Türkiye üzerindeki haklarından çoktan vaz geçmişlerdir. Fransızlar, Sivas Kongresinin hemen ertesinde Kemalistlerle ilişki kurmuşlar; İngilizler ise, yeni dünya içinde Kemalistlerle İstanbul'un rolü arasında, uzun süre kararsız kalmışlardır. İngilizlerin inatçı tutumları, Padişah Yönetimine dayanarak Anadolu'yu Sovyet egemenliğine karşı bir kalkan olarak kullanma isteminde yatmaktadır. Oysa Padişah Yönetimi iktidar erkini, gücünü aldığı ordu içinde bile kaybetmiştir. Diğer taraftan, dönemin en büyük emperyalist gücü olarak İngiltere, sömürgelerini merkezden idare etme politikasında zorlanmakta ve bu nedenle sömürgelerini merkez dışında yönetmenin yöntemlerini aramaktadır.(98). Böylesi bir yapı içinde "Türkiye'nin emperyalist güçlerce işgali" görüşü, temel nedenlerden uzak, resmi tarih anlayışının bir ifadesi olmaktadır. Bunun, "ulusalcıların" hangi güç koşullar altında çalıştıkları göstermesi bakımından, bir propoganda unsuru olarak kullanıldığı açıktır.

Kemalistlerce propogandası çok yapılan Sevr anlaşmasının ise içinden geçtiği trajik durumu anlatmaya çalışmışık. Anlaşma metninde bulunan küçük bir Ermeni devletinin kurulması, bu devletin Sovyet Ermenistan'ının etkisinde kalacağı korkusuyla ciddiye alınmamıştır. Ayrıca bölgenin çok karışık etnik yapısı nedeniyle böyle bir devletin kurulması ve korunması için birçok askeri gücün bölgeye seferber edilmesi gerektiği ve bunun da yeni bir savaş demek olduğunu bilmektedirler. O halde Sovyet Ermenistan'ına bir hediye neden verilecektir?

Bu nedenlerle herkes barış yanlısı kesilmiş, beklemektedir.

Ama nasıl bir barış? Bütün sorun burada düğümlenmektedir.

Mustafa Kemal, öteden beri İngilizlerle ilişki kurmaya çalışmakta ama İngilizler O'na hala ikna olmuş bir gözle bakmamaktadırlar. Milli Ordu İzmir'e girdiğinde, Mustafa Kemal, İngiliz Amirali Harrington'a yazdığı mektupta iki ülkenin savaş içinde olmadığını bildirerek ilişki yolları aramıştır. Bu mektubunda diplomatik ilişkilerin bilinen normal yollardan kurulmasını istemiş, ancak ilk teşebbüsün İngilizlerden gelmesini ima etmeyi unutmamıştır.(99).

Bağlaşklar, Kemalist harekete karşı tavırlarını, henüz Yunanlılar karşısında kesin zaferin elde edilmediği 27 Şubat-12 Mart 1922'de aralarında yaptıkları Londra konferansında ve 20 Eylül-18 Kasım 1922'de Paris Konferansında geniş olarak ele almışlardır. Biz burada sadece Lozan'a ayak basarken, Bağlaşkların hangi objektiflerle masaya oturmak istediklerini göstermek bakımından bu son toplantıyı, 20 Eylül-18 Kasım 1922 tarihleri arasında süren Paris Konferansını incelemeye çalışacağız.

Türk-Sovyet yakınlaşmasından tedirgin olan İngilizler, Baltık ülkelere Estonya ile kurdukları ilişkiyle (Eylül 1922) kendi hesaplarına denge kurmaya çalışırlar. Ancak Türk Hükümetine de göz kırpmaktan geri kalmazlar. (100) Çünkü gelecekte, Kafkasya'da bulunan Müslüman toplumların, Sovyetler için sorun olması halinde Türk-İngiliz işbirliğinin önemini kavramaktadırlar. İngilizler böyle bir gelişmenin hesabını daha o günlerde yapmaktadırlar. (101)

İngilizler açısından barış anlaşmasına oturma psikolojik zorluklarından biri de, büyük bir emperyalist güç olarak, başarı kazanmış bir taraf ile (Türkiye ile) masaya oturmak istememesidir. En azından o tarafı bazı güçlükler içine sokmak ve barış konferansına böyle bir avantajla gitmek istemektedir. Lord Curzon, sorunların diplomatik yollarla çözümlünden yanadır ama, O'na göre "zafer kazanmış bir Doğu ordusu ile bu yolla görüşmek güçtür".(102) İngilizler için Türklerin Yunanlıları yenmeleri önemli değildir ve buna göz yummak mümkündür. Ne var ki, zafer kazanmış bir Türkiye'nin Bağlaşık güçlerin birliğini bozacağından kuşkulanırlar.(103) Bu nedenle Lord Curzon tüm politik kurnazlığını tartışmalarda göstererek, olabilecek durumların hepsini çeşitli varsayımlarla ele almaya çalışır. Fransızların Türklere yakınlığını imalı biçimde anlatan Lord Curzon, yeni dönemde "Fransız-İngiliz birliğinin son mu bulacağını", "İngilizlerin kendilerini yalnız mı savunacakları" sorusunu sorar. Yanıt Lord Curzon için pek tatmin edici değildir: Fransız temsilci Poincare "İngilizlerin Yunan yanlısı politikalarının bir çok şeyi alt üst ettiğini" belirtir.

Fransızlar, dönemin kendisinin dayattığı sorunlar karşısında, Türklerle bir savaş halinden kaçınmışlardır. Dönemin gereklerini İngilizlere göre daha iyi gördüklerini söyleyebiliriz. Bugün Arap dünyasıyla, Filistin sorununa rağmen hala dost olmalarının temelini yine bu dönemde tayin ettikleri politikaya borçludurlar. Çağın gereklerini İngilizlere de kabul ettirmek için epey uğraşmışlardır. İngilizler ise, bu durumu bilmediklerinden değil, daha başka türlü, kendileri açısından nasıl karlı bir sona ulaşabileceklerini önlerine hedef olarak koydukları

rından, Fransız politikası ile çelişkili görünmektedir. Fransızlar, sorunu daha çok sosyalizm-kapitalizm ikilemi içinde ele almakta ve Türkiye'yi kapitalist kamptan uzaklaştıracak davranışlara girmekten özenle kaçınmaktadırlar. Bu konuda fazla kuşkuları da yoktur. Kemalistlerle iyi ilişki kurduklarından, onların siyasal hedefleri ve dünyaya nasıl baktıkları konusunda önemli bilgilere sahiptirler. Esas hedef onlar için siyasal iktidarın kapitalist sistem içinde elde edilmesidir. Bunun içinse politikalarda yöntem değişikliğini çağın gerekleri zorlamaktadır. Bu yeni durum Lozan'da uygulamaya konurken Türkiye'deki yeni yönetimin, uluslararası çeşitli ekonimik-sosyal-hukuksal-kültürel anlaşmalarla kapitalist dünya içinde hukuksal bir zemine oturtulmasına özellikle önem vermişlerdir. Lozan'da karşılaşacakları sorunları kendi aralarında tekrar bir gözden geçiren Bağlaşkların, bu toplantılarda öne koydukları düşünceler ve istemler ile, Lozan sonuç belgesi arasında ilginç bir benzerlik göze çarpmaktadır.

Görüşmeler üç ana sorun etrafında toplanır:

1-Boğazlar sorunu

2-İstanbul'un geleceği

3-Doğu Trakya.

Bu toplantılarda Musul'un bir sorun yaratacağı düşünülmemiştir bile. Paris Konferansının son günü, 18 Kasım 1922'de Poincare Irak ve Suriye sınırına değinir. Taraflar bu konuda herhangi bir problemin olmadığını, Mudanya Ateşkes'ini örnek göstererek açıklarlar. (104)

Poincare, Yunanlıların Trakya'yı savunmaktan yoksun olduklarını ve bu nedenle Bağlaşklardan yardım beklediklerini, ancak böylesi bir müdehalenin söz konusu olamayacağını kesin bir dille ifade eder. (105) Bir kere bunu o günün politik havasında "moral" açıdan imkansız görür. İslam toplumunun büyük çoğunluğunu kendi egemenliklerine alan bu güçler halife ülkesine karşı Yunanlıların lehine yapılacak bir saldırının bu ülkelerde ağır sorunlar yaratacağını farkındadırlar. Şartlar, Paylaşım savaşı öncesi şartlar değildir. Böylesi bir olasılık karşısında Tunus'tan Fas'a, Suriye'den Hindistan'a kadar geniş bir cepheyi karşılarında bulacaklardır. Çünkü Kemalist hareketle birlikte, kendisi ayakta kalmasa da Osmanlı Ülkesi tekrar itibar kazanmıştır. Bir savaş tehlikesinin, İslam ülkelerinde Mustafa Kemal yanlısı bir halk muhalefetini yükselteceğini sanmaktadırlar. Bu, kendisini, önce asker toplamakta gösterecektir. Örneğin, Fransa paylaşım savaşı öncesi sömürgelerinden 150.000 asker toplayabilirken, Suriye sorunun çözümü için ancak 2.000 asker bulabilmiştir. (1.Paylaşım savaşına katılan ülkele- rin toplam kayıpları -9 Milyon- şöyledir:

Almanya:1.960.000, Avusturya-Macaristan:1.050.000, Fransa:1.450.000, İngiltere:800.000, Rusya:1.700.000, İtalya:650.000, Türkiye:350.000)

Askeri ve politik sorunlar direk olarak Müslüman bir ülkeyi ilgilendirdiğinde bu asker sayılarında bir azalma göze çarpmaktadır. Hele bu birde İslam Halifesinin ülkesi ise çok daha zorlanacakları kesindir. Kendileri bulaşmış olmasalar bile, Türkiye’de süren savaş nedeniyle Fransızlar, Fas’ta ve Suriye’de yönetim zorlukları çekmektedirler. Tunus’ta halk Mustafa Kemal’e telgraflar çekip sempatilerini bildirmektedir. Ancak bu telgraflar Fransız yetkililer tarafından toplanmış, gönderilmemiştir.(106) Bu telgraflar sadece Arap basınına yansımıştır.

Daha sonra Fas Sultanı Bakanlarından El-Mekri ile görüşen Lord Curzon, İslam dünyasında meydana gelen bu değişimi önemle ele alır. Fransızların tereddütlerini haklı bulur. Kaldı ki, kendileri de Hindistan’da Müslümanlar arasında aynı problemleri yaşamaktadırlar. Ama Fransızların yaşadığı zorlukları ve korkuları bir de kendi ağızlarından öğrenmek ister. Bu, her iki ülkenin rekabet halinin de bir gereğidir.

Objektif olarak Doğu Halkları arasında bir dayanışma ruhu yükselmektedir. Bu gerçeklik Kemalist hareketin yoluna devam etmesine uygun zemin hazırlamaktadır. Dünyanın değişen şartlarında, durumun Mustafa Kemal hareketi lehine işlemesi, Bağlaşmaları Türkiye karşısında daha ihtiyatlı hareket etmeye zorlamaktadır. Bu nedenle Poincare "Bir Fransız askerinin bir Türk askeri üzerine ateş açmasını" kesin bir dille yasaklar.(107).

Diğer taraftan İngiliz diplomatik çevrelerinde yeni Türkiye’nin yolunun ne olacağı konusunda önceleri taşıdığı şüphe yavaş yavaş kaybolmaktadır. İlişkiler sonucu ortaya çıkan durum Türkiye’nin Batı yanlısı olduğudur. Bu nedenle Fransızlar bir hiç uğruna Yunanistan’ın savunuculuğu pozisyonuna düşmek istemezler ve dengeli bir barış yanlısı olurlar.(108).

Henüz Büyük Taarruz’dan önce, Mart 1922’de bu üç devletin yetkililerinin yaptıkları görüşmelerde de bu konularda ortak noktalara varılmıştır. Buna rağmen İngilizler arasında askeri planda bir tereddüt hüküm sürmektedir. Türk istemlerine direnmeden evet demekle, onların, ilerde Balkanlara da el atmalarına olanak sağlamış olunacağını düşünmektedirler. Buysa tüm Balkan ülkelerini ilgilendirmektedir.

Mart toplantılarında Misak-ı Milli’yi tanyan İngiltere’nin, Eylül toplantılarında "Türklerin Yunanlıları denize dökmelerinden ötürü" zorluklar çıkarmasını anlamsız bulan Poincare, Türkleri provoka edecek bir bildirinin ele alınmasına karşı çıkar.(109). Yine, daha Mart 1922’de

İstanbul'un boşaltılacağı ve Türklere verileceği karar altına alınmıştır. Fransızlar açısından toprak sorunundan ötürü Türkleri zorlamak ve karşı kutba itmek yersizdir.

Öyleyse Türkiye başka alanlarda sıkıştırılmalıdır. Bu, Ekonomik, sosyal ve hukuksal anlaşmalarda ifadesini bulan yeni sömürü biçimleridir.

İsmet İnönü anılarını anlatırken, Lozan ile ilgili bölümde, Bağlaşıklarca anlaşmanın hangi ümitlerle kabul edildiğini şöyle açıklar; "Ümit şu: Yenidevlet, kuruluşu ile beraber, medeni ve hukuki bir devletin bütün inkılaplarını da yapmaya başlayacaktır." (110).

Bu inkılaplar nelerdir?

İnkılaplar kapitalist yaşam biçiminin gereklerinin yerine getirilmesinden ve bu sistem içinde "kendi ağırlığı" ile yer olmak istemesinden başka bir şey değildir. Bu ise hukuksal bir zeminde yürütülmeye çalışılmıştır. Örneğin Osmanlıların baş belası kapitülasyonların bizzat kendilerinin çok önemli olmadığını, ama bunun hukuksal yanının daha çok önemli olduğunu, Lozan görüşmelerinde anladığını itiraf eden bizzat İsmet İnönü'dür.(111).

Lozan görüşmelerinde kapitülasyonların mali ve ticari yükümlülükleri problem yaratmadan kaldırılırken, hukuksal zemini üzerinde önemli tartışmalara sahne olmuştur.

Bu, kapitalist sistemi kabul etmelerine rağmen, kendi egemenliğini korumak isteyen asker kökenli yeni devlet yöneticilerinin istemleridir. Oysa onlarda bilmektedirler ki sistemin kendisini kabul ettikten sonra, diğer konular detay düzeyinde kalmaktadır. Kanunların şekli ne olursa olsun kapitalist pazar içinde kuvvetli zayıf daima ezecektir. Lord Curzon, İsmet Paşa'ya bakıp "parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var, bir de yanımdakinde. Unutmayın, ne dederseniz hepsi cebimdedir. (...) ihtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğümüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer size göstereceğiz" derken kapitalist sistemin kendisini anlatmaktadır.(112). Hukuksal zeminin iki egemen ülke arasında karşılıklı olarak ele alınması, -tarafardan biri zayıf yanı da oluştursa- ona şekli bir "bağımsızlık" görüntüsü vermektedir. Bu sömürünün gerçek niteliğinin gizlenmesi bakımından tercih edilen bir yöntemdir.

Lozan konferansında kapitülasyonların problem yaratmadan kaldırılmasında İngiliz politikasının rolü vardır. Çünkü İngiltere sadece Türkiye'ye karşı değil, aynı zamanda manda yönetimine aldığı Arap ülkelerinde de kapitülasyonları, yerli hükümetlerin iktidar mekanizmasını halkın gözünde haklı ve yetkili kılmak için kaldırma yoluna gitmiş-

tir.(113).

İsmet Paşa ve Poincare arasında Lozan'dan hemen önce yapılan tartışmalar, sömürgeci mantığın değişen dünya şartlarına kendisini adapte etmesini göstermesi açısından ilginç bir örneği oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Yeni sömürgecilik bir sistem olarak 1945'lerden sonra en gelişmiş düzeyine ulaştı. Ancak onun tarihsel kökenlerini I.Paylaşım Savaşı sonuçlarında da görebilmekteyiz. Felsefi alanda ise kökenlerini, ticaretin kendisini insan ilişkilerinin merkezine koyan ve yersiz, nedensiz ırk ayırımına karşı çıkan Diderot'un burjuva hukuk anlayışında izlerine rastlayabiliriz. Sömürgelelerde çekilmez hale gelen köleci sistemin daha iyi nasıl düzenlenebileceğini kendisine soran Diderot, soruna insani bir yanıt ararken, sömürgelelerdeki halklara saygı göstermek gerekir derken, iyileştirmeye çalıştığı sistem içinde insan enerjisini, sistemin kendisi, yani kapitalist ticaretin kendisi için daha verimli ve istekli bir hale getirmek ister. Şüphesiz, sömürgelelerin bağımsızlığı sorunu dönemin tartışmalarının dışındadır. Ama Diderot'un sömürgelelere göstermek istediği saygıyı tarih "devlet kurma hakkı" olarak göstermiştir. Çünkü Diderot için bir tek şey önemlidir: o da kapitalist ticaretin kendisidir.

"C'est le commerce, c'est le commerce" (114)

Diğer bütün siyasi ve ahlaki şekiller ticaretin kendisini geliştirmesine hizmet etmekten başka bir işe yaramıyacaktır. O halde bu sistem içinde aptalca ırk ayırımını, aptalca köleci baskıları bir yana itmek gerekir derken, felsefi değerler içinde köleciliği "doğa dışı" olarak mahkûm eden Montesquieu'nün düşüncelerini kapitalist ticaretin yarattığı yeni verilerle geliştirir. Diderot papaz Raynal ile birlikte yazdığı kitapta sömürgeci işgallerin kanlı senaryolarına karşıdır. 16.Louis'e reformlarla ilgili bir program sunduğunda, iyi yönetme sanatının inceliklerinden söz eder.(115). Bir başka yerde İmparatorluğun metropollerini ulusal ruhun merkezleri olarak görür. Avrupalıların sömürge kurma sanatını iyi bilmediklerini söylerken, insanlar arasındaki ırk ayırımının kaldırılarak birbirileriyle evlenebilmelerini ve bir aile, bir ulus haline gelebilmelerini savunur.(116). Serbest ticaretin kendisini bu ilişkilerin merkezine koyar. (*)

Fransızların Türkiye'ye yaklaşımları dünya kapitalist ticaretinin bu

(*) Devlet görevleri için ısmarlama kitap yazar ve 18.yüzyılın çift standartlı şahsiyetlerinden olan papaz Raynal'ın bu kitabı 1781'de Paris Parlamento'su tarafından tehlikeli bulunarak mahkûm edilir. Raynal üç yıl sürgüne mahkûm edilir. Çünkü kitap günün sömürgeci karakterine uygun olmayan tehlikeli anlayışlar taşıyordu. Diderot'un dünyada pek az bilinen ekonomik görüşlerinin zamanla bir gerçeklik haline geldiği görülmektedir. Diderot, düşüncelerinin 1789 Fransız Devrimi üzerindeki etkilerini görmeden öl

Fransızların Türkiye'ye yaklaşımları dünya kapitalist ticaretinin bu mantığına uymaktadır. Oysa İsmet Paşa, Lozan'da, kapitülasyonların şekliyle ilgilenmektedir. Poincare'ye "Bu kapitülasyonlar bizim için baş meselelerden biridir. Bu hallolmadıkca sulh olmaz" diye ısrarlı olduğu noktaları belirtmeye çalışır. Tartışma şöyle devam eder:

"Canım bunun için sulh geri kalmaz. Geçici, yardımcı bir şekil elbette buluruz... Evet kapitülasyonlar ehemmiyetlidir, fakat kapitülasyonlar deyince ne anlıyoruz"

Cevap verdim

- "Ne anlıyorum? Hem ticari hem mali kısım var, hem adli kısım var"

- "Ticari ve mali kısmını bir şekle koyabiliriz. Bunu kaldırmak ve anlaşmak kolaydır" dedi.

- "Adli kısım ne olacak? diye sordum

- "Canım bir hal çaresi bulacağız"

- "....."

- "Canım bir şekil bulacağız, kabul edeceksiniz"

Bu şekil Lozan'da imzalanan değişik uluslararası anlaşmalardır. Uluslararası ticareti, gelişmiş ülkeler lehine düzenliyen uluslararası hukukta ifadesini bulan bu yapı, geri kalmış uluslar için birer boyunduruktur.

Poincare, tarihsel sömürgeci deneyleriyle Türkiye'nin üzerinde askeri zora dayalı bir baskı kurulamayacağını bilmekte ve bu nedenle ekonomik önlemlere ağırlık vermektedir. Lord Curzon ise Türkiye'den çok daha şeyler koparabilmek ve Batıya bağımlı hale getirebilmek için çeşitli baskı unsurlarını kullanmaktan yanadır. Diğer yandan tartışmalar boyunca ortaya koyduğu uzlaşmaz gibi görünen düşüncelerle, Fransız ve İtalyanlarla, nereye kadar gidebileceğini bilmek istemektedir. Henüz ortada Milli Ordunun parlak zaferi yokken, Mart 1922'de Misak-ı Milli'yi kabul eden İngilizlerin, Kemalistlerin daha güçlü olduğu Eylül 1922'de görüş değiştirmelerinin başka bir anlamı yoktur. Bu yapılarıyla Fransızları oldukça şaşırtmaktadırlar. Oysa Mart toplantılarında İstanbul'un Türklere teslimi bile karar altına alınmış, ancak Türk ve Yunan güçlerine barış önerisini bu toplantıdan sonra sunduklarında İstanbul konusuna bilinçli olarak değinmemişlerdir.(117) Şimdi Milli güçlerin moral açıdan en kuvvetli oldukları bir dönemde İngilizler, Kemalistlerin önerilerine "evet" demenin ezikliği altında kalmaktadırlar. Türklerle açık bir savaşa girmeselerde sonuç onlar için yenilgidir. Lord Curzon bu nedenle "zafer kazanmış bir Doğu ordusunun" önderliğini diploma-

mıştır. Fransa 1794'te köleciliği kaldıran ilk Avrupa ülkesi olmuş, ama burjuvazi, sömürgeci fetihleri, medeniyetin gelişmesi için bir zorunluluk olarak görmeye devam etmiştir.

tik alanda zora sokmak istemektedir. Yine bu nedenle Boğazların ve Doğu Trakya'nın terkedilmemesini, aksi taktirde bunun Romanya ve Sırbistan'a ihanet sayılacağını açıklar.(118) Bu konuda görüşleri alınan fransız subaylar, Trakya ve Boğazlarda yapılacak olan bir askeri operasyonun "delilik" olacağını belirtirler.(119) İngiliz diplomatik kurnazlığı burada kendini hemen açığa vurur. Lord Curzon muhataplarına alaycı sözlerle Boğazlar ve Doğu Trakya için "Bunu verelim, ama bundan ne anlıyorsunuz" der.(120)

Konferansta Amiral Dumesnil'in 15 Eylül 1922'de, İzmir Göztepe'de Mustafa Kemal ve ismet Paşa ile yaptıkları görüşme sonuçları da dikkate alınır. Mustafa Kemal bu toplantıda Batı Trakya için ısrarlı olmadığını, İstanbul ve Boğazlar için güvenlik garantisi vermeye hazır olduğunu belirtir.Bunun için formüller aranır. (121)

Sonuçta İngilizler bu toprakların Türkiye'ye bırakılmasından yana olduklarını açıklarlar. Ancak sorun, bu toprakların "hangi koşullarda bırakılacağı"na" düğümlenmektedir.

23 Eylül 1922'de karar altına alınan bir bildiriyle, Türkiye'ye Trakya'nın Meriç ve Edirne'ye kadar olan kısmının bırakılacağı kararlaştırılır. Bunun için barış görüşmeleri boyunca Türklerin bu topraklara asker göndermemeleri şart koşulur. (122) Bu karar Yunanistan'a da bildirilerek ordularını Meriç nehrinin batısına çekmeleri istenir. Bu çekiş için bir proje hazırlanır.

Bu karardan bir gün önce, yani 22 Eylül 1922'de Bağlaşıklar, Ankara Hükümetine yapılacak olan barış konferansına katılmaları için resmi başvuruda bulunurlar.

18 Kasım'da Paris görüşmeleri bittiğinde Bağlaşıklar ekonomik ve finans konularında prensip birliğine varmışlardır.

Türk Heyeti işte bu şartlar altında Lozan konferansına katılır.

6- LOZAN'A GELİŞ VE AZINLIKLAR SORUNU İÇİNDE KÜRTLER

Yıl: 1922

Gün: 21 Kasım Salı

Saat: 11

Yer: Ouchy Şatosu-Lozan

"Yarı açık kapıdan Türk Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın bir yazıcısı ile birlikte yorgun siluhetini farkediyorum. Türk Heyeti geminin sağırhği nedeniyle, yazıcı etrafında söylenen her şeyi yazmak zorundaydı. Ankara'nın diğer delegeleri kendilerine ayrılan bir başka salona geçiyorlar. Kapı bir kez kapanıyor ve gürültüsü bana kadar geliyor. Davetli güçler ile sonu gelmez tartışmaları ele almadan önce birbirine akıl danışan Türklerin hepsi aynı düşüncede değillerdi."

Rus devrimcileri tarafından 1911'de öldürülen Stolypin'in tarihe meraklı yeğenlerinden biri olan ve Lozan Konferansında sekreter olarak çalışan Lilian de Sonis bu tarihsel sahneye ilk şahit olanlardan biridir.

Yüzlerce halkın tarihinin yazıldığı ve tekrar tekrar değişime zorlandığı küçük Asya'nın bu bereketli topraklarının yeni kaderi işte bu salonda belli olacaktı.

Bu bölümde Konferansın tüm boyutlarını inceleyecek değiliz. Bizi esas olarak ilgilendiren konu: Azınlıklar sorunu etrafında kopan tartışmalarla birlikte, azınlık kavramının politik içeriği ve bir ulusal sorun olarak değil ama egemen devletlerin aralarındaki hesaplaşmayı çözmeleri için konu ettikleri -sadece bu nedenden ötürü sözünü ettikleri- Musul sorunu içinde Kürtler.

Lozan görüşmeleri içinde geçen, bilinen tartışmaları ele alırken bunun sıkıcı bir tekrar olması pahasına yeniden incelenmesinin bir zorunluluk olduğunu sanıyorum. Çünkü, sorunun politik boyutlarının Türk tarihi tarafından farklı yorumlamaya çalışılması veya önemli bulduğumuz konuların geçiştirilmeye çalışılması, genç kuşakların tarih bilgileri

açısından bir kayıp olmaktadır. Tarih, olayları gizlemek için değil aydınlığa kavuşturmak için yazılır. Tersi bir durum tarihin kendisinin değil "ısmarlama bir masalın" anlatımı olur ancak. Masallarsa toplumları bir adım öteye götürmezler, gerçek sorunlarından arındırmazlar.

Uluslar arası bir barış anlaşmasında azınlıklar sorununun nasıl çarpıtıldığı ve kavramın kendi içeriğinin dışına itilip, ilginç olduğu kadar tartışmalı bir politik kararı nasıl oluşturduğu, Lozan'ın seyri içinde açığa çıkmaktadır.

Azınlıkların korunmasıyla ilgili oturum 12 Aralık 1922'de Lord Curzon başkanlığında açılır. Açış konuşmasını Lord Curzon'un hazırladığı bir metnin okunmasıyla başlandığı oturumda daha çok tarihsel olaylara değinilir. "Uygar dünyayı çok derinden ilgilendiren" böylesi bir konuda Lord Curzon, sorunu uluslar platformunda değil, dinsel bir platformda ele almış, Türkiye'de yaşayan Hıristiyan toplumun savunuculuğunu yaparken, karşısına doğal olarak Müslümanları bir blok olarak koymuştur. Bu kavram önceleri Türk Heyetini ürkütse de, süreçte kendi lehlerine sonuçlar doğuracağını görmüşler ve yeri geldiğinde Lord Curzon'u örnek göstererek bu kavramların kullanılmasında uyum sağlamışlardır.

Lord Curzon, Türkiye Heyetine, belki de sunduğu avantajın farkında olmadan konuşmasını şöyle sürdürür: "Bu genel düşüncelerimle her hangi bir azınlığın durumunu, bir başka azınlığın durumundan daha önemle belirtmiş olmak istememekteyim -bunu kolayca yapabilirdim-. Nasıl Hıristiyan azınlıkların Asya'da ve başka yerlerde korunmaları zorunlu ise, Müslüman azınlıkların da Avrupa'da korunmaya hakları olduğunu bilinçli olarak düşünmekteyim. Bir başka dinden ya da soydan daha çok güvenlik içinde bulunmaya haklı olan hiçbir din ya da soy yoktur.(123) (*)

Ancak bu görüşmeler boyunca Lord Curzon Kürtlerden bahsetmez. Her ne hal ise "Kürdistan dağlarının çeşitli yerlerinde ve Türk-İran sınırı üzerinde yaşayan önemli bir Nasturi ya da Asuri Hıristiyanları topluluğunu" konu eder. Yahudilerden, Rumlardan, Ermenilerden sık sık söz etmiş ama Kürtleri söz konusu etmemiştir. Çünkü, Hıristiyan-Müslüman ikilemi içinde Kürtler koybolmuştur. Görüşmelerin bu seviyede geçmesi Kürt sorununda Sevr boyunca hassas(!) davranan İngilizlerin de politikalarında değişimin olacağını açığa çıkarır. Gerçekte bu,

(*) Bu tartışmalar Fransız belgelerinde de vardır. Ancak Lozan'ın sadece görüşmelerle ilgili belgelerinin Seha L. Meray tarafından Türkçeye çevrilmiş olması nedeniyle ilgili pajazların çevirilerinin tam metnini bu kitaptan almayı uygun gördük

Sevr'de kapalı kapılar ardında izlediği politikanın açığa çıkmış halinden başka bir şey değildir. Çünkü Sevr boyunca Fransızlar ve İngilizler, Kemalist harekete ilişkin, Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin düşünceleri birbirleriyle tartışmışlar, ancak Lozan'da doğru bir sonuca varmışlardır. Bu, Sevr'in iyi hazırlanmış bir gösteri olduğunun en iyi belirtisidir.

Türkiye, Lozan'da Misak-i Milli sınırları içinde bir Müslüman azınlık kavramına şiddetle karşı çıkarken, bu sınırlar dışında kalan Balkanlardaki Müslüman azınlıkların haklarının korunmasında kendisini bir taraf olarak görebiliyordu. Bu kavram içinde Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan'da bulunan Müslüman azınlıklar söz konusu edilirken, her nedense, "Türk ve Kürtler" adına hareket eden heyet, Irak ve İran sınırı içinde kalan "Müslüman Kürtleri" aynı kavram içinde tartışmaya almamıştır. İran ve Irak'ın Müslüman ülkeler olduğunu düşünsük bile, Kürtlerin kendi dilleriyle eğitim ve inançlarını yerine getirebilmeleri yine bu kavram içinde görülebilirdi. Ancak ne bu tartışmalar sırasında, ne de Musul sorununun ele alındığı dönemlerde, Kürtlerin genel haklarının bu yönü Türk heyetini ilgilendirmemiştir. Bu da Türk Heyetinin, Kürtler söz konusu edilirken neyi beklediklerini açıkça göstermektedir. Nitekim Lord Curzon, azınlıklar kavramının böyle yorumlamasına karşı değildir.

İsmet Paşa ise 19.yy.daki, Osmanlı yönetimi altında Müslüman- Hıristiyan çatışmasının nedenini "Türklerin hoşgörü yoksunluğundan ya da kıyıcı davranmalarından değil de, Türkiye'nin iradesi dışında siyasal nedenlerden doğmuş karşılıklar" olarak niteler. Bu nedenlerse ona göre dışardan yapılan yabancı müdahalelerdir, kıskırtmalardır. "Bunların, ulusların kendi haklarıyla" ilgili sorunlarıyla ilgileri yoktur. Kürtlerdense, sadece Ermeni, Hıncık Çetelerinin, Türkler ve Kürtlere yönelik yaptıkları saldırıları anlatırken söz eder.(124)

İsmet Paşa'nın Balkanlarda'ki ayaklanmaları dış etkenlere bağlaması üzerine, Sırp-Hırvat-Slovan Krallığı temsilcisi Spalaikovitch, İsmet Paşa'nın söylevinde "Çarlık Rusya'sına karşı derin bir suçlama, Abdulhamit Türkiye'si için de çekingsiz bir savunma" havası hissettiğini belirtir. Osmanlı Türkiye'sinde çıkan ayaklanmaların nedeninin Rusya'nın müdahalesiyle açıklanmayacağını, esas etkenin "ulusal ülkülerini unutmayan Balkanlardaki Hıristiyan ulusal toplulukların duyguları" olduğunu vurgulamıştır.

Bu tartışmalarda önemli olan nokta, kendisini İstanbul Hükümetinden sürekli farklı göstermeye çalışan, yeni bir yapılanmaya giden Ankara Hükümetinin Osmanlı'yı savunur duruma geçmesidir. Kendi ulusal

varlık şartını görmeden, Osmanlı sömürgeciliği üzerine iyi sözler etmeleri ve olayları ulusal toplulukların üzerine atmaları, grçekte Ankara'nın gelecekteki "hakimiyet" politikasını açığa çıkarması bakımından ilginç ögeler taşımaktadır. Türkiye'de Osmanlı tarihini sürekli iyi niyetlerle anlatmaya çalışan tarihçiler için, İsmet Paşa'nın sözleri resmi tarih anlayışına bir giriştir.

13 Aralıkta yapılan oturumda İsmet Paşa Türkiye'nin Nesturi, Asuri ve Ermenilerle iyi ilişkiler geliştirmek istediğini belirtir. Ama Türkiye'nin Erivan Sovyet Cumhuriyet'i ile yaptığı anlaşma gereğince yeni bir Ermenistan'ı kabul etmesinin olanaksız olduğunu anlatır. "Bu anlaşmalara aykırıdır" diyerek, olaylara farklı bir yönden yaklaşmaya çalışır.

Buna karşın Lord Curzon, Türk hükümetinin, Ermenilerle dostça yaşama istemini öğrenmekle memnunluk duyduğunu, ancak "acınacak kahlntular durumuna gelmiş bir azınlıkla iyi geçinmenin kolay" olduğunu vurguluyarak, durumun hiçte parlak sözlerle geçiştirilemeyeceğini ironik bir dille anlatmaya çalışmıştır.

İsmet Paşa sonuç olarak şöyle söyler: "Azınlık hakları, Türk Hükümetince son zamanlarda Avrupa'da yapılmış anlaşmalarla belirtilen aynı esaslar üzerine ve ancak komşu ülkelerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanmaları şartıyla kabul edilecektir." Bu anlayışta İsmet Paşa ve Lord Curzon uygun düşmektedirler. Devreye Yunanistan temsilcisi Venizelos girerek bu anlaşmaların esas alınması halinde azınlıklara yeterli garantilerin sağlanmış olunacağını belirtir. Bu anlamda taraflar arasında bir çelişme yoktur. Türk tarafının tavrı gerçekte daha 1920'lerde böyledir. Misak-i Milli'nin, 5.maddesi Lozan'da elde edilen Hıristiyan azınlıklarla ilgili maddeye tamamen uygundur. (Bu madde şöyledir: "Yenen devletlerle düşmanları ve bazı ortakları arasında yapılan anlaşmalardaki esaslar çerçevesinde, azınlıkların hukuku etraftaki ülkelerde bulunan Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları koşulu ile tarafımızdan güvence altına alınacaktır")

14 Aralık toplantılarında ise Türk ve İngiliz tarafı karşılıklı "ellerinin temiz olduğu" üzerine tarihe karşı "zorunlu" birer yanıt verme durumunda kalırlar.

Esas oturumda önemli ayrılıklar ortaya çıkmaz, herkes ayrı kelimelerle aynı şeyi istediğini ispatlamaya çalışırken, Azınlıklar Alt Komisyonunda, tartışmalar, gerçek olgulara biraz daha yakın ele alınmaya çalışılmıştır. Ne var ki, bunlar belirleyici olmamıştır.

Alt Komisyon çalışmalarını 14 Aralıkta İtalyan temsilcisi Montagna'nın başkanlığında toplanır. Türkiye'yi ise Dr.Rıza Nur, Mustafa Şeref ve Şükrü Bey temsil eder. Zaman zaman Veli Bey katılır.

Bu oturumda daha çok azınlıklar kavramı tartışılır. Bu kavram içine soy ve din ayrılıklarının girdiğini; ve Türkiye’de soy ayrılıklarının bir gerçek olduğunu belrten Başkan Montagna’ya, kendisi bir Arnavut olan ve Arnavut ayaklanmasında önemli roller oynayan Dr.Rıza Nur, "Türkiye’de din azınlıklarının bulunduğunu fakat soy azınlıklarının bulunmadığını" söyler. Bu nedenle "soy ya da din" şeklinde belirecek olan bir formüle karşı çıkar.

Dr. Rıza Nur, her ne kadar Arnavutluğunun bedelini çok geçmeden ödeyecekse de, Lozan’da süren tartışmalarda sert kişiliği ile dikkati çekmiştir. Uluslar sorununda bu kişiliği ile Bağlaşık güçlere oldukça sorunlar çıkarmıştır.

15 Aralık oturumunda azınlıkların korunması prensibinin Avrupa azınlıklar bazında ele alınması gerektiği söyler. Türk Heyeti olarak sorunu bu çerçevede görüşmeye hazır olduklarını belirtir. Ancak Dr.Rıza Nur, Türkiye’de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu, Kürtlerin kaderinin Türklerin kaderiyle ortak olduğunu ve Kürtlerin azınlık haklardan yararlanmak istemediklerini belirtir. Montagna ise böyle bir çekişenin Misak-i Milli’nin 5. maddesini sakatladığını iddia eder. Venizelos buna karşı "ulusal topluluktan olma, dil ve din" teriminden vaz geçilmemek şartıyla "soy" teriminin metinden çıkartılmasını kabul edebileceklerini söyleyerek bir uzlaşma yolu arar. Ancak bu teklif "soy" kavramından daha tehlikelidir ve modern ulus kavramına yakındır. Böylesi bir maddenin Türkiye için sakıncası daha fazladır. Bu nedenle Dr.Rıza Nur, azınlıklar kavramının bu şeklinin ilerde Türkiye’yi probleme sokmaması için isteminde direnir. Gerçekten de 1988’li yıllarda bir Başbakan’ın "Türkiye’de soy azınlığı yoktur, Lozan’a baksınlar" demek cesaretini, Arnavut Dr.Rıza Nur’un inatçı müdahalelerinde bulunduğunu görmek ilginç olmaktadır.

Türk Heyetinin bu kadar serbest hareket etmesinin ve Kürtlerle ilgili sorunlarda bu tarzda konuşmalarının önemli nedenleri vardır. Bir kere Lozan’a giden heyete Meclisteki Kürt Milletvekillerinin heyet içine kendi adlarına bir temsilci veya gözlemci bulundurmamaları Türk tarafına önemli serbestlik hakkı tanımıştır. Oysa bir temsilcinin bulundurulması, en azından, kendi statülerinin uluslararası bir görüşmede resmîleşmesi olanağını verecekti. O zaman sürekli yenilenen ve propogandası yapılan "Türk-Kürt" kardeşliği, gerçek anlamda bir temele oturabilecekti. Ne var ki, herkes bu propogandanın büyüleyici etkisi altında o kadar kendinden geçmiştir ki, böyle bir tedbir düşünülmediği gibi, Kürtlerin ulusal istemleriyle ilgili girişimleri sürekli "düşman kıskırtması" olarak nitelemişlerdir. Bir tek sesin çıkması bu nedenle ter-

cih edilmiş, ama bu kez Kürtler kendi insani haklarıyla ilgili yasaları elde edememişlerdir. Ankara Hükümeti, anlaşmalar bitip imzalandıktan sonra, uluslararası durumunu güçlendirmiş olarak artık bu "kardeşliğe" bir son vermenin zamanının geldiğini hesap etmiştir.

Dr.Rıza Nur, geçmişine bakmaksızın, "Türkiye'de azınlıklar sorunu-na her zaman Müslüman olmayanların konu olduğunu" iddia etmektedir.(125) Bunu söylerken de tarihi kendisine şahit olarak göstermektedir. Ancak tarih onun dalgah yaşamının gerçek yönlerini yakalamakta gecikmeyecektir. Anadolu'da Türk egemenliğinin koyu bir savunucusu, "aşırı ulusçu" olan bu zatın, Balkan savaşlarında, Arnavut ayaklanmacıları desteklediği, Lozan sonrası yapılan bir Meclis görüşmesinde açığa çıkartılır.(8 Kasım 1924). (126)

19 Aralık tarihli oturumda Dr. Rıza nur, ilgili tasarının her birini görmeye açmadan önce, "azınlıklar teriminin", "Müslüman olmayanlar" şeklinde düzenlenmesinde ısrar eder. Venizelos, güvence altına alınması gereken asıl sorunun "ulus" olduğunu vurgularken, Sırp-Hırvat-Slovan Krallığı temsilcisi Spalaikovitch, bu terimi, gerçek yerine oturtmaya çalışır. Ona göre Türk görüşü "Panislamist" öğeler taşımaktadır. Çünkü "Balkan Devletleri içinde Slav kökenli Müslümanların yoğun olduğunu ve Türkiye'nin bunların işine -Müslüman olmalarından ötürü- karışmasının mümkün olmayacağını" belirtir.

20 Aralık'ta azınlıklarla ilgili sunulan karar tasarısının 2.maddesinde(*) yer alan (127) "Türkiye'de oturan herkese" ifadesinin, herkese değil, azınlıklara uygulanması gerektiği Türk Heyetince ısrarla belirtilir. "Aşırı uluscu" Arnavut Dr.Rıza Nur'un bu konudaki mantığı şudur: Müslüman bir ülkede, Müslüman bir azınlık olmayacağına göre, ülkede yaşayan çoğunluğun kendisi için böyle bir hüküm ileri sürmeyi beklemenin gereksizliğidir. Bu noktada Lord Curzon'un sık sık başvurduğu "Hiristiyan azınlıklar" terimini kullanabileceklerini belirtir. Türk Hükümetinin bütün çabası, imalı bir biçimde de olsa Kürtleri içine alacak metinlere, anlaşma maddeleri içinde yer vermemektir. Siyasal anlaşmalar düzeyinde bunu son derece önemli görmektedirler.

Fransız temsilci Laroche, oportunist bir yaklaşımla Türk görüşüyle

(*) Madde 2: "Türk Hükümeti, doğum, ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, Türkiye'de oturan herkese hayatlarını ve -kısıtlamasız dolaşım özgürlüğünü de kapsamak üzere- özgürlüklerini tam olarak sağlamayı yüklenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkça ister özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Bir önceki paragrafta ön görülen bu hakkın serbestçe kullanımına aykırı davranışlar, söz konusu din (culte) ne olursa olsun, aynı cezalarla cezalandırılacaktır.

Bağlaşkların görüşü arasındaki farkın kuramsal olduğunu, uzunboylu tartışmaya gerek olmadığını belirtir. Çünkü ona göre, Türk görüşünün 3.maddesinde azınlıklara, çoğunluğa tanınan "aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal hakları" sağlanmaktadır. Laroche ayrıca paragrafın "Türkiye'de oturan herkes" yerine "azınlıklar" teriminin konabileceğini söyleyerek oldukça geri bir adım atar. Yine Laroche, bir gün sonraki toplantıda, her iki tarafın tasarıları üzerinde benzer yönleri karşılaştırır. Bağlaşkların tasarılarındaki 5. madde ile, Türk tasarısındaki 3. madde; 6 ile 4; 7 ile 5; 9 ile 6.'ncı maddeler birbirleriyle uyusmaktadır. O halde ortada fazla bir sorun yoktur, Laroche'a göre.

Türk Heyeti için Hıristiyan azınlıklarla ilgili maddeler üzerinde düzeltmeler yapmak önemli değildir. Buna hazırdırlar. Ancak maddeler içinde "ulusal sorunla" ilgili kavramların geçmesine şiddetle karşıdırlar. Azınlıklar alt komisyonundaki ilginç nokta, tartışmaların muhataplarının özelliğidir. Paris Konferansında, Türklerin Balkanlara karşı tavırlarını konusunda şüpheler taşıyan İngilizler, şimdi tamamen bu şüphelerden sıyrılmış havasında, Türk teziyle uyusmaktadırlar. Fransız ve İngilizlerin bu sessizliği karşısında Bulgar, Yunan ve Sırp-Hırvat-Sloven temsilcileri, kendilerini, Türk tezi karşısında savunmak durumunda kalmışlardır. Çünkü Türkiye, bu anlaşma maddelerince Slav kökenli Müslümanların da hakları konusunda söz sahibi olma durumuna yükselmiştir. Bu ise, Balkan devletleri açısından bir tehlikedir. Nitekim tehlike kendisini bu oturumda (21 Aralık 1922) gösterir. Bulgar ve Ermeni temsilcilerin dinlenmek istenmesi üzerine, Türk Heyetinde İsmet Paşa'dan sonra 2.delege sıfatını taşıyan Dr.Rıza Nur, bir bildiri yayınlıyarak bu durumu protesto eder. Türk Heyetinin bunları dinlemeyeceğini, eğer dinleneceklerse Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan; Mısır, Filistin ve Irak'ta bulunan Müslüman Türklerin de dinlenmesi gerektiğini bildirir. Alt Komisyondaki bu gerginlik de, her defasında olduğu gibi, İsmet Paşa ve Lord Curzon tarafından sakinleştirilir.

Tartışmaların yükünü, Balkan devletlerine atan İngilizler ise, esaslı bir politik manevra kabiliyetine sahiptirler. 20 Aralık tartışmalarında Türk önerisindeki terimleri hiç bir zaman kabul etmeyeceklerini söyleyen İngiliz temsilcisi Sir Horace Rumbold, 23 Aralık oturumuna ilginç bir teklifle gelir. Türk temsilci heyeti, yeni 2. maddedeki metnin birinci paragrafındaki "azınlıklar" terimi yerine, "Türkiye'de oturan herkes" terimini koymasına halinde, kendisinin de öteki maddelerde "Müslüman olmayan azınlıklar" teriminin kullanılmasını kabul edeceğini bildirir. Dr.Rıza Nur ise, buna karşılık, bu maddenin 1. paragrafındaki "ulusal

topluluk olma, dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın" şeklindeki sözlerin, maddeden çıkartılması halinde bunu kabul edeceklerini açıklar. Ancak Rumbold'a göre sadece bu maddeye sıkıştırılıp kalınan Türkiye'nin sosyal yapısına ilişkin, genel hakların metinden çıkartılmasına imkan yoktur.

Sonuç olarak azınlıklarla ilgili maddelerin sadece bir teki, 2. maddesi, eğer genel anlamda değerlendirilirse, Türkiye'de yaşayan Kürtleri de ilgilendirmektedir. Bunun dışındaki hiçbir metinde Kürtlerle ilgili bir madde bulma olanağı yoktur.

Nitekim 26 Aralık oturumunda İngiliz önerisi, Türk Heyetince kabul edilerek anlaşma üzerindeki esas tartışmalara son verilir.

Tarihin garip bir oyunu olarak (!) anlaşmanın son şeklini aldığı gün, Türk Heyetinin katılmadığı, seans dışı bir oturumda, Ermeni temsilciler de dinlenir. Bu, onların da gönüllerini almaktan öte bir anlam taşımaz. Türk Heyetinin işe, mizansenin bu kadarna bile tahammülü yoktur. İsmet Paşa tarafından kaleme alınan bir bildiri de bu durum protesto edilir. Bu tür gurupların dinlenmesi halinde diğer ülkelerdeki Müslüman azınlıkların da dinlenmesini şart koşar. (128)

Gerginliklerin bu hali, anlaşmanın uygun görüldüğü biçimde hazırlanmasını engellemez. Bunlar, Lozan Konferansı boyunca sergilenen küçük "renkli" oyunlardır. Bu oyunları, en iyi kendilerini ilgilendiriyor olması açısından İngilizler sergilemişlerdir. Anlaşmanın son şeklini aldığı gün, Rumbold'un ulusal sorunu hala "Ermeni, Nesturi, Asuri ve Kaldeliler" diye ayrı ayrı ele alması ve "Hristiyan azınlık" teriminden başka bir şey duymak istemeyen Türk Heyetinin oturumdan çekilmesi bu "renkli" sahnelerin bir bölümünü oluşturmaktadır.

16 kez toplanarak çalışmalarını tamamlayan alt komisyonda, azınlıklarla ilgili maddeler taraflarca kabul edilir hale getirildikten sonra 1. Komisyon, sonuç bildirisinde, tarafları temsilen Lord Curzon ve İsmet Paşa birer konuşma yapmışlardır. Tartışma tutanaklarında bu konuşmalar şöyle geçmektedir. (9 Ocak 1923)

Alt Komisyonun önce bütün etnik azınlıklar sorununu ele aldığını belirten Lord Curzon tutanaklardan şöyle devam etmiştir. "Müslüman olmayan azınlıklar gibi Müslüman azınlıkların da -Örneğin Kürtlerin, Çerkezlerin ve Arapların- tasarıdaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarında direnmişti. Türk Temsilci heyeti, bu azınlıkların korunmaya ihtiyaçları olmadığını ve Türk yönetimi altında bulunmaktan tamamiyle memnun olduklarını söylemiştir. Lord Curzon durumun gerçekten böyle olduğunu ummak istediğini söyledi. Ne olursa olsun alt komisyon bu inandırıcı sözler üzerine koruma tedbirlerini, yalnızca Müslüman ol-

mayan azınlıklarla sınırlandırmayı kabul etmiştir. Alt komisyon, 2.maddenin, bu azınlıklara yeter ölçüde koruma sağlayacağı umundadır. Lord Curzon buna pek güvenmemekle birlikte böyle olduğunu ummak istemektedir."

Lord Curzon, burada, tüm dünyanın gözlerinin azınlıklar sorununa, dolayısıyla uygar dünya olarak kendilerine çevrildiği bir dönemde (129) her zaman yaptığı gibi kendisini tarihe karşı temize çıkarma, dünya kamuoyuna karşı suçsuz gösterme çabasındadır. Oysa bu maddeler Türk görüşüne yakın ele alınan maddelerdir. Ve bunlar, Türklerden alınan başka tavizlere (Boğazlar ve borçlar sorununda) karşı verilen önemli ödünlerdir.

Lord Curzon'dan sonra söz alan İsmet Paşa, bunun ödün olmadığını, birazda zorunlu bir şekilde şöyle açıklamaktadır: ".....Azınlık terimine sınırlı bir anlam verilmesi Müttefiklerce Türk Temsilci Heyetine yapılmış önemli bir taviz gibi gösterilmektedir. Türk Temsilci Heyeti durumu öyle görmemektedir. Türkiye'de hiç bir Müslüman azınlık yoktur; çünkü kuramsal olduğu kadar uygulamada da Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayırım gözetilmemektedir...İsmet Paşa geleceğin bu umudu haklı çıkaracağına kesin olarak inanmaktadır." (abç)

Biz bu kısa tarihin gerçek yargıları önünde kimlerin ne kadar ve neden haklı çıktıkları tartışmalarını bir kenara koyuyoruz. Ama biz, Kürtler uluslararası planda söz konusu olduğunda, Türk Devlet yöneticilerinin ve muhalefet partilerinin hep bir ağızdan "Lozan'a" ve "Uluslararası anlaşmalara" bakın! dediklerinde, bu anlaşmaların çamurunu yoğuran sözlere de bakmalarını, her defasında isteyeceğiz.

Azınlıklar Alt Komisyonu Başkanı Montagna'nın, Lord Curzon'a 7 Ocak 1923'te sunduğu raporda, Türklerin devlet olarak örgütlenmeleri sırasında "Müslüman Azınlıkların" da bu haklardan yararlanabileceklerini bildirir. Çünkü Montagna, çağdaşlaşma yolunda Türk Devletini içten bulmaktadır.

Ama tarih soyut istemlerle değil, olguların kendileriyle gerçekliğine kavuşur. Türkiye'de yaşayan Müslüman toplumu içinde Kürtlerle birlikte konferanstan kendi lehlerine bir karar çıkmasını bekleyen Çerkezler de bu gerçekliğin çarkları arasında ezilmişlerdir.

Türk Heyetinin uluslararası bir anlaşmada, Kürtlerle ilgili bir tek satırın geçmesini istememesi, onların gelecekte hangi politikayı izleyeceğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Musul sorununa ihtiyatlı yaklaşımları, onların taşıdığı bu korkuların bir nedenidir.

Bunu, daha detaylı Musul sorunu içinde incelemeye çalışacağız.

Bu bölümü bitirirken çarpıcı bir benzerliği buraya aktarmaktan ken-

dimizi alamayacağız: Bu, Lozan görüşmelerinde azınlıklarla ilgili alınan kararların, Sevr'de alınan kararlarla benzer yönler taşımasıdır. Sevr'de Türk idaresine bırakılan yerlerde yaşayan azınlıkların korunmasına yönelik alınan 141.nci madde ile, Lozan'da, üzerinde uzunca tartışılan azınlıkların korunmasına ilişkin tasarının 2.nci ana maddesi aynı özellikler göstermektedir. Bu da Kürdistan'ı Kuzey-Güney diye ikiye bölen Sevr'in, Lozan'a devrettiği bir kolaylıktır. (*)

(*)- Sevr Anlaşmasının azınlıklarla ilgili 141.nci maddesi şöyledir:

"La Turquie s'engage a accorder a tous les habitants de la Turquie pleine et entiere protection de leur vie et de leur liberte sans distinction de naissance de nationalite, de langage, de race ou de religion

Tous les habitants de la Turquie aïront droit au libre exercice, tant public que prive, de toute foi, religion ou croyance" (130)

Lozan'da Azınlıkların korunmasına ilişkin hazırlanan tasarıdaki 2.madde ile Türk karış önerilerindeki 37.madde şöyledir:

"Le gouvernement Turc s'engage a accorder a tous les habitants de la Turquie pleine et entiere protection de leur vie et de leur liberte, sans distention de naissance, de nationalite, de langue, de race ou religion.

Tous les habitants de la Turquie auront droit au libre exercice, tant public que prive, de toute foi, religion ou croyance dont la pratigue ne sera pas incompatible avec l'ordre public et les bonnes moeurs.

Les minorites non musulmans jouïront pleinement de la liberte de circulation et d'emigration sous reserve des mesures s'appliquant sur la totalite ou sur une partie du territoire, a tous les ressortissants turcs et qui seraient prises par le gouvernement turc pour la defense nationale ou pour le maintien de l'ordre public" (131)

7- MUSUL SORUNU

Mondros Ateşkesinden sonra ortaya çıkan yeni durum karşısında, İngilizler Güney Kürdistan üzerinde önemle dururlar. Osmanlı ordusunun çekilişinden sonra, karşılarında hiçbir gücün kalmadığını sanırlarken ortaya birden bire Kürtlerin çıkması oldukça şaşırtıcı olur. İmparatorluk içindeki çeşitli ulusları otonomi ve devlet sözüyle pasifleştiren, kendi yanına çekmeyi başaran İngiliz politikasının, Güney Kürdistan'da uğradığı akibet birçok siyaset, bilim ve din adamının Kürt sorununu detaylarıyla incelemelerine neden olur. Ateşkese karşı, savaşın bu bölgede tüm şiddetiyle devam etmesi, İngiliz kamuoyunda da kuşkular yaratır.

İngiliz politikasının yayılmacı emellerine alet etmek istediği otonom bir Kürdistan'ın, kendilerine hiçbir güvence getirmediğini gören Kürtler, Şeyh Mahmut Berzenci ve Sımko önderliğinde direnirler. Bu direnişin belirli bir zaman kesitinde değil, sürekli olduğunu, izlerini bugüne kadar taşıdığını özellikle belirtmek gerekmektedir. Çünkü Kürt direnişçileri sürekli yanlış anlaşılmuş, İngiliz kıskırtması olarak gösterilmek istenmiştir. Sovyetlerin de bu direnişleri doğru değerlendirememesi ve Türk politikasının etkisi altında çeşitli nedenlerle kaşısı sonucu, dünya demokratik kamuoyundan kopan ve kendi dağlarında mahsur kalan Kürtler, seslerini duyuramaz olmuşlardır.

Daha önceki bölümlerde bu savaşı izlemeye çalışmıştık. İsyan lideri Şeyh Mahmut Berzenci'nin yakalamıp önce idama mahkum edildiğini ve sonradan af edilerek Hindistan'a sürgüne gönderildiğini belirtmiştik.

1922'de Lozan görüşmeleri sırasında, İngilizler kendilerini Türkler karşısında daha güçlü göstermek için, Şeyh Mahmut'un Kürdistan'a dönmesine izin verirler. Onun başkanlığında bir Kürt Hükümeti kurulur. Güney Kürdistan'ın bütün topraklarını kapsamayan ve Irak Kra-

Faysal'a bağımlı hale getirilen bu hükümet, İngiliz entrikaları sonucu işlemez hale getirilir. Bunun üzerine Şeyh Mahmut, tekrar ayaklanarak kısa zamanda bir çok şehri ele geçirir. İran'da, hemen hemen tüm Kürdistan'ı tekrar kontrol altında tutmayı başaran ve zaman zaman Türk ordularına karşı da savaşmak zorunda kalan Sımko ile 1923'te Süleymaniye'de görüşerek, birlikte hareket etmek ve yardımlaşmak için anlaşırlar.

İngiliz kuvvetleri, Araplardan oluşturdukları ordular ile tekrar atağa geçerler. Aralık 1923 boyunca Güney Kürdistan'a, Türk-Irak sınırı olarak öngördükleri boylar üzerindeki Kürt köylerine, bombalar yağdırırlar. Yine aynı ay içinde Diyarbakır'a gelen bir Türk askeri birliği Cizre dolaylarına yerleşir. İngilizler sınırın iç kesimini -Irak tarafını- bombalamaya devam ederler. Her nedense Türk ordusunun bu ileri hareketini bazı tarihçiler, iki ülkenin savaşın eşiginden döndüğü, biçiminde açıklamaktadırlar. (*)

Türk ordusunun 1923'teki bu hareketi Batı basınında da dikkatle izlenmiştir. Fransızlar için ciddiyetini Lord Curzon'a sorduklarında aldıkları yanıt, "Türkiye'nin batısından doğusuna kaydırılan askeri birliklerin Irak için bir tehlike teşkil etmediği" biçiminde olmuştur. (132)

Aynı tarihlerde Revanduz Ve Süleymaniye'de yoğun çarpışmalar olmaktadır. 1 Mayıs 1923'te Revanduz İngiliz kuvvetleri tarafından alınır. Çok daha kanlı çarpışmaların olduğu Süleymaniye'de İngiliz kuvvetleri, şehrin üzerinde 16 uçak kaybederler. (133)

Savaşın bu döneminde Ankara Hükümetinin de rol aldığı görülmektedir. Bir an için tekrar geriye dönüp Ankara'nın devreye girmesinin sonuçlarını incelemekte yarar vardır.

İngilizlere karşı Kürt halkının kullanılması sadece Ankara'nın değil, burada hükümet yetkilileriyle görüşen ve konuyu ele alan Aalov'un da istemidir. İran'da Sımko'nun elde ettiği başarılarından ürken ve Türk or-

(*)Bu benzetme 1988 Ağustos ayında Irak ordusunun kimyasal gazlarla Kürtlere karşı yaptığı saldırıya oldukça yakındır. Gazeteler her iki ülkenin savaşın eşiginden döndüğünü (Hürriyet) yazarken hiç de gerçeği ifade etmiyorlardı. Musul-Kerkük sorununda çeşitli işgal planları gündeme gelmesine karşın her iki ülkenin ilişkileri çatışmaya olanak verecek durumda değildir. Savaş hali ise abartılardan öte, Türk Hükümetinin kendisini kamuoyunda etkili kılmamasının bir aracı haline getirilirken, Avrupa ve dünya kamuoyuna kimyasal gazlardan kaçın Kürt mültecilere karşı gösterdiği ilgiyle iyi bir mesaj vermek istemiştir.

dusunun "hazırol" durumuna geçmesini zorlayan bu bölgedeki ayaklanmayla ilişki kurmak için eski Musul valisi Haydar bey başkanlığındaki heyet Şemdinan'a gelerek, Sımko ve Şeyh Taha'ya, İngilizlere karşı direnişi yükseltmeleri halinde, kendilerine yardım edileceği sözü verilir. 15 Haziran 1922'de yapılan bu görüşmeden sonra Sımko, bölgedeki önemli Kürt aşiretlerini toplayarak daha yoğun bir direniş kararı alır.(134) İngiliz kuvvetleri ise, ortaya çıkan yeni durumun etkisini azaltmak için 10 ve 11 Temmuzda toplam 30 uçanın katıldığı saldırılarla Revanduz ve çevresini bombalarlar. 18 Ağustos'a kadar süren saldırılarla bir sonuç alınmayınca, İngilizler, memnuniyetsizliklerini gizleyemezler. "Yeterli hasar" yapamadıklarından şikayetçi olurlar.(135)

Ankara'nın Kürtlere yaklaşımı, İngiliz egemenliğine karşı bir Kürt başarısı değildir. Böylesi bir başarıyı istemediklerinin altını özellikle çizmek gerekiyor. Çünkü verdikleri yardımı, İngilizlerle olan çeşitli sorunlarını çözmekte bir koz olarak kullanmaktadırlar. Dolayısıyla otonom ya da bağımsız bir Kürt devletinin, diplomatik masa başında Türk-İngiliz sorunu olarak tartışılmasının zemini hazırlanmış olmaktadır. Eski Musul Valisi Haydar bey, TBMM de yaptığı bir konuşmada bu yardımın niteliğini açıklamıştır.

Kemalistler açısından sorun gerçekte "Musul"un kendisi değildir. Bu topraklar üzerinden kopan fırtına onları daha çok düşündürmektedir. Öte yandan bu toprakların Misak-i Milli sınırları içine sokulup sokulmadığı da tartışmalı bir sorun olarak ortada durmaktadır. Çünkü bu kavram, Anadolu ve Rumeli toprakları dışında muğlak bırakılmıştır. Buna karşın Kuzey'de ki Kürtler, Güney Kürdistan'ın birgün Kuzeyle birleşeceği umudunu taşımaktadırlar. Kemalist kurmay ise soruna hiç de böyle bakmamaktadır. Musul onlarca gözden çıkartılmıştır. Ama bu topraklar üzerinde süren savaşın etkilerini Kuzey Kürdistan'da duymak, onları rahatsız etmektedir. Nitekim Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde, Musul'dan hiç söz edilmemesi bunu doğrulamaktadır.

O halde Musul, Türk yönetimince neden tekrar bir sorun haline getirildi?

Bu sorunun yanıtını daha iyi bulabilmek için, tarihi, ileriden alıp geriye doğru gitmeyi ve böylece Lozan'da koptuğu sanılan "Musul Fırtınasının" gerisinde yatan esas etmenleri görmeye çalışalım:

Musul ve Misak-ı Milli'nin ne olduğuna ilişkin tartışmaların, Türkiye'deki politik yapıyı bir krize doğru sürüklediği dönemde, TBMM'de, bu konuda üç görüşün çarpıştığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla:

1)- Musul'u şoven hakimiyetçi nedenlerle elde etmeye çalışanlar (Er-

zurum Mebuse M.Durak, Bolu Mebusu Tunah Hilmi)

2)- Vatanlarının bölünmesini istemeyen ve Güney'deki kardeşlerinin İngilizlerle olan mücadelesine destek olmak isteyen Kürt Mebutsleri (Bitlis Mebusu Yusuf Ziya, Ergani Mebusu Emin Bey, Genç Mebusu Hamdi Bey)

3)- Musul'u İngilizlerle bir pazarlık sorunu haline getirtip, Güneyde otonom ya da bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını engellemek isteyen Kemalistler.

Kemalistler, Lozan'da bu sonuca ulaşmak için İngilizlerle gizli görüşme yolları aramışlar, ancak diğer iki kanadın baskıları sonucu sorunu açık tartışma haline getirmek zorunda kalmışlardır.

8- MECLİS'TE MUSUL ÜZERİNE GÖRÜŞMELER

Birçoklarınca en önemli bir sorun olarak görülen Musul'dan, Lozan görüşmeleri boyunca hiç söz edilmemesi, Türkiye'de yukarıda bahsedilen Kemalistler dışındaki kanatlar arasında şok etkisi yaratmıştır. Hiçbir şeyden haberdar olmadıklarını söyleyen, konunun detaylanması ve konuşulması yönünde hükümete baskı yaparlar. Hükümet Başkanı Rauf Bey, büyük sıkıntılar içine düşmüştür. Bunun üzerine Türk ve İngiliz temsilciler 23 Ocak'ta, bir tek güne sığdırdıkları tartışmalarla konuyu açık bir duruma getirmeye zorlanırlar. Ankara Hükümetinin içinde bulunduğu rahatsızlık Avrupa'da da hissedilir. Fransa'nın, Ankara temsilcisi Albay Mougin, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pelle ile yaptığı görüşmelerde, İngilizlerin otonom bir Kürdistan kurma planlarının Türkleri nasıl rahatsız ettiğini açıklar. Albay Mougin Hükümet Başkanı Rauf Bey'le yaptığı görüşmeyi, onun dilinden şöyle rapor eder: "Rauf Bey Mudanya anlaşmasında, Edirne yerine Musul'u görüşmediklerine pişmandır. Çünkü bu sorun bizim için can alıcıdır. Doğudan uzaklaşmak ve kuşatılmak istemiyoruz. İngiltere'nin ise hedefi budur. Doğu üzerine Lord Curzon'un bütün kitaplarında bu temayı buluyoruz. Musul'un ve Kürdistan'ın bir kısmına hükmeden İngilizler, İran'dan, Ermenistan ve Kafkasya'ya kadar tüm Kürdistan'a otonomi vermeyi umut ediyorlar. Biz buna muhalefet ediyoruz. Musul ve Kürt toprakları Türkiye'de kalmalıdır. Bütün çıkarları uzlaştırarak petrol için çözüm yoluna girebiliriz, fakat Türkiye bu toprakların hakimi kalmalıdır." (136)

Rauf Bey'in bu görüşleri, TBMM'ce Lozan'a gönderilen Türk Heyetine verilen 14 maddelik genel direktifin 2. maddesine uygun görünmektedir. Bu madde Irak sınırını şöyle tespit etmektedir:

"2- Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancakları istenecektir. Konferansta, bundan farklı olarak ortaya çıkacak güçlükler için vekiller kurulundan talimat alınacaktır. Petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar sorununda, İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir" (137)

Türk Heyeti ise, Lozan'da bu açık direktifler uyarınca değil, tam tersi bir yol tutmuştur. İlerde görüleceği gibi, Musul'u İngilizlerde bırakarak "petrol ve diğer konulardaki ayrıcalıklar sorununda" Türkiye'ye nelerin verilebileceği, Türk tarafının esas görüşlerini oluşturmuştur. Bu çelişkili durumun kaynağı, ilk mecliste Musul'la ilgili hassas gurupların bulunmasında yatmaktadır.

Bu nedenle, sözkonusu 2.madde dahil, Rauf Bey'in görüşlerinin bütünüyle Kemalistlere ait olmadığını söylemekte fayda vardır. Çünkü, Osmanlı Deniz Bakanlığı sırasında, Mondros anlaşmasını imzalayan Rauf Bey'le Mustafa Kemal arasında görüş ayrılıkları olduğu bilinmektedir. Halifelik ve Padişahlık konusunda Osmanlı kafası taşıyan Rauf Bey'in, Mustafa Kemal ile çekişmesi fazla uzun sürmeyecek, yerini 30 Ekim 1923'te İsmet paşa'ya bırakacaktır.

Ancak, Rauf Bey'in yukarıdaki görüşlerinin birtanesi, istisnasız tüm gurupları ilgilendirmektedir: İngilizlerin, Kürtlere vermek istediği otonomi!

Kemalistler, Türkiye'nin siyasal perspektifleri açısından bu soruna yakından ilgilenmektedirler. Bu nedenle Rauf Bey'in Musul sorununa ilişkin görüşlerinde, kendisinin isteyipte gönderilmediği Mudanya Anlaşmasına karşı bir yakınma vardır.

Lozan görüşmeleri devam ederken, Musul'un hala ele alınmaması üzerine, Mecliste şüpheler belirmeye başlar. Bu kadar önemli bir sorundan hiç söz edilmeyişi, Meclis'teki Kürt Mebuslarını rahatsız eder. 25 Aralık 1922 tarihli bir oturumda, Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey soruları şöyle yanıtlamaya çalışır:

-Hüseyin Rauf Bey (Sivas) : "Musul meselesi bugüne kadar resmi oturumlarda konuşulmadı. Musul hakkında İsmet Paşa, gerek İngiliz Dışişleri Müsteşarıyla ve gerekse doğrudan doğruya Dışişleri Bakanı ile temaslarında, koruyucu olan yenilmez bir insan, bükülmez bir kuvvet ile Musul'u ele alacağız dedi. Karşı tarafa vermeyiz dedi. İsmet Paşa her temasında bunda ısrar ediyor ve mesele henüz resmi bir oturuma konmamış ve kesin sonuç alınmamıştır. Son bir mektup ile Lord Curzon, Musul'u vermeyeceklerini İsmet Paşa'ya bildirmiştir. Bu mektupta nedenler belirtilerek bir rapor verilmiştir."

Güney Kürdistan'da İngilizlere karşı süren savaşı sorduğu anlaşılan

bir mebusu, aynı konuşmasında şöyle yanıtlar:

".....Bir taraftan Lozan'da sulh konferansı vardır, diğer taraftan doğu ve güney hudutlarında İngilizlerin köylerimizi yakmak, binlerce kardeşimizi doğramak gibi şeytanlıkları vardır. Bunların konferansın toplantı müddetine kadar ara verilmesi kararında ne yaptık? Efendiler protesto yaptık, Mütemadiyen devam ediyoruz. Konferans neticesiz olursa fiilen de yaparız.

..... Biz protestodan başka bir şey yapamayız. Onu da yapıyoruz. Fazlasını beklemeyin."(138)

Bunun üzerine Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, konuyu, azınlıklar sorununda geçen tartışmalara çeker.

-Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Rauf Beyefendi Türklerin geleceğinden bahsedecek... olsa olsa bu Meclis'te var ve bu Meclis'te bulunanlardan başka Kürtlerin hukuk ve geleceğinden bahsediliyor, bu neye dayanır.

-Hüseyin Rauf Bey (Sivas): Bildiğiniz gibi efendiler, İngilizlerin Türkiye'de oturan Türk ve Kürtleri yok edebilmek için girişimlerinin hepsi bu iki soylu ulusun birliği karşısında iflas etmiştir. Her türlü bozgunculukları din kardeşi, kan kardeşi, umut kardeşi olan insanların karşısında erimştir. En çok yıkmak için amaçladıkları önemli nokta budur... Bizim delegelerimiz bu konuyu bir daha ihtar etmek istemişlerdir ki, Türkiye halkı ile kaderleri birdir., herşeyleri birdir, amaçları, dinlari birdir. Azınlıklar bunlara "kapsanamaz." Bugün Kürt için azınlıkları konu etmek, Türk için azınlıklardan söz etmek demektir. Şu halde bu tamamen reddolunmuştur. (Teşekkür olunur sesleri.) (abç).(139)

Hüseyin Rauf Bey'in bu görüşlerinde Türkler ve Kürtlerin her türlü sorunda eşit düzeyde ele alındığını görmekteyiz. Ne yazık ki, meclistaki bu güzel sözler için sadece görüntü yanını oluturuyordu.

Lozan'da Musul sorununun ertelemeye sokulması karşısında, meclisteki konuya hassas grupların gösterdikleri tepki, Kemalistleri uzun boylu düşünmeye, yeni önlemler almaya zorlamıştır. Bu nedenle, meclisin "ayrıntılarla uğraşmasını" engellemeye çalışan Mustafa Kemal, Söylev'inde de belirttiği gibi, "Musul sorununun geçici olarak ertelenmesinden söz edilmemesini", ortalığı yatıştırmak için uygun görür.(140)

3 Ocak 1923 tarihli meclis görüşmesi, detaylar içinde, hassas noktaların ortaya çıktığı önemli bir gündür. Fransız belgelerinde geçen bu konuşmalarda İzmit Mebusu Sırrı Bey, Musul'un yasal durumunun ne olduğuna ilişkin verdiği bir gensoru önergesine aldığı yanıtta, üstü kapalı olarak değinmektedir. Sırrı Bey, eski bir İngiliz belgesinden bunları okur: "Güney Kürdistan, yani Musul ve Kerkük bölgesi Irak'a bağlı

değildir, dolayısıyla Faysal'ın emrine bırakılmamıştır. Bu topraklar doğrudan doğruya Yüksek Komiserliğe bağlıdır. Arap Hükümetinin yetkileri dışında bulunmaktadır." Bu bilgiler Kemalister için yeni değildir. Ancak Sırrı Bey bu bilgiler gerisinde bir "kuşku" aramaktadır. Kürdistan'ın İngiliz Yüksek Komiserliğine doğrudan bağlanması, bu topraklar üzerinde, Irak gibi, bir Kürt Devletinin de kurulması demektir. Böylesi bir devlet sorunuyla, Türk Hükümetinin ilgisinin nerden başlayıp nerede bittiğini ve Türk çıkarlarının ne olduğunu, öğrenmek için verdiği gensoru önermesine Türk Dışişleri Vekilinin (Bakanının) verdiği yanıt, "doğruların bilinmesi için sorunun derinleştirilmesi" gerektiğidir. Sırrı Bey için Kürtlerin Irak Devletine doğrudan bağlanması, İngilizlere bağlanmasından daha az tehlikeli görünmektedir. Kürt Milletvekili Hacı Şükrü'nün tüm ısrarlarına karşın, Sırrı Bey, yazışmanın kendisini okumayacağını söyler.(141)

Sırrı Bey'in gensoru için başvuru tarihi olan 27 Ağustos 1922, İngilizlerin I.Paylaşım Savaşından sonra, prensip olarak elde tuttıkları ama uygulamamak için de direndikleri, Kürt Emirlikleri ile ilgili düşüncelerin kamuoyunda yaygın olduğu dönemdir. Oysa İngilizler, Kürt Emirliğini Irak Krallığı içinde tutmaya çalıştıklarından, yoğun bir direnişle karşılaşmışlardır. Kürt-İngiliz savaşlarının ana kaynağı buradadır. İngilizler, bölgede ayrı iki devletin yeniden organizasyonunu güç bulduklarından Kürtleri, -genel olarak Arap devletlerinin de sempatislerine sığınarak- örgütlenmeleri ve ilişkileri Kürtlere göre daha gelişkin olan Irak'lı Araplara bağlamayı, uygun görmüşlerdir. Hem Kürtlere karşı hem de doğabilecek Türk istemlerine karşı önlem almak açısından da bu durumu Irak Krah Faysal ile Ekim 1922'de yapılan bir ikili anlaşmayla yasallaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu tarihten sonra, Kürt Emirliği, yerini otonom Kürt bölgesi söylentilerine bırakmıştır.

Ne var ki, Bağımsız Kürt Emirliği söyletilerinden kurtulan Kemalisteri, Irak sınırları içinde bir otonom Kürdistan kurulması da rahatsız etmektedir. Böylesi bir yönetimin gerçekleşmemesi için Lozan'da, sorunun uluslararası platformdan çıkartılıp, İngilizlerle "özel" ikili görüşmelerde ele alınarak çözümlenmesini uygun görmüşlerdir.

Buna rağmen meclis bu konudaki duyarlılığını göstermiş, işin nereye varacağını, sorunun ele alınış biçiminden hareket ederek irdelemeye çalışmıştır.

Görüşmelerin kesilmesi üzerine, Lozan'dan dönen Türk Heyetinin katıldığı, 27 Şubat 1923'te başlayan Meclis gizli görüşmelerinde bazı gerçeklerin daha açığa çıktığını görmekteyiz.

Gerçi İsmet Paşa yaptığı konuşmada, her ne kadar Musul sorununun

iki ülke arasında yapılacak görüşmelerde sonuçlandırılması teklifinin İngilizlerden geldiğini ve Kendilerinde bunu kabul ettiklerini söyleyerek, sorunun yükünden sıyrılmaya çalışsa da, belgeler, bu konudaki ilk teklifinin İsmet Paşa tarafından yapıldığını ve İngilizlerin de bunu "memnuniyetle" kabul ettiklerini göstermektedir. (142) Yapılan ikili görüşmelerin boyutlarını ele alırken, Musul'un, Türk yönetimi elinde İngilizlere karşı nasıl bir "koz" olarak kullanıldığını görmekteyiz. Sorun, daha bu aşamada, bir toprak sorunu olmaktan çıkarılıp, ekonomik çıkar sorunu haline geldiğine göre, İngilizlerin "görünürdeki Türk tezini" ciddiye alması beklenemezdi. Ancak detaylar üzerine görüşmeler yapılabildi ve nitekim Lozan'da 23 ocak 1923 tarihli oturumda ortaya konan görüşler dışında, Musul'un gerçek yönü bu "ekonomi çıkar sorunu" etrafında dönmüştür. Biz buna bir şeyi daha eklemek istiyoruz.: "Politik çıkar sorunu"; yani, Kürtlerin geleceği sorunu !

İsmet Paşa, Türk Heyeti adına 27 Şubat'ta, Meclis'te yaptığı konuşmada sorunu şöyle detaylandırır:

"Fakat onların ekonomik gelişme ve petrollerinden faydalanma gibi çıkarları varsa veya birtakım öğeleri kendi aleyhlerinde tahrik edeceğimizden endişeleri varsa, onu da tatmin edelim, bir çare bulalım dedik. Onlar da bir sureti hal arıyorlardı. Musul şehrini kendi ellerinde korusunlar, eğer biz ekonomik çıkarlarımızdan, petrollerinden dolayı vermiyorsak, herkese verdikleri gibi, onlar da bize bir hisse versinler. Genel görüşmede söz konusu olduğu zaman, sorun bu safhada idi." (143)

Burada bu açıkça görülmektedir ki, Misak-i Milli sınırlarında var olan belirsizlik yavaş yavaş açığa çıkmakta, belli bir ifade yükü altında, yeni bir görünüm almaktadır. Musul, İngilizlerle, Kürt Devleti de dahil hesaplaşmanın zeminini oluşturmaktadır.

Musul'un ayrılmasının, Kürt vatanının bölünmesi anlamına geldiğini ve bu nedenle Kuzey'deki kardeşleriyle birleşmeleri gerektiğini savunan Meclisteki Kürt Mebuslarından Yusuf Ziya Bey, İsmet Paşa'nın ortaya koyduğu görüşler karşısında "Musul'un Misak-i Milli'ye dahil olup olmadığını" sorar. (144) Hükümet Başkanı Rauf Bey'in "dahilindedir" diye onaylamasından sonra, Mustafa Kemal söz alarak, Misak-ı milli kavramına yeni bir açıklık getirir.

"...Bazı arkadaşlar, mesela Sırrı Bey gibi arkadaşlarımızın dayanakları Misak-ı Milli oluyor. Türk Heyeti Misak-ı Milli'yi mahvetmiş, Bakanlar Kurulu Misak-ı Milli'yi feda etmiş. Ben de diyorum ki, Sırrı Bey Misak-ı Milli'nin ne olduğunu anlamamıştır... Efendiler, arazi sorunu ve hudut sorunu, Misak-ı Milli'nin, bildiğiniz gibi birinci maddesinin

içindedir. Misak-ı Milli, şu hat bu hat diye hiçbir vakitte hudut çizmemiştir. O hudutu çizen şey, milletin çıkarı ve Büyük Kurulun bakışıdır. Yoksa, bir haritası mevcut bir hudut yoktur."(145)

Misak-ı Milli'nin bu yorumu karşısında meclistekiler şaşkınlıklarını gizleyemezler. Ancak bu sorunun Kemalist iktidar açısından taşıdığı hayati önemin, İngilizlerle, Kürt sorununun geleceğini tartışmaktan geçtiğini göremezler. Sorunun sadece "ekonomik çıkar" açısından ele alındığını sanırlar. Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli formülasyonu içindeki "milli çıkar", "milletin çıkarı", Irakta kalan Kürtlerin siyasal statüleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Ki bu statü, Cumhuriyet tarihinden beri tüm iktidarın ilgi alanına girmiştir.

Mustafa Kemal'in, Musul sorununu, o gün için, hemen haletmenin imkansızlığını anlatan görüşlerden sonra, Cebelibereket Mebusu İhsan Bey, Musul'un ne barışla ne de savaşla alınabileceğini vurgulayan görüşleri hayretle karşılar. "Harp edemeyiz, sulhen hal edemeyiz, illa sulh isteriz, Musul'u isteriz, bence bunun manası yoktur." (146)

Gerçekten bunun manası yok değildir. Bu mana Güney'deki Kürt hareketinin kendisinde yatmaktadır.

Musul'u şöven duygularla elde tutmaya çalışan, eski Osmanlı geleceği içindeki Mebuslardan Mustafa Dorak Bey (Erzurum), Abidin Bey (Lazistan) ve Tunalı Hilmi Bey (Bolu), meclis konuşmalarında, Misak-ı Milli'nin bu yeni yorumuna karşı çıkarlar.

- Abidin Bey (Lazistan): Aziz arkadaşlar, bendeniz Paşa hazretlerinin son beyanlarında, kendi görüşlerinden anladığım Misak-ı Milli yoktur. İstedığımız gibi bir harita çizeceğiz.

- Mustafa Kemal Paşa: Demedim öyle bir şey

.....

- Abidin Bey (Lazistan) : Misak-ı Milli dediğimiz, nasıl çizerseniz ve nereye kadar takip ederseniz orasıdır. Ben buna karar verdim.

Musul sorununu, Kürtler ve Türkiye için bir vatan sorunu haline getiren Kürt Mebuslarının tepkisi daha şiddetli olmuştur. Lozan görüşmelerinde delege olarak tartışmaların içinde bulunan Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey, Musul'un hangi hesaplar sonucu görüşülmekte olduğunu yakın tanıklarından biridir. Musul'un Doğu Anadolu için yaşamsal önemi olduğunu vurgulayan Zülfi Bey, izlenen politikayı protesto ederek mebusluktan istifa eder. Ancak istifasını daha sonra geri alır. Tüm tartışmalar, Musul'un, Kemalistlerin gözünde nereye oturtulmak istendiğini açığa çıkarmaktadır.

4 Mart tarihli meclis oturumu, çeşitli çevreler arasındaki görüş farklılıklarının aydınlatılması bakımından önemli gözükmektedir. Her grup

kendi görüşünü ortaya koydukça, sorunun ele alınmasındaki farkhhklar da ortaya çıkmaktadır. Bu görüşmelerde Kürt mebuslarıyla şövenistler arasındaki ayrımı görmek daha da kolaylaşacaktır.

Zülfi Bey, konunun yakın tanığı olarak yaptığı konuşmada, Musul'un ikili görüşmelerde nasıl ele alındığına değinmektedir. "Musul sorununu ne aramızda hal edelim ne de mektupta filan, Genel Heyette hal ederiz diyorlardı. Yani kısmi bir değişiklik yapmak istediler. Yalnız Van vilayetinden alınan (İmadiye) vardır. Onun etrafında yer vermek istiyorlardı. Esasında petrol sorunuydu. Hatta biz petrollerden bazı çıkarlar almak suretiyle de ona razı olduk. Fakat onu da kabullenmiyorlardı." (147) (abç.)

Yusuf Ziya bey'in bir sorusu üzerine Zülfi Bey, Musul sorunu üzerine hükümetle aynı düşünmediğini söyleyerek şöyle devam etti: "Evet ben değilim (bravo sesleri) Paşa hazretlerinin vicdanına havale ediyorum. Öyle değil mi Paşa hazretleri? Ben istemem ki Musul kalsın, sona kalan dona kalır, memleketimizin yarısı gitmiş.." (148)

Musul'un bir toprak sorunu olmaktan çıktığını ve ingilizlerle-Türkler arasında ikili bir sorun haline getirildiğini ve anlaşma yoluna gidildiğini, Lozan'daki Fransız temsilcisi Barrere de raporlarında bildirmektedir. İngilizlerin bu sorunu ufak tefek sınır düzeltmeleri ve petrolden küçük paylar vererek halledebilecekleri şeklindeki raporu 18 Aralık 1922 tarihlidir. Söz konusu tarih, her iki tarafın resmi görüşmelerinden çok öncedir. Bu da, İngilizlerle Musul konusunda yapılan gizli görüşmeleri açığa çıkarmaktadır. Bu konuda İsmet Paşa ve Zülfi Bey'in demeçleri ile Barrere'in raporları birbirini tamamlamaktadır. (149) Gerçektende mecliste, Musul üzerine gürültüler kopartılmasaydı, Türkiye'nin resmi genel görüşmelerde tüm tarafların katılımıyla sorunu görüşmek istemediği anlaşılmaktadır. Bu kadar önemli bir toprak parçasının tartışılmasının bir güne sığdırılmak istenmesi de bu korkunun ifadesidir. Kemalistler, Musul konusunda, toprak sorunundan çok bu bölgenin tarihsel konumuyla ilgilenmektedirler. Bu, Güney Kürdistan'ın isyancı konumundan kaynaklanmaktadır. Güney Kürdistan gibi bir çban başını elde tutmaktansa, ekonomik olanaklarından faydalanmak daha "aklıcı" görülmektedir. Bunu en iyi Mustafa Kemal değerlendirmektedir. Nitekim Sırrı Bey'e verdiği yanıtın sonunda, askeri nedenleri şöyle sıralamaktadır: "...Musul sorununu bugünden halledeceğiz, ordumuzu yürüteceğiz, bugün alacağız dersek bu olanaktır. Musul'u gayet kolaylıkla alabiliriz. Fakat, Musul'u aldıktan sonra savaşın hemen son bulacağına inanamayız. Şüphesiz orada bir savaş cephesi açmış olacağız. Yani bunu ayrıca konu etmek isterseniz sakuncalar kendi kendine or-

taya çıkar." (150) (abç)

Nedir bu sakıncalar? Sadece İngilizler midir? Bu, İngilizleri de bağımsızlık istemleriyle zor duruma sokan Kürtlerdir. Çünkü Güney Kürtleri, kendilerinin de resmi olarak kabul edilmedikleri bir birliğe "evet" demeyeceklerdir. Bu ise, TBMM'nin o günkü yapısını bozacak bir durum demektir. Böylesi bir durum, Güney için samimi duygular besleyen Kuzeyli Kürtlerin de radikal etkiler altına girmesine neden olabilecektir. Öte yandan, Güney'de açılacak olan bir cephe, İngilizleri, Kürt sorununda gerçekten ciddi adımlar atmalarına neden olabilecektir. Buysa daha "tehlikeli" bir gelişme demektir. O halde en iyi yol, İngilizlerin, otonomi ya da bağımsız Kürdistan anlayışından vazgeçirilmesi için, her türlü baskı aygıtının kullanılması ve Musul'un ekonomik bir sorun olarak masaya konmasıdır. Kemalistlerce denenilen yol budur.

Güney Kürtlerinin durumu gerçekte basite alınacak gibi değildir. İsyancı ruhları ve güçlü feodal yapılarıyla otoritelerinden taviz vermeyecekleri bilinen bir gerçektir. 100 yıl savaşlarının merkezini burası oluşu bunu yeterli biçimde açıklamaktadır. Güneyli Kürt önderlerin, kendilerini bir güç olarak kabul ettirmeden, Türkiye Cumhuriyeti içinde yer almaları zayıf bir olasılıktır. Böylesi bir gelişme ise, zaten ilişkileri ip üzerinde yürüyen Kuzey Kürtlerini de harekete geçirmeye yeterlidir. Bu aynı zamanda, Mustafa Kemal yönetimince bir proje halinde sunulan, Kürtlere özerklik planının alevlenmesine ve bir gerçeklik haline gelmesine neden olabilecektir. Tüm bu nedenler Mustafa Kemal'i, Musul sorununun boyutlarını sıkı bir kontrol altında tutmaya zorlamaktadır.

Meclisteki tartışmalar ilerledikçe, "Musul'un petrol ve ekonomik çıkar karşılığında satıldığı" iddiaları açığa söylenmeye başlanır.

İzmit Mebusu Sırrı Bey, yıllardan beri Misak-ı Milli içinde Türk ve Kürtlerin birliğinden söz edilmesinin bir blöften ibaret olduğunu söyleyerek, 5 Mart 1923 tarihli tartışmaların alevlenmesine neden olur. (151)

Tartışmaları Meclis zabıtlarından izleyelim:

- Emin Bey (Ergani): Musul'u satıyorlar

- Reis: Rica ederim efendim. Hiç kimse bir yeri satamaz.

- Sırrı Bey (devamla): Musul hakkındaki davamızın haklılığı için..

- Hamdullah Suphi Bey (Antalya): Bu sözü geri alsınlar.

- Emin Bey (devamla): Bu memleketleri daima satıyorlar, daima gi-
diyor.

- Hüseyin Rauf Bey: Paşa bana söz veriniz veya görevden af ederseniz.

- Yusuf Ziya bey (Bitlis): Ben izah edeyim Paşa, ben izah edeyim. ke-sin olarak sözümü geri almıyorum. Milli mesele adma satıyorlar.

.....

- Hamdullah Suphi Bey (Antalya): Bu sözü söyleyen namus(un) ne olduğunu bilmeyen aşâğılıktır, rezildir.

- Yusuf Ziya Bey (Bitlis): Aşâğılık sensin, rezil sensin, namussuz sen-sin alçak (152)

Öğleden sonraki ikinci oturumda, Sırrı Bey, sorunun politik yanını ortaya koyarak gerçek kaygının nereden geldiğini açıklar. Ona göre Musul'da kurulacak olan bir Kürdistan'ın, çok yakın ilişkiler içinde bulunan İran Kürtlerini de buraya katacağını ve daha sonra belki Tür-klerle birlikte kan döken Kürtlerin de bu idareye katılmaları için zorlanacaklarını ileri sürer. (153)

Söz konusu bu düşünceler kemelistlerin, Musul'un gerisinde yatan gerçek düşüncelerinin, Sırrı Bey tarafından açığa vurulmasından başka bir şey değildir. Kürt sorunu nedeniyle, kendilerini hassas bir denge içinde hisseden bölge ülkeleri, politikalarını bu sorun etrafında toparla-mışlardır. Birçoklarına garip gelen, İran'ın Lozan görüşmelerinde taraf olma isteminin temelinde yatan gerçek, Kürt sorunundan ötürü içinde bulunduğu kritik durumdur. Sımko, İran Kürdistan'ında yediği darbe-lere rağmen, kısa zamanda tekrar toparlanabilmiş ve bölgeyi kontrol al-tına almayı başarmıştır. Bu nedenle, Sırrı Bey'in ortaya koyduğu görüşler, Kemalist strateji için tehlikelerle doludur. O halde, ne olursa olsun, Kürtlerin devletsiz, otonomsuz bir yapıyla, ilgili devletlere bağ-lanmasından başka çıkar yolları yoktur. İngilizlerin, petrol konusunda bile taviz vermeye yanaşmadıkları düşünülürse, geriye bir tek tartışma konusu, Kürtlere verileceği söylenen otonomi kalmaktadır. Türk yön-e-timinin bu otonominin gerçekleşmesini, daha Erzurum, Sivas Kongrele-ri ardından, Fransızlar'la yaptıkları görüşmelerde, ilk ilke olarak ortaya koymaları, onların hassasiyetini göstermektedir. Kaldığı bu dönem, Ke-malistlerin Kürtlerle ilişkilerinin en iyi olduğu dönemdir.

6 Mart 1923 tarihli Meclis gizli oturumu, artık Kürtlerde umudun kalmadığı, şövenlerde ise, Kürtlere karşı tepkinin yükseldiği gündür. Misak-ı Milli'yi Türklerin ve Kürtlerin vatanı olarak ele alan görüşlerle, bunu sadece Türklerin yurdu olarak ele alan görüşlerin şekillendiği gö-rülür.

- Yusuf Ziya (Bitlis): Arkadaşlar! temenni ederimki, Musul Tür-kiye'nin bir parçası denilsin. Çünkü Türklerle, Kürtlerle meskun Tür-kiye'nin bir parçasıdır. Yarıdan fazlası Kürt'tür. Musul'un, Kürdün tarihinde bir kıymeti, bir ehemiyeti vardır. İhtimal ki, başka bir yer ol-

saydı bu kadar telaş etmezdim. Musul'un, Kürd'ün tarihinde bir sandalyesi vardır. Arkadaşlar, bir insanı ikiye bölmek veyahutta herhangi bir parçasını ayırmak mümkün değil ise, Musul'u Türkiye'den ayırmak da öylece mümkün değildir, arkadaşlar. Musul'u terk ve askıya bırakmak, bir sene için, altı ay için ertelemek pek tehlikeli bir oyundur. Arkadaşlar, dilerim ki, Türkiye siyasetleri bunun etrafında derin düşünsünler. Arkadaşlar, Musul'u ertelemek, Musul'suz barış yapmak, barışın ertesinde Doğanadolu'da önemli bir cephe açmak demektir. Bundan ötürü izninizle, açık kelimelerle, niyetimi ifade edeceğim. Çünkü sesimi tarih dinliyor. Arkadaşlar, ben Kürd'üm. fakat Türkiye'nin yükselmesini, Türkiye'nin şerefini, Türkiye'nin ilerlemesini dileyen Kürtlerdenim. (alkışlar) Nedeni ise, lisanım, bana şeref veren lisanım, okur-yazar olmağlıdır. Bu ise, kendi kavmim olan Kürtlerin değil, Türklerindir. Bunun için, Türk'lerin yükselmesini isterim. Türk'lerin şereflenmesini isterim.

- M. Durak Bey (Erzurum): Türk, Kürt meselesi yoktur.

- Yusuf Ziya Bey (devamla) Arkadaşlar! Benim bir imanım, bir inancım vardır. Bugünkü durum Anlaşık devletler dünyası ve Avrupa devletleri öyle tespit etmişlerdir. Ki, Türkle Kürt işbirliği ederek yaşamazlarsa, ikisi için son yoktur. Bugünkü durum böyle geliyor. Arkadaşlar sosyal durumumuz bunu gösteriyor. Bundan dolayı her hangisi, her hangisine ihanet ederlerse ikisi için de son yoktur. Benim düşüncem, benim seviyemde olanların düşüncesidir. Fakat arkadaşlar Kürdü cezalandırırsam, bana doğru söylüyor dermisiniz? Arkadaşlar, Kürdün halinden, zararlı düşüncelerinden çıkarırsam bana doğru diyor dermisiniz? Arkadaşlar; işte Kürtler arasında bununla memlu insanlar vardır. (.....)

O Süleymaniye'de ki, sandalyede Kürd'ün tarihi bir sandalyesi vardır. Ne oluyor? Ne yapılıyor? Kürtler göremiyorlar arkadaşlar. Fakat yarın ilişkiler temin edildi mi, anlaşma oldu mu, Karagöz gibi perdesi kalkacak, o bir tarafı görünecek. Bilirmisiniz ne olacak? Büyük Kurulunuzu temin ederim, benim gibi Türkleşmiş olanlar buraya çekilecek, fakat Kürtler birbirini boğacak, zorlu bir savaş başlayacak. Kürd'ün birliği, Kürd'ün söz dinlemesi, Kürd'ün iki parçaya ayrılmasında değil, bir parça halinde yönetilmesindedir.

.....

Arkadaşlar Kürtler Sevr paçavrası ile çok verdiler. Fakat Kürtler korktular. Kürtler, yanan kardeşleri gördüğü için çekildi. Yanaşmadılar arkadaşlar. Fakat bugün Musul'da alladı pulladı, bugün kukla vücuda getirdi. Kürd'ü kukla ile yıkmak istiyorlar arkadaşlar. Oyalayıcı, o göz

boyayıcı kuklayı vucuda getirmişler, aldatıyorlar. İngilizlerin altını, o kuklaların mevcudiyeti, çok iş görecektir arkadaşlar. Ben Musul'u istemiyorum. Musul'u kime verirlerse versinler Süleymaniye'yi, Kerkük'ü almakla Türk'ün, Kürd'ün birliği onunla temin edilir. Ben Musul'u terkettim . Fakat Türkiye'nin en önemli bir yerine yapılan aşadan (İngilizlerin zehiri b.n.) Türkiye'yi kurtarmak istiyorum. Arkadaşlar tekrar ediyorum. Ben üzgünüm, hem bildiğinizden çok üzgünüm. Kürd'ün bütün ruhuna, Kürd'ün düşüncelerine ve bütün Kürd'ün imanına vakfım; rica ederim, bu siyasetin oluşumuna meydan vermeyiniz. Bundan dolayı sizi allah'a, tarihe, tarihin huzuruna çıkardıktan sonra sözüme son veriyorum. (154)

Yusuf Ziya Bey'in, Süleymaniye ve Kerkük'ü Misak-ı Milli sınırları içinde görmek istemesi, onun bu sınırlar içinde yer alan "Türk- Kürt" kardeşliğine duyduğu inançtan ötürüdür. Misak-ı Milli bu nedenle sadece Türk ulusunun yerleştiği ulusal sınırlar değil, Kürtlerin de içinde bulunduğu, diğer müslüman ulusal azınlıklarla beraber her iki ulusu da kapsayan bir bütündür. Misak-ı Milli'nin bu yorumu, Kurtuluş savaşının "Milli" yorumuna uygun düşmektedir.

Böylesi bir birlik adına yola çıkan o günkü yöneticilerin, daha sonra birliğin bu yorumundan vazgeçip, sadece bir tek ulusa yönelik propogandaya ağırlık vermeleri tarihin bu döneminin yarattığı birikimleri ve başarıları "yok" saymamıza neden değildir.

Ancak daha Erzurum Kongresi sırasında, ülkenin doğu sınırları çizilirken, Güney Kürdistan'ın bunun dışında bırakıldığını belirtmekte fayda vardır.(*). Bunu, Mustafa Kemal'in bu konudaki düşüncelerinin açık olduğunun kesin göstergelerinden biri olarak kabul edebiliriz. Erzurum Kongresinde kararlar alındığı sırada, İngilizler hala Güney Kürdistan'ı kontrol ediyor değillerdi. Buna karşın, Kongre kararlarında çizilen Doğu sınırları Musul sorununa açıklık getirir niteliktedir. Bu şüphesiz Türk Heyetinin Lozan'daki soruna yaklaşımına da tamamen uygun düşmektedir. Sorun Türk yöneimi için "toprak" değil, öncelikle politiktir. Ekonomik yanını petrolün, politik yanını Kürtlerin oluşturduğu iki ka-

(*). Kongrenin 1.maddesi şöyledir:

1- Trabzon ve Canik sancağı ile Doğu illeri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Mamuretilaziz (Elazığ), Van ili ve bu alan içindeki bağımsız sancaklar (doğrudan İçişleri Bakanlığına bağlı) hiçbir neden ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılması düşünülmeyen bir bütündür. Mutluluğu ve karagünü topluca paylaşmayı ve geleceği hakkında aynı amacı, ereği kabul eder. Bu alanda yaşayan bütün müslümanlar birbirlerine karşılıklı özveri duygusuyla dolu, soy ve toplumsal kökenlerine bağlı öz kardeşler.(155)

rekterli bir oluşum göstermektedir.

Erzurum Kongresi kararlarıyla sınırları çizilen Doğu illerinin, Osmanlı İmparatorluğu içindeki dağılımını, 1864 yasalarına göre incelediğimizde Musul, Kerkük ve Süleymaniye'nin, sözü edilen beş doğu ili dışında kaldığını görürüz. Van ili içindeki bağımsız sancaklar, Çölemerik (Hakkari), Zaho ve İmadiye'dir. Diyarbakır Mebusu Zülfi Bey'in Meclis konuşmasından anlaşıldığı gibi, İngilizlerle yapılan sınır temaları Zaho ve İmadiye ekseninde dönmektedir. Gerçekten de sonuçta Irak ve Türkiye sınırı bu iki şehrin hemen kuzeyini seyrederek geçmiştir.

Erzurum Kongresi kararlarınının 6. maddesiyle, Misak-ı Milli'nin 1. maddesi, her ne kadar Musul'u 30 ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi uyarınca bu sınırlar içinde göstermeye çalışıyorsa da, bu konuda, Kemalist yönetimin ısrarlı olmadığı açıktır. (*)

Mustafa kemalin gözünde gerçek sınırlar Erzurum Kongresinin 1.maddesinde geçmektedir. Mustafa Kemal siyasi ve askeri gücünün en yüksek olduğu bir dönemde, Mudanya Ateşkesinde bile, Musul'u görüşme gereği duymamıştır. Bu aynı zamanda Musul'un, Kemalistlerin ilgi alanının içine giriş nedeninin tamamen Kürt sorununun problema-tığı içinde olduğunu göstermektedir. Çünkü, Musul'u dışlayan bir Misak-i Milli'yi önce Fransa kabul etmiş, ardından Mart 1922'de Bağlaşkların Paris'te yaptıkları toplantılarda da İngiltere tarafından kabul edilmiştir. (156)

(*) Erzurum Kongresi 6.maddesi: Anlaşık Devletlerce Ateşkes'in imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlar içinde kalan ve her bölgesinde olduğu gibi Doğu Anadolu illerinde de çok büyük çoğunluğu müslümanlardan oluşan kültürel, ekonomik yönlere-den kardeş olan dındaş ve soydaşlarımızla şenlenmiş bulunan topraklarımızın parçalanması görüşünden tamamen vazgeçilerek, varlığımıza, tarihsel, toplumsal, dinsel haklarımıza saygı gösterilmesini ve bunlara aykırı girişimlerin desteklenmesini ve bu surette tamamen hakta ve adalete dayalı bir karar bekliyoruz. (157)

Misak-i Milli'nin 1.maddesi: Osmanlı Devletinin yalnızca Arap çoğunluğu bulunan ve 30 Ekim 1918 tarihli Ateşkes'in imzası sırasında düşman ordularının elinde kalan bölgelerinin geleceğini halkın özgürce vereceği oya göre saptamak gerekir. Sözü geçen Ateşkes'in çizdiği sınır içinde dince, soyca ve asılca birlik, birbirlerine karşı saygı ve özveri duygularıyla dolu, gelenekleriyle toplumsal çevrelerine tüm olarak bağlı Osmanlı İslam çoğunluğunca oturan bölgelerin tamamı gerçekten ya da hükmen, hiç bir nedenle ayrılmaz bir bütündür. (158)

Ortada bu kadar açık gerçekler varken Kemalistlerin boş bir Musul macerasına atılmaları elbette beklenmeyecekti. Sorunun birinci derecede ilgili tarafı olan İngiltere, böyle bir saldırıyı beklemediklerini sürekli yenilemiştir.

Kongrelerde alınan kararlara ve Misak-ı Milli metnine baktığımızda kavramların özenle seçildiği, çizilen toprakların bir tek ulusa aitmiş gibi gösterilmesinden bilinçli olarak kaçınıldığı göze çarpmaktadır. Osmanlı ruhu ayakta tutulmaya çalışılmaktadır ve din faktörü işletilmektedir. Misak-ı Milli içinde yaşayan Müslümanlar "Osmanlı İslam çoğunluğuna" aittirler. Bu İslam çoğunluğunun "birbirine karşı saygı ve özveri duygularıyla dolu" olduğu söylenerek, "milli" birlik ayakta tutulmaya çalışılmaktadır. Bu milli İslam birliğinin temelini oluşturan iki ulus, Türkler ve Kürtlerden başkası değildir.

Şimdi tekrar Lozan'a dönüp Musul görüşmelerinin etkilerini daha anlaşılır boyutlarda inceleyebiliriz.

9- LOZAN'DA MUSUL SORUNU

Mecliste geçen konuşmalardan anlaşıldığı gibi, Musul sorunun Lozan Konferansında açıkça görüşülmesini Türkiye istememektedir. Mecliste yapılan tartışmalarda Mustafa Kemal, Avrupa'ya karşı hareket kabiliyetini geniş tutabilmek için, meclisin bu konuda bağlayıcı bir karar almasına karşıdır. (*)

Bunun çeşitli nedenleri vardır. Sorunun birinci yönü, Musul gibi karmaşık bir problemin uluslararası nitelikte olması, Türk yönetimini kendi iç sorunları açısından zor duruma sokabilir. İngilizlerle karşılıklı iddialarda sürekli vurgulanan Musul'un, Kürt nüfusunun geleceğinin, Dünya kamuoyunun gözlerinin Lozan'da olduğu bir sırada, o günlerde esen Wilson prensipleri içinde ele alınması yönünde, önü alınamayacak bir gelişme, her iki taraf için de uygun değildir. Konferansın bu yönde

---

(*) İhsan Bey, Atuf Bey ve Mustafa Kemal arasında geçen tartışma şöyledir:

-İhsan Bey (Cebel Bereket): Musul bizde kalmak şartıyla Bakanlar Kurulu bir barış yapсын. Cevap veriyorlar ki, biz bu meseleyi barışla yapamayız...

-Atuf Bey (Beyazıt): Paşa Hazretleri, Bakanlar Kuruluna yetkiyi verdikten sonra Meclisin razı olup olmadığı Avrupaca anlaşılacaktır mı?

-Mustafa Kemal Paşa: Anlaşılması şayanı arzudur. Yani Meclis son ve yüksek görüşlerini göstermemelidir. Bakanlar Kurulunun sorumluluğu yerinde kalmalıdır. Çünkü meclis son ve kesin fikirlerini açıklarsa daha kuvvetli olmayız. Sunmak istediğim budur. Vaziyeti anladınız. Musul meselesinin bir sene için hallini askya bırakmayı hayatı bir mesele görüyorsanız o zaman derhal müdafaya geçer meseleyi esasından halledersiniz.

-Atuf Bey (Beyazıt): O halde Meclise gelmemiş gibi kabul edelim.

-Mustafa Kemal Paşa: Gelmemiş gibi kabul ediniz.

gelişimi, Türkiye'deki Kürtleri de yakından ilgilendirdiğinden, Ankara esaslı bir bunalım yaşyacaktır. Azınlık ve ulusal sorunlarla ABD'nin yakın ilgisi bu olasılığ daha kuvvetlendirmektedir. Yine ABD'nin Lozan Konferansının içeriğine ihtiyatlı tavrı bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. Türk Heyeti bu nedenle Amerikan delegelerinin konferansa gözlemci olarak katılmalarını bile istememişlerdir.(159)

O halde sorunun uluslararası boyut almasından kaçınılmalı, İngilizlerle ikili diyalog biçiminde çözmeye çalışılmalıdır. Bu ise, sorunun detaylanmasını ve başka ülkelerin ilgisini dışlayacağından, çözümünü kolaylaştıracaktır. Türk Heyeti prensip olarak iki ülkenin karşılıklı özel görüşmelerinden yanadır. İlk özel görüşme teklifi ise İsmet Paşa'nın Meclis gizli görüşmelerinde söylediği gibi İngilizler tarafından değil, kendileri tarafından önerilmiştir.(161) Bu basit yöntem, kendilerini meclise karşı sıkıntılardan kurtarmak içindir. Fransız gizli raporlarında ve tartışma tutanaklarında bu teklifin İsmet Paşa tarafından getirildiği görülmektedir.(162)

Musul sorununun, görüşmelerin başladığı ilk haftada ele alınması düşünülmese rağmen bu gerçekleşmemiştir. Tam tersine, Birinci Lozan görüşmelerinin sonuna, bir tek oturuma, sığdırılmıştır. "Bu sorun komisyona 27 Kasım'da, konferansın açılışından hemen bir hafta sonra getirilecekti; fakat İsmet Paşa, 26 Kasım akşamı Lord Curzon'dan, bu konunun açık bir toplantıda tartışılmasından vaz geçilmesini ve aralarında özel olarak görüşülmesini istemiştir. Lord Curzon bu isteği memnulukla kabul etmiştir.(163)

Bu karşılıklı memnuniyet fazla uzun sürmemiş, gerek TBMM deki tartışmalar, gerekse dünya kamuoyunun dikkatleri sonucu, Musul, tartışma gündemine açık olarak sokulmak zorunda bırakılmıştır.

Türk Heyetinin Musul'u bir toprak sorunu olarak değil, ekonomik imtiyaz sorunu olarak ön planda tutması, Musul'u toprak olarak elde tutmak konusundaki isteksizliklerini göstermektedir. Çünkü I. Paylaşım Savaşımı sonunda, İngilizlere karşı bağımsızlıkları için savaşan Şeyh Mahmut Berzenci ve SIMKO'nun, Türk yönetimi ile ilkesiz bir birliğe girmesi olanaksız görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğuna karşı mücadeleye geleneklerinden gelen bu bölgenin yapısı, hemen barış isteyen Kemalistleri rahatsız etmektedir. Bu nedenle, Güney Kürdistan'ın İngiliz elinde kalmasına razı olmakla birlikte, bölgenin politik statüsü ile de yakından ilgilenebilmektedirler. Sadece bağımsız bir Kürdistan'a değil, otonom bir Kürdistan'a da karşıdırlar. Toprağın terk edilip, ekonomik bir çıkar üzerinde durulmasının arkasında yatan nedenler bunlardır.

Musul sorunu, görüşmelerin yapıldığı Ouchy Şatosu'nda, Lord Curzon'un başkanlığında 23 Ocak 1923 Salı günü görüşmeye açılmış ve bir-daha Lozan'ın sonuna kadar görüşülmemiştir. İkili görüşmeler, Lozan Anlaşması imzalandıktan sonra İstanbul'da devam etmiştir.

Görüşmelerin tam bu aşamasında, bir yanda Meclis'te Musul sorunu üzerine olan şüpheli yaklaşımları azaltmak, diğer yandan, İngilizlerin sergileyeceği politikaya bir alternatif sunmak açısından Mustafa Kemal, 1 Ocak 1923'te, Türkiye'deki Kürtlere verileceği söylenen özerklik sorununu yeniden gündemleştirir. Bu, Kasım 1921 yılında söz konusu edilen ve üzerinde ciddi biçimde durulmayan, Kürdistan'a otonomi planından farksız bir gelişme olarak kalır. Sorun, ciddi boyutlara ulaşmayacak biçimde, bir propağanda düzeyinde bırakılır. Türkiye'de bu tür şeyler kulaklara fısıldanırken, Lozan'da İsmet Paşa, Kürtlere özerklik sorununu aşık biçimde dile getirmekten kaçınır. Ancak Güney Kürdistan'daki İngiliz özerkliğinin ne kadar "yalancı" olduğunu vurgulayarak, ima yollu bir yaklaşım yapmaya çalışır.

23 Ocak 1923 günü görüşmelerde, her iki taraf da birbirlerine daha önce yazdıkları mektupları tekrar ederek savunmaya geçmişlerdir. 14 Aralık 1922 de Lord Curzon'un mektubuna, 23 Aralık 1922 de İsmet Paşa yanıt vermiş, bunu 26 Aralık'ta Lord Curzon'un, 29 Aralık'ta İsmet Paşa'nın mektupları takip etmiştir. İsmet Paşa ilk mektubunda, sorunu, etnografik politik, tarihsel, coğrafik, ekonomik ve Misak-ı milli olarak 7 bölümde incelemiştir. 23 Ocak 1923 tarihli oturumda da esas olarak bu mektuplara bağlı kalmıştır. Musul, Kerkük ve Süleymaniye'deki nüfusu Lord Curzon'un 785.468 olarak göstermesine karşın, İsmet Paşa, 503.000 olarak göstermiştir. Bu nüfusun içinde Kürtlerin en kalabalık sayıyı oluşturduğu iki tarafça kabul edilmiştir. İki tarafın nüfus karşılaştırılması şöyledir:

Musul tartışmaları o kadar biçimsel ve renksizdir ki, İsmet Paşa'nın konuşmasını, karşılıklı yazılan mektupların okunması biçiminde sürdürmesi karşısında, Lord Curzon araya girip, bunu okumanın gereksiz zaman kaybı olacağını söyler. Ancak karşılıklı iddialar yine de aynı biçimsel tonda devam etmiştir.

İsmet Paşa, nüfus verilerinde Musul ilinde 410.790 Kürt ve Türk'e karşın, 31.000 Müslüman olmayan ve 43.000 Arap olduğunu göstermiştir. Arapların bu kadar küçük sayıda olmalarının nedenini, Türklerin "uzun süre Araplarla ilişki kurmuş ve Arapça öğrenmiş olmalarına" bağlamıştır.

Bu karmaşık toplumsal yapı içinde Türk tarafınca 18.000, İngiliz ta-

rafınca 30.000 gösterilen Yezidilerin durumunu, İsmet Paşa ilginç bir

GÜNEY KÜRDİSTAN'DA NÜFUS DAĞILIMI (1)

	KÜRTLER (2)		TÜRKLER		ARAPLAR		MÜSLÜMAN OLMAYANLAR		GENEL TOPLAM	
	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı	Türk Sayımı	İngiliz Sayımı
Süleymaniye Sancağı	62.830	152.900	32.960	1.000	7.210	-	1.100	130.000	155.000	
Keirkük	97.000	45.000	79.000	35.000	8.000	10.000	2.000	184.000	92.000	
Musul	104.000	179.820	35.000	14.895	28.000	170.663	67.090	216.000	432.468	
Erbil (4)	-	77.000	-	15.000	-	5.100	8.900	-	106.000	
Toplam	263.830	454.720	146.960	65.895	43.210	185.763	79.090	503.000	785.468	

1- Türkiye'nin verdiği sayılar 1900 yılı Osmanlı resmi belgelerine dayanmaktadır. Bu veriler 1923 senesine göre oldukça eskidir. Her iki ülke verilerinin farklılığı buradan gelmektedir.

2- Yezidi Kürtlerin 18 ve 30 bin arasında değişen çelişkili sayıları ilgili tarafların Kürt nüfus sayımına ilave edilmiştir.

3- İngiliz sayımı 1921 senesine aittir. Ancak bununda kesin sayım olduğu söylenemez. Bölgede süren savaş buna engelidir.

4- Erbil Türk sayımında gösterilmişi, Kerkükle birlikte sayılmıştır.

tarzda şöyle açıklamaktadır; "Yezidiler Kürttürler, doğal olarakta gelenek ve görenekleri Kürtlerinki gibidir. Aralarında yalnız mezhep ayrılığı vardır; bu yüzden onları birbirinden ayrı tutmak doğru olmaz, nasıl aynı ulusun bireylerini, kimisi katolik kimisi de protestan olduğu için ayrı soydan saymak doğru olmazsa, Yezidilerle Kürtleri de birbirinden ayrı tutmak haksızlık etmek olur."

Yezidileri Kürtlere, Kürtleri de Türklere bağhyarak resmi teoriye doğru adını atan İsmet paşa, Lozan görüşme tutanaklarında olmayan, ancak yine karşılıklı yazılan bir mektupta, İngiliz iddialarının tersine, "Kürt halkı, İrani kökenli değil Turani kökenlidir. Bu düşünce bugün sorunla ilgilenen bütün tarihçiler tarafından hemen hemen oy birliği ile paylaşılmaktadır. Tarihin çok eski dönemlerinde Asurların hakimiyetindeki dağlarda, Turani kökenli bir halk olan "Gudu"lar oturuyorlardı. Üstün savaşçı olan bu halkın, savaşçı anlamına gelen ismi Asurcaya çevrildiğinde "Gardu" ya da "Kardu" anlamına geliyordu ki, bu Kürt kelimesinin geldiği yerdir" (23 Aralık 1922 tarihli mektuptan)

Kürtlerin Turani ırktan olmaları halinde bile, ayrı ayrı bir ulus olabileceklerini belirtmek gereksiz de olsa burada önemli bir teorinin, "Güneş-Dil" teorisinin, izlerini görmekteyiz.

Lord Curzon ise, Kürtlerin, Türk yönetiminden memnun olmadıklarını belirten örnekler verir. Özellikle son 1909 Dersim isyanı (*)

(*)1909 başlannda gelişen Dersim isyanı Doktor Nuri Dersimi'nin "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı çalışmasında özetle şöyle anlatılır.

Meşrutiyet Hükümeti, Dersim'i İslahat karan aldıktan sonra Dördüncü Ordu Kumandanlığına tayin ettiği İbrahim Paşa'yı bu işle görevlendirir. 9 piyade taburu, 2 batarya top, 1 suvari alayı ve 1 muhabere takımından başka, Erzurum, Muş, Hozat ve Kızıl Kilitse'de bulunan 5 tabur da bu hareket için görevlendirilir. 30 Haziran 1909'da Kığ'da bulunan taburun Pülümür'e, Diyarbakır ve Harput'taki taburlarında Dersim'e doğru hareket emri verilir. İbrahim Paşa ise 20 Temmuz'da Erzincan'dan Munzur dağlarını geçerek Ovacık yöresine doğru birliğiyle yola çıkar. Ovacık bölgesindeki aşiretlerin silahlarının toplanmak istenmesi üzerine, Ovacık bölgesindeki aşiretler köyleri terederek, Hozat istikametine doğru dağlara ve ormanlık bölgelere çekilirler. askeri birlikler özellikle Aslan ve Beytan aşiretleriyle karşı karşıya gelirken, Maksudan, Şemikan, Reşikan aşiretleri de Güneyden gelen askeri birliklerin İbrahim Paşa kuvvetleriyle birleşmelerini önerler. Askeri birliklerin erzak yolları kesilir. Bunun üzerine sonradan 1938'de Dersim İsyanının liderlerinden Seyit Rıza'nın babası Seyit İbrahim'le ve Seyit Kasım'la İbrahim Paşa arasında görüşmeler yapılır. Dersimlilerin sorunlarına hükümetin eğileceği sözü verilir. Ordu, bir kaç yüz silah toplayarak 15 Ağustos'ta Erzincan'a geri çekilir.

ile 1914'deki Bitlis'te meydana gelen isyan hareketlerinin (164) (*) bunu göstermeye yeterli olduğunu vurgular. Buna karşılık İsmet paşa "TBMM Hükümetinin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hükümeti" (165) olduğunu, İngilizlerin henüz Süleymaniye'ye bile giremediklerini (166) Kürt halkı ile İngilizlerin sürekli savaş içinde bulduklarını (167) Dünya savaşına ve bağımsızlık savaşına katılmış Türk ordu komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katlandığı, fedakarlıkları saygı ve hayranlıkla karşıladıklarını belirterek, bu savaşlarda "Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği içinde çalışmıştır." deme gereğini duymuştur.(168)

(*)- 6 Mart 1923'te yapılan Meclis gizli görüşmelerinde Erzurum Mebusu Durak bey bu isyanı anlatırken aynı zamanda Kürdistan'da politik duruma ilişkin Kemalistlerde var olan kuşuklara dikkati çeker. Musul'da bir Kürt devletinin kurulması halinde "Şark'ta doğabilecek tehlikelere dikkat ederken, Kürtlere güvenilmemesi gerektiğini üstü kapalı bir şekilde izaha çalışır.

M.Durak Bey (devamla)- Efendiler Musul meselesine sözü bağlarsak arkadaşlardan bir çoğu buna temes ettiler. Görüyorum ki, bundan sonra yeni hudutlarımız dahilinde, Musul gayet mühim bir meseledir. Bendeniz bugün harbin Çanakkale'sini ne kadar mümkün görüyorsam, Musul'u da o kadar mühim görüyorum. Çünkü orada bir Kürdistan Hükümeti teşekkül etmiştir. Efendiler, o Kürdistan bölgesi Erzurum'a sekiz saat güneyine kadar geliyor. Efendiler mesele gayet mühimdir. Açık söylemek lazım gelirse, şimdiye kadar memlekette iyi bir idare tesis etmemişizdir. Halk gayri memnundur. Efendiler eğer memlekette iyi bir idaremiş olsaydı ben bunu bu kadar mühim görmeyecektim. Fakat iyi bir idare görmediğim için gelecek tehlikenin pek yakında olacağını görüyorum. Efendiler, Kürdistan havalisine dair bir iki söz söylemekliğime müsaade buyurunuz. Kürdistan durumu gayet nazik ve gayet fena ve gayet mühimdir. Bilmiyorum ki, siz de öyle söylersiniz, burada birbirimizi aldatmayalım, dertlerimizi açık söyleyelim. (devam sesleri) Efendiler, biliyorum ki, Bakanlar Kurulu Başkanı Beyefendi ile Delegeler Kurulu Başkanı Paşa Hazretleri(nin), Kürdistan durumuna dair gerçek bilgileri ne dereceye kaddır. Bunu bilmiyorum. Efendiler, 1329'da Kürdistan'da ve Kürdistan'm ufak bir yerinde bir isyan meydana geldi. İşte Bitlis Mebusları burada. Ben de o zaman orada idim. Bunun safahatini size sunmuş olsam saatlerce devam eder. Bunun için bendeniz ayrıntılardan vazgeçiyorum. Mesala Selim idam edilirken bir şey söylemişti, pek acıdır. Ne çare memleketimizin dertlidir, söyleyeceğim. Bunu bendenize söyledi ve bir arkadaşım da orada idi. Demişti ki, "Ey Türkler, beni idam edeceksiniz; ediniz. Fakat memleketinizdeki idareden utanmuyormusunuz? Bu kadar yerleri verdiniz, ne kadar yerleri şuna buna hibe ettiniz. O vakitki idareyi hepimiz bilirsiniz. Bunda bizim kusurumuz vardır diye söylemiyorsunuz. Ne zararı var Bitlis'i de bize veriniz, ne olur." Allah muhafaza etsin o vakitte bizim bir kaç kazamız aşağı inmişti. Bitlis kısmen

Özerklik konusunda ise, İngiliz iddialarının tersine, İsmet Paşa, Kürtlerin haklarını onaylayıcı bir tavır göstermiştir. "Kürtler, Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve toplumsal bakımından her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükümetini hiç bir zaman yabancı bir hükümet saymamışlardır. T.B.M.M. de mebusları vardır. Hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmaktadırlar." (170)

Daha ileri giderek İngilizler tarafından verileceği söylenen otonominin, Kürt ülkesinin kaderi üzerinde hiç bir gerçek etkisinin olmayacağı-

aşağı inmişti. Allah'tan olacak ki, ertesi gün sabahleyin yine Bitlis'i geri aldık. İşte burada Bitlis'liler. Demistir ki efendiler, bir Bitlis'i bize veriniz, bir de başımıza siz kontrol koyunuz, biz sizden ziyade iyi idare etmezsek o vakit başımıza vurunuz. Yine siz aldınız koca Bitlis'i taksim ettiniz. Ne var bir parçasını da, mesala Selim'e veriniz... Bendenizin, bu söz, o gün bugün hiç kulağımdan gitmiyor. Mesala Selim'e bu sözü söyleten idaresizlikti. Baştan ayaya böyledir. Memleketteki idaremize güvenecek hiç bir yerimiz yoktur. Yani en ufak bir teminatı yoktur. Bunun için çok rica ederim, bu Musul meselesini öyle ufak bir mesele zannetmeyiniz. Eğer Musul meselesi etrafa yayılır ve KÜRDİSTAN'DA GEREK İNGİLİZ PROPAGANDASIYLA GEREK İNGİLİZ PARASIYLA BİR ÇOK ŞEYLER YAPILIR VE ORADA BİR ÇOK ESASLAR ORTAYA ÇIKARSA BUNU KOLAY KOLAY İMHA ETMEK İMKANI YOKTUR. O VAKİT KORKARIM KI, ŞARKTA DA MÜHİM OLAYLAR CERAYAN EDER ZANNEDERİM, EFENDİLER. (italikler bana ait)Efendiler, dertlerimi söyleyeceğim. Çünkü, tarih hiç olmazsa beni cezalandırmasın, tarih bana lanet etmesin.

Kürdistan'da cerayan edecek mühim olaylar yalnız İngiliz vastasıyla olmaz. Maalesef, maalesef başka nedenler de vardır. Efendiler, biz emin değiliz. Ne kadar emniyet ederseniz ediniz, bunlar hamamdaki bir takım oyunculardan -sabun şişirilir gibi olan oyuncular- değildir. Efendiler, güvenilecek bir şey vardır. Ne şu, ne bu; kendi kuvvetimiz. Güvenilecek bir şey vardır ne şu, ne bu. Efendiler, kendi kuvvetimiz; bizim güveneceğimiz şey kendi kuvvet ve kudretimizdir. Bunun için Musul meselesini geleceğe bırakmak, aradan zaman geçirmek, zannederim, doğru değildir. Eğer dışardan önemli olay olacağından korkuluyorsa ve harpte muvaffak olamayacağımız kanaati varsa, Bakanlar Kurulu da Musul'un bir sene sonraya teklifine razı oluyor. Niçin Musul idaresiyle bir ortak idareye sokmuyorlar? Hiç olmazsa bir sene sonraya bırakalım. Fakat bunu ortak idare edelim. Bundan, bizden hiç böyle bir teklif yok. Her şeyi onlara bırakıyoruz ve çekiliyoruz. (...) (TBMM gizli celse zabıtları, cilt 4, s.153)Ve Zinnar Silopi'nin anlattığı şöyledir. "Sultan Hamid'in ilan ettiği hürriyetin, halkta uyandırdığı ileri düşünceler ve bunun müsebbibi ittihat cemiyetine muarız olan Molla Selim, bir kısım kabile başkanlarıyla ittifak ederek 1913 senesinde Siirt havalesinde hükümet aleyhine isyan ettiler.

nı iddia eder. (171) "Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamıyacak olan ve sözde özerk bölgenin halklarına tanınacağı söylenen haklar Kürt soyu gibi üstün bir soyu tatmin etmeyecektir." (172) "Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olan bu düşünceler, Musul vilayetinin doğu kesiminde oturanlara 4 yıldan beri söz verilen yalancı özerkliğin kendilerine neden hiç çekici görülmediğini ve gerçekten sömürge yönetimi altına alınmış bir halk durumuna düşürülmüş insanların kaderine ortak olmayı kabul etmeye onları neden inandıramadığını açıklamaktadır." (173) Sözleri ile İsmet Paşa bir başka gerçeği, Kürt hareketinin anti-sömürgeci karakterini açığa vurmuştur. Bugüne dek resmi tezlerde İngiliz kışkırtması olarak gösterilen Kürt hareketinin, resmi bir toplantıda, en yüksek yetkililerce anti-sömürgeci olarak konumlandırılması, bir kısım tarihçilerin gözünden her nedense kaçmıştır.

Gerçekten de bizim tezlerimizde başından beri vurgulamak istediğimiz nokta burasıdır. Bu anti-sömürgeci hareketin ilerici dünyanın gözünden neden ve nasıl kaçtığı, onlara gerekli desteğin neden verilmediğidir. Bu nedenle tarihin karanlık sayfalarına bırakılmak istenen bir dönemi gücümüz yettiğince açığa çıkartmak istedik. Burjuva tarihçiler İngilizlere karşı yürütülen bu savaş, feodaller öncülüğünde olmasına bakarak, farklı yorumlamaktadırlar. Ancak o feodallerin Kürt ulusal toprakları üzerinde söz ve karar sahibi olmak istediklerini ve bunda ulusal bir devlete denk düştüğünü her nedense anlamak istememekteyler. Kürtlerin bu istemi, hem Wilson prensiblerine hem de Marksist literatürdeki "Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı" prensibine uygundur. Güney'deki Kürt hareketi bu haliyle, Afgan Emiri'nin anti-emperyalist yapısından çok fazla bir farklılık göstermez. Bir farkla ki, Kürdistan'da Afgan Emiri gibi güçlü bir beyliğin diğer feodal kurum ve kişileri kendisine bağlayamamış olmasıdır. Kürdistan'daki bu farklılık

Hizan'lı Gavs ailesinden Şeyh Şahabettin'in liderliği altında yapılan bu kıyam hareketine iştirak edenler pek azdı. İttifak etmiş olanlar, harekete iştirak etmek cüredini gösteremediklerinden hareket yalnız Hizan Şeyhi mantukasında bulunan kabilelerle sınırlı kaldı. Bundan dolayı, ittihak Hükümeti büyük zorluğa uğramadan ayaklanmayı bastırarak hareket lideri olan Şeyh Şahabettin'i ve kardeşi Seyit Ali'yi tutarak idam etti. Molla Selim Bitlis Rus Konsoloslughuna iltica ettiğinden kapitülasyon şartları gereğince korumada bulunan konsoloslukta Birinci Dünya Harbi'nin ilanına kadar mahpus kaldı. Türkler, Ruslar aleyhine harbe girdikten sonra Rus Konsoloslughunu basarak Molla Selim'i yakalayıp derhal idam ettiler. Dinin ve geri düşüncülerin tesiri ile yapılan bu isyan hareketinin Kürdistan'da yapılmış olması nedeniyle söz konusu edilmesinden vazgeçmedik. (169)

yüzyıllar süren sömürge statüsünün bir özelliğidir. (*)

İsmet Paşa, Kürtlerin ulusal haklarının T.B.M.M. altında, İngilizlerin vereceği özerklikten fazla ve garantili olacağını söylerken, gerçekte bir şeyi gizlemek istemektedir; o da, İngilizlerin özerklik fikrinin gerçekleşmemesidir. Bunu o kadar ironik bir dille anlatmaktadır ki, tüm gerçeğin bu kelimeler arasında yattığını gizleyememektedir; "İngiliz Temsilci Heyetinin söylediğine göre, İngiltere Kürtlere özerklik vermek isteğinde imiş de, Türkiye bunu vermeye yanaşmıyormuş" (174)

Kemalistlerin özerk yada bağımsız bir Kürdistan'a karşı, daha Kongreler ertesinde Fransızlarla yaptıkları görüşmeler sırasında, ortaya koydukları tepkileri hatırladığımızda bu ironik kelimeler ardında gerçek bir korkunun yattığını anlamamak elde değildir.

Lord Curzon ise, verdiği yanıtta, tipik bir İngiliz sömürgeci mantığıyla "Mezopotamya'nın Dünya savaşı sırasında İngiliz Ordularınca işgal edilmiş ve Türklerin bu ülkeden dışarı atılmış olduklarını belirterek, bunun kendileri için haklı bir zemin olduğunu açıklamaya çalışmıştır. (175)

Kürtler ve Kürdistan'la ilgili problemlere değinirken Lord Curzon da kendi görüşünü doğrulamak için oldukça zorlamalara girişmiş; bölgede süren Kürt isyanını görmemezlikten gelmiş, ya da önemsemiyor görmüştür. Örneğin "Kürdistan bölgesi Kürt ve Asuri askerlerin elindedir; burada düzenli İngiliz birlikleri bulunmamaktadır." (176) derken, Kürtlerin, Irak Krallığına bağlanmaktan yana oy kullandıklarını (177) ya da,

---

(*)Osmanlı egemenliği altında, Kürdistan eyalet sistemi içinde ve 1864 yasası ile gerçekleşen vilayet sistemi içinde beyliklerden birinin diğerleri üzerinde güçlü bir hale gelmemesi için ayrıca "Aşiret beyliği" statüsü geliştirilmiştir. 400 den fazla olan aşiret beyliği bölgesel beylere bağlı değildir. Sorunlarını direkt olarak merkezle çözmekte ve "serbestçe" dolaşım hakkına sahiptirler. Aşiretlerin bu Özgür yapuları feodal güçlerin gelişip güçlenmesi önünde engel teşkil etmiştir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu kendi merkezi otoritesini güçlendirmek için Anadolu'daki feodal aile ve beylikleri kaldırmış, Yeniçeri ordusunu, belirli güçlerin siyasal tabanı olmaması için tamamen devşirme yoluyla kurmuştur. Ekonomiye bir yön vermek içinse Orta-Batı-Güney Anadolu'daki Türkmen aşiretlerini 19.Yüzyıl sonuna dek toprağa yerleştirme mücadelesi vermiştir; Kürdistan'da ise nüfus kağıdına bile sahip olmayan göçer aşiretler günümüze kadar bu "serbest" dolaşımdan faydalanmışlardır. Bu yöntem, Osmanlı sömürgeciliğinin Kürdistan'da uyguladığı karakteristik bir özelliğidir. Kürt toplumu sözde "osmanlı koruyuculuğu" altında iç dinamiklerini harekete geçirememiş, toplumun aile ve aşiretlere kadar bölünüp parçalanması sağlanan siyasal desteklerle kapatılmıştır. Aşiretçilik gücünü bu sömürgeci "koruyucu" uygulamadan almaktadır.

"Yüzyıllar boyunca dağlarda kendi başlarına bağımsız yaşayan Kürtlerin, Türklere ne şekilde olursa olsun hiç bir yardımda bulunmadıklarını, ama, tam tersine bir yardımda bulunmuşlarsa, bu yardım İngilizlere yapılmıştır (178), şeklinde konuşurken hiçde doğruları ifade etmemektedir. Lord Curzon'un ifadelerinin gerçekleri değil, onun içinde yaşadığı sömürgeci özelemleri gösterdiğini, Bağdat'taki İngiliz Vali Sir Arnold Wilson'un anılarında veya o günlerin günlük gazete haberlerinin içinde görebiliriz. Sir Arnold Wilson, Kürt hareketinin temel karakterini şöyle anlatmaktadır. Kürtler ne Türk Hükümetine geri gönderilmeyi ne de Irak Hükümetinin kontrolü altında yerleşmeyi istemiyorlar... Güney Kürdistan'da her 5 kişiden 4'ü bağımsız bir Kürdistan yaratmak isteyen Şeyh Mahmut'un planının partizanları idi. (179)

İngilizlerin yoğun şekilde yaptıkları otonomi propagandasının Türk yönetiminin yaptığından farklı bir yönünün olmadığını yine Lord Curzon'un kendisi şöyle itiraf etmektedir. "Yönetimimiz amaçlarından ve gerçekten -tam olmasa bile- elde edilen sonuçlardan biri, bu bölge için bir özerklik sistemi kurmak olmuştur. Bu mahalli özerklik sisteminin kendi yönetimi ve yazılı bir Kürt dilini öğretmeye çalışacak okulları olacaktır." (180)

Gerçekte İngilizler özerk sistem diye Kürdistan'ı tek bir bölge olarak değil, bir kaç bölgeye ayırarak Irak rejimine bağlamayı düşünmüşlerdir. "Mahalli özerklik" kavramının anlamı budur. Bu kavram Kürdistan'da siyasal iktidarın çeşitli ellere dağılımını sağlamakta gerçek otonom bir Kürt devletini bile öngörmemektedir. Bu nedendedirki göstermelik bir mahalli özerkliğe karşı, Şeyh Mahmut Berzenci, ikinci kez ayaklanmak zorunda kalmıştır. İngilizlerin programlarının bu kadarı bile Türk yönetimini endişelendirmekten kurtaramamıştır. Onlar her türlü otonomiye ve bağımsızlığa karşıdır. Tek edindikleri slogan budur. Bu slogan bu gün bile, bölge devletlerinin sürekli ilgi alanı içindedir.

Musul görüşmelerinin öğleden sonraki oturumunda en önemli sorunlardan biri, bölgede plebisit yapılması ile ilgilidir. Türk önerisi olarak ortaya atılan durum karşısında Lord Curzon, bu bölgede yaşayan Kürtlerin özgül durumunu, biraz da kendi uygar dünyasının verdiği rahatlık içerisinde, eleştirir. "Plebisit bir sınırın saptanması bakımından zararlı ve uğursuz bir yoldur. Bunun neden böyle olduğunu komisyona söyleyeceğim. Önce kimlerin oy vereceğine, oy verme yaşının o ülkede oturma şartlarının ve süresinin ne olacağını kararlaştırmak gerekir. İsmet Paşa'nın söylediği gibi, Musul nüfusunun büyük kısmı göçbedir, dağlardan ovalara bir aşağı (bir) yukarı, sürekli gidip gelirler. İran'a bile gittikleri olur. Bu nüfus içinde kimler oy verecektir ve bunlar hangi

ilke uyarınca seçilecektir? İkinci olarak, oy verme sırasında kimin görevli olacağını kararlaştırmak gerekecektir. Savaştan bu yana yapılmış bütün plebisitlerde, gürültü çıkmasının halkın birbirinin gırtlığına sarılmasını önlemek için bir ordu bulundurmanın zorunlu olduğu anlaşılmıştır. Hangi ordu Kürdistan'da asayişi sağlamaya gelir? Türkiye ile İngiltere sorunla ilgili oldukları için, bu ordu, ne Türkordusu ne de İngiliz ordusu olabilir. Bu plebisit sırasında güvenliği sağlamak üzere bir ordu göndermek isteyecek bir kimse bu odada var mıdır? Bunu kabul edecek kimsenin aklı yerinde olmamalıdır." (181)

Lord Curzon, burada, istemiyerek de olsa Kürdistan'da durumun hiçte iç açıcı olmadığını açıklamaktadır. Plebisit barış isteyen iki tarafın sorunlarını artıracak, her iki tarafı da zor duruma sokabilecektir. İngiliz egemenliğine karşı uzun süren Kürt direnişinin genel olarak İngilizler üzerinde yarattığı olumsuz imajdan etkilenerek, konuşmasını bölge halkını küçümseyerek sürdürür.

"Kürdistan'da bir Plebisit yapıldığını düşünelim. Neler olacaktır? İsmet Paşa'nın dediği gibi halk durmadan yer değiştirmektedir. Kürtlerden çoğunluğun ve Araplardan büyük bir kısmının okuması yazması yoktur. Nasıl oy vereceklerini bilmeyeceklerdir. Çünkü bütün ömürleri boyunca hiç bir seçim sandığı görmemişlerdir. Böyle bir sandık gördükleri zamanda onu kaldırıp insanın başına atmaları beklenebilir. Bir defa daha soruyorum; Güvenliği sağlamak için gerekli birlikleri kim bulacaktır? Oy verilmesi istenilen konunun ne olduğunu halka nasıl anlatacaksınız? Kürtler bağımsız bir Kürdistan için, Araplar bir Arap devleti için, Türkler, Türk uyrukluluğu için, Hıristiyanlar da kendilerini Türklerden korumak şartıyla, her hangi bir yönetimden yana oy vereceklerdir. Bu koşullar altında, sınırlarını nasıl saptıyabileceksiniz? Sonuç, içinden çıkılmaz bir karışıklıktan başka bir şey olmayacaktır.; Böylece büyük devletler kendilerini gülünç duruma sokmuş olacaktır." (182)

Burada görüldüğü gibi sorun, Arapların bir Arap devleti için oy kullanmalarını değildir. Bu zaten manda yönetimi altında oluşturulmuştur. Hıristiyanların kime oy verecekleri aşağı yukarı bellidir. Kürt nüfusunun ve bölgesinin içinde serpilmiş durumda olan bugünkü sınırın 200 Km kadar içerisinde yaşayan Kerkük bölgesinde yoğunlaşan Türklerin istemi Türkiye ile birleşme olsa bile buna coğrafik özellikler engeldir. Geriye Kürtler kalmaktadır. Kürtlerin ulusal bir devlet istemlerini dile getiren Arnold Wilson'un tesbitlerini, Lord Curzon da bir konuşmasında doğrulamış bulunmaktadır. Kürtler, bağımsız bir Kürdistan için oy vereceklerdir. Bunun sonuçlarına ise ne Türkiye ne de İngiltere katla-

namaz. Lord Curzon tarafından durumun bu şekilde gösterilmesi Türk Heyetine çekilen bir dikkattir aynı zamanda. İstemedikleri bir devletin yaratılması için Türkler neden böyle bir yolu seçsinler?

Diğer taraftan bağımsız bir Kürdistan İngiltere için de sorun yaratmaktadır. Böylesi bir girişim, Arap dünyası ile olan bütün ilişkilerinin bozulması anlamına gelebilir. Musul'u Irak sınırı içerisine katmışlar ve bunu idari yönden Irak Krallığına bağlamışlardır. İngiliz Hükümeti Irak yönetimini güçlendirmek için Ekim 1922'de Kral Faysal ile bir anlaşma yaparak, Irak ülkesinden hiç kimseye toprak vermemeyi ve kiralamamayı kararlaştırmıştır. (183) Bu "hiç kimse" içine Türk yönetimi girdiği gibi Kürtlerde girmektedir. Böylece Sevr ile başlatılan Bağımsız Kürdistan çalışmalarının, emperyalist egemenlik altında, Lozan'da, nereye doğru yönetildiği, açıkça ortaya çıkmaktadır. Lozan'da, bir güne sığdırılan Musul mizanseninin, bu haliyle bile, tarih açısından öğretici olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

10- KONFERANS ÇEVRESİNDE GEÇEN OLAYLAR

Lozan Konferansında azınlıklarla ilgili alınan kararlar, Kemalist hareketin Anadolu'da gelişmeye başlamasından beri ortaya koyduğu ilkelere uygundur. Bir farkla ki, Kürtleri bu azınlık kavramı içine katmadığımız sürece. Kemalistler, Kürtleri, "Türklerle eşit hakka sahip kardeşler" olarak ilan ettiklerinden, böyle bir ayrıma Kürtleri de katmanın gereksiz olduğu söylenebilir. Sorun burada, Kürtlerin ne tür gerçek haklara sahip olduğunda düğümlenmektedir. Propoganda alanında söylenen bu sözlerin, ulusal ve uluslararası politikada da yazılı birer belge haline gelmesi gerekirken, Kemalist yöneticilerin bundan şiddetle kaçındıklarını görmekteyiz. Bu davranış, onların, edilen sözler dışında gerçek istemlerinin belirtileri olmaktadır. Bu nedenle onlar, kavramların kapsamları üzerinde önemle durmuşlar, Müslüman azınlık kavramı içine girebilecek olan Kürtlerin statülerinin, uluslararası resmi bir belgede yer almaması için oldukça yoğun bir mücadele vermişlerdir.

Bu mücadele içinde, eski bir Arnavut milliyetçisi Dr.Rıza Nur'un uzlaşmaz tutumu, İngiliz ve Fransız çevrelerince dikkatle izlenir. Ankara'da da etkili bir çevresi bulunan Dr.Rıza Nur'u elde edebilecek bir yolun bulunması için İngilizler, Fransızlarla birlikte çalışmayı önerirler.(184) Dr.Rıza Nur, tavırlarında o kadar ileridir ki, İsmet Paşa'yı, Fransızların etkisi altında kalmakla suçlayacak kadar kendisine güvenmektedir. (185) Lozan görüşmelerinden çok sonra, 8 Kasım 1924'te yapılan bir Meclis görüşmesinde bu şahıs hakkında ortaya atılan iddiaların önemli bir bölümünün daha Lozan sırasınad Fransız belgelerinde geçtiği görülmektedir. Çok yönlü bir siyasal kişiliği olan Rıza Nur

daha 1910 yılında, "İttihat ve Terakki" Partisine ihanet ederek ayrılır. İngilizlerin bölgedeki politikasına uygun tavır alır. (186) Balkan savaşları sırasında da daha önce değindiğimiz gibi bir Arnavut milliyetçisi olarak öne çıkar. Batılı güçlerce Dr.Rıza Nur hakkında bilinen gerçeklerin, Kemalistler tarafından 1924'lerde açığa çıkartılmış olmasını biraz "saf"ça karşılamak gerekmektedir. Çünkü o dönemlerin "çift" karakterli şahsiyetlerinin -Ziya Gökalp gibi- tipik bir örneğini sunmaktadır bize. Gerçekte, onun kişiliğinde paramparça edilmiş bir ulusal gerçekliğin bunalımlı ifadesi yatmaktadır. Baskı ve terör üzerine kurulu Abdülhamit yönetimine karşı tek muhalefet gücü olan "İttihat ve Terakki" içinde Dr.Rıza Nur gibileri çoktur. Rumlar, Ermeniler ve Kürtler de bu parti içinde çalışmaktadırlar. Bunların hepsi "İttihat ve Terakki" yönetimi altında kendi kimliklerini daha özgürce ortaya koyabileceklerine inanmaktadırlar. İttihat ve Terakki Partisinin kurucuları arasında bulunan Kürt kökenli Abdullah Cevdet de bunlardan biridir. Ancak bu partinin "turancı" ve baskıcı yüzü açığa çıktıkça ondan kopmakta, ulusal kimliklerini savunur duruma geçmektedirler. Dr.Rıza Nur ise, her nedense, "Arnavutcu" oluşunda da aradığını bulamamış ve bu kez gerçekten ihanet etmiştir. Tekrar Türkçülüğe döndüğünde artık geriye adım atacak hali kalmamıştır. Bu psikoloji içinde bir "Arnavut" olarak, Türklük düşüncesine bir turancıdan daha fazla sarılmaya başlamıştır. Onun bu değişiminin farkında olan İngilizler, çeşitli olanakları kullanmak istemişler ancak Fransızların çekingen tutumları buna olanak vermemiştir.

Gerçekte Fransızlar Lozan'da, Türkleri zor durumda bırakacak bütün girişimlere karşıydılar. Türk Heyeti, Fransızları yanında görmeye o kadar alışmıştır ki, bazı problemlerde anlaşmazlık çıkması halinde rahatsız olmaktadır. (187)

Fransız temsilci Barere, Lozan'da, Fransa'nın konumunu şöyle değerlendirir: "Fransa azınlıklar problemiyle, Türk halkının çıkarlarına geniş bir liberal çözüme uygun olarak ilgilenmektedir." (188) Yine aynı yerde Barere, görüşmelerdeki pasif tavırlarını; "Türkler karşısında İngilizlere kanıt vermemek için" yaptıklarını söyler. Fransa'nın bu tavrı Sevr görüşmelerini takip edenler için şartıtcı değildir. Fransa'yı uygar dünya adına özgürlüklerin koruyucusu olarak, baskı altındaki ulusların yanında görmek alışkanlığında olanlarsa, bu ülkenin içinde bulunduğu problemleri görememekte, görüşmelerin gerisinde resmi olarak yayınlanan bildirilere inanmaktadırlar. Açık bildirilerde "Fransa'nın askeri ve politik etkinliği, kendi kaderlerini elde edemeyen zayıf ulusların çıkarlarını elde etmeye bağlıdır" denmekte (189), fakat pratik adımlar hiç

de böyle atılmamaktadır. Sivas Kongresi ardından başlayan ilişkiler Ankara anlaşmasıyla sonuçlanmış; her iki taraf, bölgedeki diğer uluslara karşı politikalarında uygun bir zemine dönmüşlerdir. Bu iyi ilişkiler, Türk Heyetini doğal olarak Lozan Konferansında Fransızlara yaklaştırmıştır. Lozan'a hareket ettiklerinde Fransız temsilci Albay Mougin'in, İsmet Paşa'nın isteği üzerine, Ankara'dan İstanbul'a birlikte gelişleri tüm bu iyi ilişkilerin birer göstergesidir.

Konferansın açılış törenine büyük bir "Duçe" çalmıyla gelen, ama buradaki rolü oldukça küçümşenen Mussolini. Paylaşım Savaşından İngiliz oyunları sonucu yeterli bir karla çıkmamasının hiddetini bu çalışmayla gösterir. İtalya'nın dikkate alınmaması karşısında muhataplarına "İtalya bir hizmetçi rolünde mi, yoksa büyük bir güç mü?" diye sormaktan kendini alamaz.(190) İsmet Paşa Lozan'da, Mussolini ile yaptığı görüşmede, İtalya'nın da Türk tezine yakın olabileceğini anlar. Mussolini İstanbul'un boşaltılmasında ve Boğazlar konusunda direnmeyeceklerini İsmet Paşa'ya anlatır.(191) Böylece Türk Heyeti her zaman yanlarında gördükleri Sovyetlerle birlikte, Fransa ve İtalya'yı kendilerine yakın bulmanın avantajıyla, Konferansa girer.Bu durum başlangıçta, Sovyetlerle olan iyi ilişkilerini Batı lehine askıya almalarını da sağlar. Fransa, Türklerin Sovyetlerle olan ilişkilerinin tarihsel bir "zorunluluk" olduğunu iyi bilmelerine rağmen bu ilişkinin sınırını öğrenmek istemektedir. Bu nedenle Türk Heyetinin peşine takılan Berthe Gaulis adındaki kadın ajanları aracılığıyla, Türk heyetinde bulunan hemen herkes hakkında bilgi edinirler. Bu ajan, Türk-Sovyet ilişkileri konusunda verdiği bir raporda, Türklerin Ruslardan artık "arkadaş" diye bahsetmediklerini, araya mesafe koyduklarını, bunun anlamının ise, gelecekte onlarla bir angajmana girmeyip, ilişkilerini sınırlı tutacaklarını gösterdiğini, yakın izlenimlerine dayanarak anlatır.(192)

Türk Heyeti, Konferanstaki ilk korkularını attıktan sonra gerçekten Sovyetlerle arasına bu mesafeyi koyunca, Sovyet Heyetinde ve Sovyetlerde bir şok yaşanmıştır.

Lozan Konferansında, Türk yönetimiyle Bağlaşkları istemlerini esas olarak ayıran nokta toprak sorunu değil, ekonomik sorunlardır. Türkiye'nin ekonomik düzeninin, dünyanın yeni şartları içinde tekrar düzenlenmesi sorunudur. Ne Ermeniler ne de Kürtler ciddi bir sorun haline gelmemişlerdir. Lozan'da, resmi görüşmeler dışındaki ilişkilerin de yakın tanığı olan Lilian de Sonis bu genel çerçeveyi şöyle çizmektedir. "Eğer Türkiye savaş tazminatı isteminden vazgeçerse Doğu Trakya'yı geri alacak, Karaağaç'ı işgal edebilecektir. Eğer Türkiye Osmanlı borçlarını tanırsa, ne onarım masraflarını ne de işgal masraflarını dü-

zenleme problemi olmayacak, ne kapitülasyonlardan ne de Ermenistan'ın bağımsızlığından, konuşulduğu duyulmayacak. Dinsel azınlıklar, sadece kendisinde (Türkiye'nin b.n.) sonradan üye olacağı Milletler Cemiyeti'nin olası müdahaleleri çerçevesinde korunacaktır".(193)

Bağlaşkların en çok direnme gösterecekleri varsayılan Ermeni sorunu da böylece değişik hesapların sonucunda tartışma dışı bırakılır. Nitekim Lozan öncesi, üç Bağlaşık gücün temsilcilerinin Paris'te yaptıkları Konferansın sonunda alınan kararlar, bu, "küçük diplomat çırağı"nın belirttiği noktalarda toplanabilir. Buradan şu anlaşılmaktadır: Bağlaşklar Ermenistan konusunda da hiç istekli değildirler. Çünkü böylesi bir toprak parçasının Batıya dönük Türkiye'den alınması, kendileri içinde bir kayıp olacaktır. İlerde bu devletin Sovyet Federal Cumhuriyeti'ne giren devletlerden biri olan Ermenistan'a katılması halinde, Bağlaşklar, özellikle bölge hakimiyeti açısından İngilizler, zor duruma düşebileceklerdir.

Kürt sorununa ise, tartışmalarda -Musul dışında- yer bile verilmez. Musul için ayrılan gündemde ise, ulusal sorunun bizzat kendisi içinde değil, Irak'a bağlı yasal bir toprak parçası gibi ele alınır.

Bu ilişkilerde pay almak isteyen taraflardan biri de, Kürt sorununda sık sık ilgili bir taraf olan İran'dır. Konferansın ortalarına doğru İran katılma istemini resmen bildirir. İran-Irak sınırında bir değişimin sözü konusu olmadığı, Türklerle bir savaş halinde bulunmadıkları ve Karadeniz'de sularının bulunmadığı gerekçesiyle Bağlaşklar bu istemi geri çevirirler.(194) İran Hükümeti ise, Türkiye ile ilişkileri ve sınırları olmayan Norveç, İsveç, Danimarka, Hollanda, İspanya gibi ülkelerin resmen çağrıldığını ama Türkiye ile Kürtler ve azınlıklar konusunda (Asur, Kaldeliler ve Hristiyanlar) ortak sorunları olan İran'ın çağrılmayışını protesto eder.(195) Yine İran, Aga Petros'un Mezopotamya'da Hristiyanların temsilcisi olarak, Lozan'da bulunduğunu, Şeyh Mahmut Berzenci'nin bağımsız bir Kürdistan ilan ettiğini ve kendisine ait bir hükümet kurduğunu, bu sorunların ise İran'ı ilgilendirdiğinde ısrar eder.(196)

İngiltere ve Türkiye, Kürt sorununun bu şekilde detaylanmasından yana değildirler. Başka ülkelerin bu soruna karşı içinden çıkılmaz gelişmelere neden olmalarından korkulmaktadır. Türkiye kendi iç güvenliği için, İngiltere ise, Irak Krallığı ve Araplarla ilişkileri için bu tür müdahalelere karşıdır. Bölgede kurulacak irili ufaklı küçük devletleri kontrol etmek ve düzenlemek oldukça zor görünmektedir. Bu devletler her zaman Sovyet etkisinde kalabilirler düşüncesi hakimdir. Bu noktada Musul ve Kürt sorunu stratejik bir öneme sahiptir.

İngilizler, Ekim devriminin bölgede yoğunlaşan politik etkileri karşın-
da, Çarlık Rusya'sına karşı izledikleri geleneksel politikalarını, yeni So-
vyet yönetimine karşıda uygulamak istemektedirler. Bir Fransız raporu
bu durumu iki ana noktada toplamaktadır:

1- Boğazların askerden arındırılması ve bütün savaş gemilerine açık
bırakılması

2- Musul'un da katıldığı bir Irak Krallığının oluşturulması.

Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için, İngilizler kesin kararlıdırlar ve
Türk yönetimi bunu anlamıştır. Buna karşılık İngiltere Türk yönetimin-
den şunu görmelerini istemiştir: "Rusları bırakabilirsiniz, çünkü İngilte-
re Rusya'ya karşı Türkiye'yi korumaya hazırdır."(197)

Musul sorununda İsmet Paşa ve Lord Curzon arasındaki hararetle
tartışmanın, kamuoyuna yanlış yansıtıldığı da açıklayan rapor, "Fran-
sa'da inanıldığı gibi tersine, Musul sorununun, Konferansı kesintiye uğ-
ratmayacağını" belirtmektedir.(198)

Gerçektende 4 Şubat 1923'te kesintiye uğrayan Lozan görüşmelerin-
de, Musul, ağır gibi görünen önemine rağmen hiç bir rol oynamamıştır.
İkinci Lozan görüşmelerinde ise, hiç ele alınmamıştır. Raporda, daha o
günden, Türklerin, uzlaşmaz İngilizler karşısında taviz vermeye karar
verdiklerini ve boyun eğdiklerini açıklar. Türk ve İngiliz heyetleri ara-
sında geçen ikili görüşmeleri yakından izleyen Sovyetler, böyle bir an-
laşmanın, Fransız ve Sovyet politikası açısından yenilgi olacağını ifade
ederler.(199)

Tüm bu noktalar toparlandığında, Bağlaşık güçlerin, bağımsız Kür-
distan yanısı güçleri neden desteklemedikleri ve onlara karşı çıktıkları
anlaşılır olmaktadır. Ortadoğu'da, ulusal farklılıklara göre yaratılacak
devletler yerine, stratejik konumlu devletleri desteklemek, gelişen "So-
vyet tehlikesine" karşı İngiltere için daha gerçekçi görünmektedir.

Bu nedenlerle, Musul'u sadece petrol sorunu olarak değerlendirmek
ve ele almak yetersiz kalmaktadır. Çünkü o dönemde, Musul'da, ne ka-
dar petrol çıkacağı bilinmemektedir. Ama Musul'un stratejik önemi tar-
tışma dışıdır. Musul, Bağdat'taki Irak Krallığı için Kuzeyden gelecek
tehlikelere karşı bir kalkan vazifesi görmektedir. Bu aynı zamanda İran
Körfezine açılacak olan bir güce -ki bu güç İngilizlerin gözünde
Türkler değil, Sovyetlerdir- karşı da bir siper oluşturur. İran körfezine
inen bir güçse, Okyanus'ta, İngiliz egemenliği için tehlike demektir.

Raporlar İngiltere'nin Musul konusunda sadece petrol nedeniyle
değil, stratejik önemi nedeniyle direndiklerini göstermektedir.(200)
Dolayısıyla, karmaşık bir sosyal yapısı olan ve İngilizlerle sürekli savaşan
Kürtlere güvenmek söz konusu olamaz. O halde bağımsız Kürdistan

devre dışı bırakılmalıdır. İngiliz stratejisi açısından Arap dünyasının bir parçası olarak Irak Krallığının güçlendirilmesi, doğabilecek yeni gelişmelere karşı en doğru yoldur. Ekim 1922'de Irak Krallığı Faysal ile yaptıkları anlaşmayla hem olası bir Türk isteminin yoğunlaşması karşısında, hem de Kürt isyanlarına karşı yasal bir önlem olarak söz konusu stratejide direndiklerini göstermişlerdir.

İngilizler için Güney Kürdistan'ın Irak Krallığına bağlanması, bölgesel egemenlikleri için son derece önemli görünmesine rağmen, Sovyetler de ara devletler anlayışına şüpheyle bakmıştır. İngilizlerin yaptığının tersine, Sovyetler, Türkiye ile olan yakın ilişkilerine güvenerek Musul'un bu ülkeye bağlanması tezini savunmuştur.

Kemalistlerse soruna farklı yaklaşmaktadırlar. Ancak mevcut iç politik durum bu politikalarını tam uygulamaya engeldir. İngiltere'nin de Meclis'teki bu aşırı uçlardan rahatsız olduğu görülmektedir. İstanbul'daki, İngiliz İşgal Komutanı General Harrington'un, 25 Mart 1923'te Kemalist yetkililerle yaptığı görüşmeden sonra edindiği izlenim; Şubat'ta dağılan ve tekrar toplanacak olan konferans'ta Mustafa Kemal ve İsmet paşa'nın anlaşmayı imzalamaktan yana oldukları şeklindedir. Fakat, yine ona göre, bu ikili, "Ankara'daki aşırı uçlarla epey uğraşmak zorundadır." (201)

Bu aşırı uçların, her iki tarafı ilgilendiren bir diğer kanadı da, bağımsızlıkları için savaşan Güney Kürdistan'dadır. Bu bölgedeki aşırı uçlardan TBMM Hükümeti Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, İstanbul'daki, Fransız Yüksek Komiseri General Pelle ile Ankara'da yaptığı görüşmede, (13 Nisan 1923) geniş biçimde söz eder. Türk Hükümeti Güney Kürdistan'daki gelişmelerden rahatsızdır. İngilizler, Musul sorununun bir yıl içinde çözüleceğini söylemelerine rağmen, Şeyh Mahmut Berzenci kendisini Kürdistan Sultanı diye ilan etmiş ve bir hükümet kurmuştur. Diğer taraftan İran Kürdistan'ında önemli bir askeri gücü elinde bulunduran SIMKO'nun davranışlarından Türkler tedirgindirler. (202) Bu ifadelerden, Kemalistlerin, İngilizlerden Kürt sorununa ilişkin nasıl bir çözüm beklediklerini göstermektedir.

Bu tedirginlik Türk yönetimini Musul konusunda İngilizlerle bir anlaşma zeminine itmiştir. Ancak Mustafa Kemal, Albay Mougın ile yaptığı bir görüşmede (19 Ocak 1923) Musul için önerilen çözümün Meclis'i tatmin etmesinin çok zor olduğunu açıklar. Fakat "Kendimizi çahşmaya koymak için kaybedecek zamanımız yoktur" diyerek barış konusundaki istemini dile getirir. (203) Yine TBMM ikinci Başkanı Dr.Adnan Bey de, General Pelle'ye, "Türk Hükümetinin barış projesini imzalaması konusunda Meclis'i fazla zorlayamayacağını, bu konuda

güçlüklerin bulunduğunu" bildirir. (204)

O halde sorun aşırı uçları temizlemektir! Aşırı uçlar temizlenmeden her iki tarafın -özellikle Türk Hükümetinin- barış imzalaması güçtür. Bu güçlükleri Bağlaşık güçlere anlatması için görevlendirilen Hüseyin Ragıp "Birinci Meclis seçiminin düzensizlikler içinde yapıldığını, yapılacak olan yeni seçimlerin Mustafa Kemal'e güçlü bir çoğunluk sağlayacağını, Paris'te Fransız yetkililere anlatır. (205) Lozan'da 2.görüşmeler başlamadan önce, 1 Nisan 1923'te alınan bir kararla Meclis seçimleri yenilenir. "Aşırı uçlardan" temizlenmiş bir şekilde Lozan anlaşması ancak bu meclis'in kararıyla imzalanabilir.

Bir başka Fransız belgesinde ise, Birinci Meclis'in Lozan Barış Konferansı karşısındaki tutumu, sayısal olarak şöyle değerlendirilmektedir.:
Toplam 325 Milletvekili içinde:

1- Mustafa Kemal'in etrafında sayıları yüz civarında olan gurup barış yanlısı tutumludurlar.

2- İlmli 180 milletvekili barıştan şu şartlarla yanadırlar:

a) Boğazlar İsmet paşa'nın dediği gibi olacak

b) Savaş tazminatı Mondros'tan 16 Mart 1920'ye kadar, yani İstanbul'un işgaline kadar olan dönem için ödenecektir.

c) Musul sorunu: Sınırların derhal düzenlenmesi; Bu şehrin sorununun anlaşma imzalandıktan sonraki bir yıl içinde ele alınması.

3- Kazım Karavasıf (Sivas Kongresinde Amerikan Mandacılığını savunan ve Meclisteki muhalif "İkinci Gurubun" liderlerinden. ABD, Wilson prensipleriyle uyumadığı için bu tezi reddetmiştir.) Başkanlığında olan bir gurup, Sovyet etkisindedir ve önerilerin hepsine karşıdır. Musul'un kayıtsız şartsız Türkiye'ye bağlanmasını istemektedirler. (206)

Bu sayısal zeminde, Lozan Konferans kararlarının Meclisce onaylanma olasılığı kuvvetlidir. Ancak, İsmet İnönü'nün anlarında belirttiği gibi, muhalefet edenlerin sayısı az da olsa, görüşmeler sert geçmekte, etkisi kuvvetli olmaktadır. "On kişinin, onbeş kişinin idare ettiği bir muhalefete karşı, meclis'in yüzde seksenbeşinin hükümet lehine oy vermesi, büyük bir yenilgiden kurtulmuş gibi bir hava yaratır ve sınırlara sukünet verirdi." (207)

Meclis'in yenilenmek istemesinin bir diğer nedeni de, bu sert muhalefetin ortadan kaldırılarak, Lozan kararlarının onaylanmasını sukünet içinde yapmak ve gelecekte olası problemler karşısında doğacak muhalefetin önünü şimdiden kesmektir. Böylece kararlar üzerine tartışma açılması, en azından legal planda, engellenmiş olmaktadır. Dış dünyaya ise, "birlik ve beraberlik" içinde kararların alındığı imajı verilmek istenmektedir.

1. Lozan görüşmelerinin kesilmesi gerçekte siyasi bir krizin sonucu değildir. tarafların görüşlerini tekrar ele alıp incelemeleri ve "aşırı uçları" temizlemeleri için yaratılmış bir fırsattır. Bu fırsatı 31 Ocak 1923 tarihli konuşmasında Lord Curzon haber vermektedir. (208) İsmet Paşa için ise, Konferansın birinci kısmı önemli bir sonuca ulaşmış durumdadır. Ve hatta, İnönü daha ileri giderek, ikinci kısımda "İngilizlerden yardım" göreceklere ummaktadır. (209) Bu inancı pekiştiren gelişmeler, görüşmelerin kesildiği 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 tarihleri arasında meydana gelir. Türk gazetelerinde, İngilizlere karşı olan düşmanca yayımlar, birden durur. Her iki ülke arasındaki politik hava oldukça yumuşatılır. Nisan ayında ise, Türk-İngiliz ticari görüşmeleri hızlandırılır. İngiliz Hükümeti Türkiye'ye borç vermeyi kabul eder. Büyük iş yerleri kurmak kaydıyla, görüşmeler Alman asıllı İngiliz iş adamı Baron Schroeder Başkanlığında yürütülür. (210) İngiliz diplomasisinin bu ileri atışı, Fransız Hükümetini telaşa düşürür. Fransızlar, Türkler karşısındaki çıkarlarını savunmakta yalnız kaldıklarından şikayetçi olurlar. (211) Türkiye'de Fransız politikasının çıkarlarını savunmakla görevli "Stamboul" adlı Fransızca gazetesinin bu konuda yetersiz olduğu, etkili yöntemlere başvurmak zorunda oldukları belirtilir. (212) Bu nedenle İstanbul'daki Fransız yetkililer, Dışişleri Bakanlığından, propaganda işlerinde kullanılmak üzere kendilerine bütçe ayrılmasını isterler. 8213)

11- MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TÜRK VE KÜRT HALKLARININ BİRLİĞİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Çeşitli Türk ve Kürt sol çevreleri, Türk Hükümetinin Kürtlere yönelik politikasını eleştirirken, Milli Mücadele yılları boyunca Türk-Kürt işbirliğini, değişik görüşler açısından ele almaktadırlar. Tarihi, işlemediği biçimde yargulamak hakkına sahip değiliz ve böyle bir tavır bizi fazla bir yere ulaştırmaz. Ancak olguların oluş biçimleri üzerinde düşünceler ileri sürebiliriz ve gelecek tarihsel tecrübeler açısından da bunun gerekli olduğu söylenebilir. Bu anlamda Erzurum, Sivas Kongrelerini, savaş boyunca Lozan'a kadar süren işbirliğini ele alırken, bu yarıdan hareket edeceğim.

Objektif şartlar göz önüne alındığında, sömürgeci bir imparatorluk yapısında, Kürtlerin, siyasal ve sosyal güçlerini birleştirmediklerini görmekteyiz. Kürdistan'da bu birliğin bilinçli olarak engellendiğini, bürokratik yapının böyle işletildiğini daha önce açıklamaya çalışmıştık. 19.yüzyıl başlarından itibaren gelişen Kürt Hareketinin siyasal zemini, böylesi bir çıkmazla karşı karşıyadır. Her etkili aristokrat çevrenin, kendisini tüm Kürdistan adına yetkili görmesi, bu bölünmüş siyasal ve sosyal yapılanmanın Kürtlere özgü taşıdığı karakterden ötürüdür. Kürt halkının bizzat kendisi, içinde ulusal duygular yüksek olmasına rağmen, siyasal planda örgütlenememiş olmaları ve bu alanda aristokrat-feodal çevrelerin etkinliklerini daha çok duyurmaları, ulusal yapılanmaların tüm Kürdistan'a ait olabilmenin önünü kapamıştır. Kurulan siyasal örgütlerin merkezleri, genel olarak o örgütü elde tutan aristokrasinin etkin olduğu bölgedir. Bunun dışına çıkabilmeleri için, siyasal güçlerini de pekiştirmeleri gerekmektedir. Sorunun bu yönü, problemin tarihsel karakterinin incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bölünmüş siyasal yapı

içinde çalışan örgütler, doğal olarak modern bir ulusal harekette olması gereken birliği gerçekleştirmemişlerdir. Ancak bu, onların ulusal bir dava için çalışmadıkları anlamına getirilemez.

Kemalist hareketle birlik olan gurup ve kişiler de, Kürtlerin ulusal özüne ilişkin sorunlarda açık tavrı koyabilmektedirler. Kürdistan'daki önemli güçlerin -Seyit Abdulkadir ve Bedirhan'lar gibi- Sevr anlaşmasıyla bir çözüme ulaşma hayallerinin yıkılması karşısında, daha geri planda olan gurup ve kişiler, Türklerle birlikte milli mücadele içine girmeyi uygun görmüşlerdir. Halk tabakasına daha yakın olan bu kesimin tavrı, İngiliz ve Fransızların, Kürtlere karşı genel politikası göz önüne alındığında daha anlaşılır olmaktadır. Önemli politik ve askeri şahsiyetler, birlik yolunu, ülkenin kurtuluşu için gerekli görmüşlerdir. Şeyh Sait isyanında asılacak olan Bitlis Mebusu Yusuf Ziya ve Dersim Mebusu Hasan Hayri, Hamidiye Alayları eski komutanlarından Cibranlı Halid, 1929 Ağrı isyanının tarihi lideri, General İhsan Nuri ve arkadaşları, milli mücadele içinde her iki halkın kardeşliği ve kurtuluşu için yer almışlardır. Kongrelerde, meclis görüşmelerinde, kamuoyunda açıkça ve özgürce Türk ve Kürt halklarının ittifakından, kardeşliğinden Kürt yetkililer kadar Türk yetkililer de söz etmişlerdir. O dönemde Müslüman halklar adına kısmi bir özgürlük havası esmektedir. Ancak tüm bunların, kulakları okşayan tatlı birer söz olarak kalma tehlikesini, Kemalistlerle birlikte hareket eden Kürt temsilciler, görememişlerdir. Söylenen bu sözler yazılı birer belge haline getirilememiştir. Bu, onların politik düzeyde oldukça tecrübesiz olduklarını göstermektedir. Çünkü, politikada belgelenmeyen hiç bir şeyin hükmü yoktur. Kendileri, birer gerçeklikte olsalar, varlıklarını kabul ettirebilmek için yeni bir mücadeleye ihtiyaçları olacaktır. Bugün Türkiye'de azınlıklar söz konusu olduğunda SHP lideri Erdal İnönü de dahil, tüm burjuva güçlerin, Lozan anlaşmasına sarılmak istemesinin kolaylığı buradan gelmektedir. Ulusal ve uluslararası düzeyde onaylanmış anlaşmaların ve metinlerin öneminin küçümsenmemesi gerektiği kanısındayız. Bir tek madde bile, gelişebilecek bir hareketin ivme noktası haline gelebilir. Çünkü politik aktarlar, her iki tarafın da bu yükümlere uymasını gerektirdiği gibi, birer baskı unsuru haline de gelebilirler. Prensiplerin ihlali ise, savunma hakkını doğurduğundan, sosyal hareketlere haklılık zemini kazandırır. Kitleleri, bu tarzda yaratılan propagandalarla harekete geçirmek çok daha olanak dahilindedir. Oysa Kürt hareketlerinin hiç birinin, kendi varlıklarını dışında, yasal perpektifleri yoktur ve bunun için mücadele etmemişlerdir. Yine bu nedendir ki, kendilerini dünya kamuoyuna da anlatamamışlardır. Güney Kürdistan'da süren isyanın, Sevr Barış

görüşmelerinde politik masaya bir taraf olarak oturtulmak istenmesi karşısında, İngiliz ve Fransız çevrelerin bu yasal girişime tepkileri, yukarıda sözünü ettiğimiz konu açısından önem kazanmaktadır. Türkiye Kürdistan'ında ise, Şeyh Sait hareketinin, bu açıdan en önemli olanı görülmektedir. Kemalizmin kendi iktidar erkini kuvvetlendirmesinden sonra, Kürtlere yönelik karşı eylemlere girmesi, 1925 ayaklanmasını doğurmuştur. Bu hareket içinde yer alan bir çok önder, Kemalistlerle birlikte, kardeşlik adına, uzun yıllar birlikte çalışmışlar; ama onlara karşı ayaklandıklarında önlerinde hiç bir yasal dayanağın olmadığını görmüşlerdir. Oysa bu yasal dayanakları gerek milli mücadele yılları içinde, gerekse Lozan Konferansında elde edebilirlerdi. Böylesi bir girişimin yapılmamış olması, isyanın kendisinin de, Kemalistlerce, dünya kamuoyuna istendiği biçimde duyurulmasını, sağlamıştır. Hatta bu konuda Kemalistler, TKP'yi de kullanarak, Sovyet politikasının Türkiye'ye yönelik uygulaması üzerinde etkili olabilmişlerdir.

Osmanlı devleti içinden gelen ve devlet aygıtını iyi tanıyan Mustafa Kemal'in, Kürtlere yönelik tavrında bilinçli bir çizgi görülmektedir. Daha başından beri, Kürt yardımına ihtiyaç duyduğu halde, gelen yardımları tek tek birey olarak kendi hareketi içine katmayı temel prensip olarak uygulamıştır. Kürtlerin bir blok olarak karşısına gelmemesi için, Türk ulusu kavramını bilinçli olarak kullanmamış; sürekli Ermeni ve Hıristiyan tehlikesine karşı Müslüman halkın birliğinden bahsetmiştir. Kongre sonuçlarına dikkat edilirse, Türk ve Kürt ulusallığına ilişkin bir tek kelimeye rastlanmamaktadır.

Nitekim, Türk ulusalcılığının Misak-ı Milli içinde hakim bir ideoloji haline getirilmeye başlandığında, Kürtlerin, hakları konusunda dayanacak hiçbir resmi belge yoktur.

Kürtler, böyle bir fırsatı ele geçirmişler miydi (?) sorusuna, tarih "evet" demektedir. Kongreler dönemi dışında, Koçgiri isyanı bu fırsatlardan biridir. Meclisteki Kürt Mebuslar, sorunun askeri çözüm şekline, sert önlemlere karşı çıkmışlar; ama diplomatik yolun ne olması gerektiği konusunda adım atmamışlardır. Kürtler'de var olan rahatsızlık karşısında, bir öneri olarak, bizzat Kemalistlerce ortaya atılan Misak-ı Milli sınırları içinde otonom Kürdistan programına karşı, Kürt politik çevreler, güçlerini yoğunlaştırıp ortak bir tavır benimseyememişler ve yetersiz kalmışlardır. Bunlar, her iki ulusun hukuksal haklarının eşit bir zemine oturtulması için ele geçen önemli fırsatlardır. Lozan ise, bu fırsatların sonucusuydu. Kürt sorununun şu veya bu biçimde konuşulduğu bir dönemde Kürtler, kendi sorunlarının gözlemcisi olabilecek bir gurubu Türk Heyeti içersine sokmayı düşünmemişler, her şeyi

iyi niyet gösterisi içinde, Türk Heyetinin insafına terk etmişlerdir. Mecliste, bu heyetin Türk ve Kürtleri temsil ettiği iddia edilirken; İsmet Paşa Lozan Konferansında, TBMM Hükümeti için "Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de Hükümetidir; Çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar" deme gerğini duymuş (214); Dr.Rıza Nur ise, "Türkiye'de yalnız Türklerin ve Kürtlerin bulunduğunu, Kürtlerin kaderlerinin Türklerin kaderiyle ortak olduğunu, Kürtlerin azınlık haklardan yararlanmak istemediklerini" belirterek, heyet olarak uluslararası bir anlaşmada Kürtlerle ilgili bir kararın alınmaması için yoğun bir mücadele vermişlerdir. (215)

Devlet politikasının bu ikili karakteri dışındaki verilere baktığımızda, her iki halk arasındaki tarihten gelen ilişkilerin, zengin kaynaklarla dolu olduğu görülmektedir. Bu tarihsel zenginlik, yine her iki halkın birlikte yaşamının maddi öğelerini bize vermektedir. İnsan emeğini ve gücünü en iyi şekilde yönlendirecek olan bir yönetim demokratik esaslar üzerinde bu birliği gerçekleştirebilir. Ancak bunun için cesaretli bir politika gerekmektedir. Kuşkulardan arınmak gerekmektedir.

BELGELER

**KÜRT HALKININ İSTEMLERİ ÜZERİNE
NOTA**

**A.G.L,Hoir Basımevi
26 rue du Delta
PARİS
1919**

KÜRT HALKININ İSTEMLERİ ÜZERİNE NOTA

Ölçüsüz derecede emperyalist Ermeni istemleri bugün resmi olarak tanınırken, Kürt halkının haklı istemlerini Barış Konferansı önünde daha net açıklayabileceğimi sanıyorum.

Etnoğrafik açıdan Türkiye Kürdistan'ının sınırları Kuzeyde Ziven'de Kafkas sınırları üzerinde başlıyor ve Batıda Erzurum'dan, Erzincan, Kemah, Arapkir, Behismi, Divrik, Güneyde Harran, Sincar tepeleri, Tel Afsar, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Ak-el-man, Sinna; Doğuda Revanduz, Başkale, Vezir Kale yeni İran sınırından Ararat dağına kadar devam ediyor.

Tarihin çok eski dönemlerinden beri, Kürtler bu bölgeleri çeşitli isimler altında, 13. asırdan beride Kürtler adıyla işgal etmişlerdir. I.Sultan Selim'e kendi istemleriyle bağlandıkları döneme kadar, Kürdistan, kırk altı bağımsız beylikten oluşuyordu: Diyarbakır, Dinver, Şary Sul, Ler, Ardial, Hakkari, Emadiya, Kürkel, Fink, Hassan Kef, Çemüs Gözek, Mirdasi, Ekil, Sasur, Hezan, Kilis, Şeruan, Derzini, Erdikan, Hak, Terkel, Seydi, Süleymaniye, Sehran, Terkül, Kalay, Davud, Pelinkan, Bitlis, Garzan, Botan,(v.b.) Bağımsız Kürt Beyliklerinin etkisi altında bulunuyorlardı.

Mommsen, Roma tarihinde Ermenistan'ı Fırat, Dicle ve Kur ırmaqları kaynakları arasına yerleştirmektedir. İngiliz Ansiklopedisi Nuttals, daha açıklayıcıdır ve olduğu gibi kelimelere sahibiz: "Ermenistan Batı Asya içinde bir ülke, Hazar denizinin batısında, Kürdistan dağlarının Kuzeyinde, Türkiye, Rusya ve İran tarafından bölünmüş, Ararat dağı'nın doruklarına ulaşan bereketli vadiler tarafından geçilen bir platoyu işgal eder."

Bu açıkça, Ermenilere, Kürtlerin ülkesi üzerinde haksız istekler ileri sürdüklerini, topraklarını elde tutanlar olarak kime baş vuracaklarını

göstermektedir.

Kürdistan'ın içinde bulunan Erzurum vilayeti ile ilgili olarak, büyük çalışması içine Asya kıtasının genel sınırlarını yerleştiren, büyük coğrafyacı Elisee Reclui'nin otoritesine başvurabiliriz. Ona göre, Kürt çoğunluğunun sınırlarınca yasallaşan bir Kürdistan vardır. Dünya haritasının yakın değişimi içinde ulusal prensibi uygulayan, insanlık görevlerine kendini verenleri aydınlatmak için bu büyük coğrafyacının adını bir görev olarak anmadan edemeyiz.

"Yoğun aşiretlerin gruplandığı vadiler içinde, özellikle Zap havzası içinde, Türk ve Persler karşısında farklı bir devlet kurma tutkuları olan, yeterli güçte bir ulus oluşturmaktadırlar."

İşte büyük bir coğrafyacının 1884'te yazdıkları.

Doğal olarak başka istidatlar Konferans bünyesinde ortaya çıkabilir. Buna karşın, bize göstermektedir ki, kuruluş yolundaki Ermenistan'da merkez içinde çoğunluk olan Kürt halkı, savaşçı ve ulusal bağımsızlıklarına düşkün olarak, şüphe olmayacak ki, kurulacak Ermenistan'da Bağlaşklar sürekli güçlü bir ordu tutmadıkça düzensizlik yaygın bir durumda hükmedecektir. Kaldı ki bu ordunun kendisi, bütün savaşlarda tehlikeye atılacak.

Ermeniler, büyük Ermenistan için hak ileri sürüyorlar; çünkü, İ.Ö.50 yıllarında Tigran zamanında bir Ermeni Krallığı mevcuttu. Fakat kasıtlı olarak Roma İmparatorluğuna bağlı olan topraklarının Tigran'ın sağlığında Pompe tarafından tekrar işgal edildiğini eklemeyi unutuyorlar.

O halde bu gözlem etnik ve ırk kaynağı olarak Büyük Ermenistan'ı düşüncelerine izin verecek doğallıkta değildir.

Savunucuları gibi Ermeniler de, istemlerinin haklılığını Kürdistan'da oturan birkaç bin Ermeni üzerine basarak ispat etmeyi denemektedirler. Bu iddiaya yanıt olarak, sadece bir kez daha Nuttals'ın tanıklığına baş vuracağız: "Ermeniler tarihin eski dönemlerinden beri komşu ülkelere göç ettiler. Yahudiler gibi çoğunluğu bankacıdır ve sadece ticari işletmelerle ilgilenirler. Kürtler, bu bölgelerde geniş kar alanı bulan ve ticari yetenekleri tarafından yönlendirilen Kürdistan'da bugün oturan Ermeni azınlığı inkar etmeyi hiç bir zaman aramıyorlar. Sadece Kürtlerden yararlanma niyetleriyle, Kürdistan'a doğru göçü kendi istemleriyle tercih ettiler."

Tamamen aynı niyetin etkisi altında tarihi ihmal ederken, şehirlerde yaşamayı tercih ettiler.

İlgili kanıt sıfatıyla Avrupa ve Türkiye'den çıkan resmi tanıkları aktarabiliriz. Berlin Anlaşması'nı takiben, İngiliz Baker Paşa, Osmanlı meclis başkanı Said Paşa ve ileri gelen Ermenilerden Minas Efendi'den

oluşan bir komisyon, halk sayımı yapmak amacıyla, Kürdistan'a gönderildi.

Diyarbakır ilinde gerçekleştirilen sayımı, sadece örnek olarak belirteceğiz:

Sonuç olarak verilen 840.000 kişi içinde 600.000 müslüman ve 240.000 huristiyan ve yahudi'dir.

1895'te Kürt dostu olmaktan uzak, Rusya Dışişleri Bakan'ı Prens Lobanov, Bütün Osmanlı imparatorluğu içinde, Ermenilerin azınlıkta olduğunu resmi olarak doğruladı.

Aynı dönemde, Fransa Millet Meclisi'nde 3 Kasım 1896'da yapılan bir tartışma sırasında (4 Kasım 1896 sayılı resmi gazete sayı:1357-1358) Dışişleri Bakanı şu açıklamayı yaptı: "Bugün sorun olan, Türk illeri içinde, elimizdeki son istatistiklere göre Ermeniler, halkın % 13'ünden fazlasını temsil etmiyorlar. Asya illeri içindeki dağılımları, kimi kez çok yoğun, kimi kez çok serpiştirilmiş, eşitsiz bir yapıdadır. Bir kelimeyle, bu iller içinde bu mutsuz halkın gerçekten çoğunlukta olduğu ve belirli bir otonomi kuruluşunu gerçekleştirebilecek bir merkezi ayırtedemiyoruz."

Bununla birlikte, pek haklı Kürt itirazlarını iyi göstermek için, Rus Genel Kurmayı tarafından kaleme alınan ve sadece birkaç önemli kişiye gizli olarak dağıtılan bir broşür metninden parçalar özetliyeceğiz. Sadece Rus ordusunun ve politikasının çıkarları için yazılan bu broşürün gizliliği tartışma dışıdır. Broşür bu sıfatıyla Kürt ve Ermeniler karşısında tamamen tarafsız bir niteliğe haklı olarak sahiptir. Bu yazının amacı sadece titizlikle gizli tutulacak olan bilgileri sağlamaktır. Van ve Bitlis illerinden söz edilirken, Ermeni iddialarına göre büyük ölçüde Ermeni olan bu iki bölgeyle ilgili, kaynak metne uygun olarak şöyle diyor: "Osmanlı Asya'sının bu iki ilinde Kürtler Ermenilerden daha çoğunlukta'dır. Van'da %26 Ermeniye karşılık %46 Kürt ve Bitlis'te %39 Ermeniye karşılık %55 Kürt vardır. Bu iki ilde Kürtlerle aynı dinden olan Türkler sayılmamıştır. Sadece Van'ın ve Muş'un ilçelerinde Ermeniler ve Kürtler halk olarak hemen hemen eşittirler. Bitlis'in kazalarında %50 Kürt, %40 Ermeni vardır. Diğer kazalara gelince Kürtler Ermenilerden birkaç kez daha fazla kalabalıktır. Kısaca hangi kaza olursa olsun Ermeniler halkın yarısını oluşturamıyorlar. Kürtler halkın Hakkari'de %56, Sür'te %79'unu oluşturuyorlar. Kürtlerin çoğunluğunun çok açık biçimde belli olduğu bu son bölgelerde oturan Ermeniler Kürtçe'den başka dil konuşmazlar. Aynı şekilde Van ve Bitlis illerinin bazı bölgelerinde Ermeni dili sadece papazlar tarafından bilinmektedir. Bu iki ildeki dinsel dağılıma gelince, dağılım şöyledir: Van kazalarında

%54 Müslüman, %43 Hıristiyan, %3 diğer dinler vardır. Hakkari kazalarında %56 Müslüman, %43 Hıristiyan ve %1 diğer dinler vardır. Bitlis ilinde ve ilçelerinde %60 Müslüman, %40 Hıristiyan vardır. Muş'ta %51 Müslüman, %48 Hıristiyan ve %1 diğer dinler, Sürt'te %65 Müslüman, %34 Hıristiyan ve %1 diğer dinler, Genç'te %69 Müslüman, %20 Hıristiyan ve %1 diğer dinler vardır.

Sonuç olarak Van ve Bitlis illerinin toplam 32 kazası arasında ancak 8 kazasında Hıristiyanlar, diğerlerinde Müslümanlar çoğunluktadır. (*) Bütün Avrupa'da Ermeniler lehine sempatinin uyandığı, trajik olayların olduğu dönemde yapılan bütün bu resmi açıklamalar, Osmanlı İmparatorluğunun hiçbir yerinde en küçük bir çoğunluğun asla olmadığını uzun olarak göstermektedir. Ve bu nedenle, İmparatorluğu bütünleyen bir parça olan Kürdistan'da da çoğunluk olamazlar.

Diğer taraftan bu bölgede Kürtlerin açık çoğunluğunun son kanıtlarına ilişkin olarak sadece bu (son) iki ilde Hamidiye diye anılan süvari alaylarının var olduğunu söylemeliyim. (Bunlar) şu aşiretlerden oluşmuştur: Haydaranlı (aşiret) reisi Mehmet Sadık Bey, Şavli (Cafer Bey), Adamanlı (Ali Bey), Mocuri (İbrahim Bey), Milan (Mehmet Bey), Şemsiki (Sadık Bey), Sekiyah (Şeref Bey), Adamanlı (Süleyman Bey), Hasananlı (Fetullah Bey), Cibranlı (İbrahim Bey), Takuri (Hüseyin Bey), Ertoş (Hasan Bey), Adamanlı (Uşan Bey), Peniyan (Lutfullah Bey), Seyidanlı (ömer Bey), Allaş ve Haydaranlı (Hacı Demir Paşa).

Van'ın doğusu ve Aladağlar serisinin batısı arasında Haydaranlı aşiretinin altı atlı süvari alayı bulunmaktadır. Ahaza Haydaranlı adında Tutak, Malazgirt, Erciş'te oturan bir başka Haydaranlı aşireti daha vardır. Buralarda ikinci olarak Hasananlı aşireti kalabalıktır. Malazgirt, Bulanık, Hınıs tarafında bu aşiretin oluşturduğu beş alayın üçü Bitlis ilinde bulunmaktadır. Üçüncü olarak Zeylan çayı boyunca bulunan Hidmanlılar (aşireti)dir. İki alay oluşturan Cibranlı aşireti Varto kazasında oturmaktadır. Bunlara kıyasla daha az sayıda olan diğer aşiretlerin her biri bir alay oluşturmaktadır. Van gölünün doğu kıyısında Şanlı aşireti, Saray'da ve İran sınırı üzerinde bulunan Mahmudiye'de de Takuri aşireti bulunmaktadır.

Milan aşireti biraz batıda olmakla birlikte hala aynı sınır üzerindedir. Mocuri aşireti de aynı bölgededir. Şemsiki aşireti Mahmudiye ve Hamidiye kazalarında, Sekiyah aşireti Zap nehrinin üst tarafında Alpak kazasında, Seyidanlı aşireti Nursen ve Hamidiye kazalarında ve Allaş aşireti Erciş ve Malazgirt kazalarında bulunmaktadır.

(*) Van ve Bitlis'in istatistikleri GenelKürmay İstihbarat Dairesine bağlı Süvari Komutanı Mehmet Sadık tarafından Rusçadan tercüme edilmiştir. İstanbul 1330 (1914)

Bellibaşı aşiretlerin dışında bu bölgede alay oluşturan ikinci derecede önemli başka aşiretler de vardır.

Bağımsızlıkları ve ulusal gelenekleri konusunda kırılmaz bir düşkünlükleri olan ve doğal yapılarında şiddet yanlarının üstün bulunduğu bu aşiretler ve şefleri kendilerine uygulanan (politikaya) karşı hükümetten bağımsızlıkları üzerine ödün istemeye karar verebildiler. Avrupalı bir gücün yardımı altında bile çoğunlukta olan bu savaşçı yapıya, azınlıkta olan Ermeniler tarafından hükmetmeyi ileri sürmek boş bir çaba olacaktır.

Dinsel etkilerden esinlenen misyonerler Kürdistan'a ilk girdiklerinde Kürtleri inandırmakla işe başladılar. Bu çalışmanın çok zor olduğunu çabuk gördüklerinde, çabalarını Kürdistan'da, Hıristiyan mezheplerinin eğitime yöneltirler. Bunlar arasında inandırılmaya en yakın olanlar Ortadosk Ermenileridir. Ve kısa zaman sonra misyoner okulları Ermeni çocuklarıyla dolar. Misyonerler, onlarda büyük duygular uyandırma umuduyla eski krallıklarının yaptıkları fetihleri parlaklaştırırken, Tigran'ın tarihinden bahsederler. Ülke duygularını doyuran bu eğitimin ardından ilk defa Ermenilerin kafalarına bağımsızlık düşünceleri sokuldu. Şüphesiz sonuçlar ön yargısız görülebileceği gibi birbirini takip etti.

Misyonerler konusunda bir kez daha satırlarımı özetlediğim Rus Genel Kurmay'ının broşürüne başvuruyorum:

"Otuz yıldan beri Katolik ve Protestan misyonerler önemli merkezlerle, Van ve Bitlis illerine yerleştiler. Bunlar arasında özellikle, okulları daha iyi örgütleyen, yoksulların yardımına ırk ve din ayrımı yapmadan koşan, dinsel propaganda yapan Amerikalı misyonerleri görmekteyiz. Bitlis ve Van misyonerleri içinde farklı mesleklerin öğretildiği endüstri bölümleri vardır. İşin tuhaf tarafı Ermeni öğrencilerin devam ettiği Amerikan okullarını, çoğunluğu devrimciler olan dünyanın en çetin ve usta propagandacılarının doldurduğunun görülmesidir. Amerikalılar, Ermeniler karşısında bütün cömertliklerini esirgememelerine karşın onlarca sevilmiyorlar."

Doymaz bir ticaretin yeteneği her zaman onu olduğundan fazla istemlere itmektedir. Ermeniler şimdi kendilerine daha fazlasının verilemeyeceği haklar istemektedirler. Eski Ermeni Kralığı onlara dar gelmektedir. Ulusal tarihlerinde ünlü Tigran'ın kaydettiği geçici fethin hatırasına sınıksız sarılırken, Küçük Asya'ya bağlı Kürdistan'ın bir bölümünü de ele geçirmek istemektedirler.

Osmanlı Hükümeti, Avrupa Kıtasının müdahalelerinin sonucu, Hamidiye yönetimi altında memnun olmayan Ermenilerin ülkeyi ve Osmanlı milliyetini terk etmelerine gerekli yetkiyi vermeyi kararlaştırmıştı.

Binlerce Ermeni Çar İmparatorluğunun da çağrıldığı Berlin Konferansı sırasında eski kralıklarının topraklarına doğru böyle göçtüler. Bu göçmenlerin çoğunun topraklarını Kürtlere satması ve onlar arasında bir kısmının topraklarını terketmesi durumu bulunabilir. Osmanlı kanununa göre, üç yıl süreyle sahipleri tarafından işletilmeyen topraklar hükümet tarafından geri alınabilir ve satılabilir. Ermenilerin topraklarını terketmesi ve Kürtler'e satması böyledir.

Anayasanın ilanından sonra, Rusya'ya giden göçmen Ermeniler, Türkiye'dekinden daha ağır ve katı Çar rejimi altında bulunur. Hükümetten yeni sahiplerinin zararına topraklarını teslim etmeyi isterlerken, doğdukları ülkeye yeniden dönmekte acele etmek için genel aftan yararlanıyorlar.

Avrupa diplomasisinin abartmalı istemlerinin karşısında hükümet boyun eğmeye zorunluymuştu, fakat gün gibi ortada olan büyük haksızlıkla hoşnutsuz kılınan Kürtler bu tür davranışa bütün güçleriyle karşı koydular.

Dünya savaşı patladığı sırada bu anlaşmazlığı düzenlemek için Avrupalı özel denetleyiciler görevlendirilmişti.

Bütün bunlar göstermektedirki Kürdistan'da oturan Ermenilerden birçoğu bu ülkeyi kendi istemleriyle terketmişlerdir. O halde yasal olarak bu topraklarda hak iddia etmeye hakları yoktur.

Eğer güçlü bir çoğunluk, memnun edilen bir azınlığı yönetmeye yetersiz bulunuyorsa, bağımsızlığına aynı şekilde düşkün üstün Kürt ırkının azınlık Ermenilerin koruyucu yönetimleri altına alınmasını ümit etmeye izin verilebilir mi?

Ayrıca, gerektiği biçimde onaylanmış Avrupa'lı bir karma komisyon, Kürt toprakları üzerinde oturan Ermenilerin Ermenistan'da oturmayı istemeleri halinde, aynı şartların ve kolaylıkların, komisyonca Kürtler'e de uygulanması ve taşınmaz malların geri alınması sorununu araştırmalıdır.

Wilson prensipleri gereğince Kürtler bütün savunmalarda bağımsız bir Kürt devletinin kurulması için tamamen özgür ve bağımsızdırlar.

Wilson'un ondört prensibi Osmanlı Hükümetince tamamen kabul edilirken, birçok asırdır egemenlikleri altında yaşadıkları imparatorluğa karşı gelenek ve göreneklerini korurken, doğruluklarından yoksun olmaksızın Kürtler, bağımsızlıklarını isteme hakkına layık olduklarını

sanmaktadırlar.

Böylece, bundan önceki düşüncelerden doğan Kürt istemlerini özetlemek için, ilişkide göstereceğimiz harita üzerinde, Kürtlere bırakılmak zorunda olunan sınırlar içinde, Kürdistan üzerindeki Ermeni iddialarını yılmadan protesto ediyoruz.

Kürtlerde ulusal zenginlik hemen hemen yalnızca, iklim nedeniyle yazlık ve kışlık yaylacılığı gerektiren hayvan yetiştiriciliği olurken, bu halkı ekonomik yoksulluktan korumak için Kürdistan'da gösterilen sınırların dışında yaylacılığın olduğunu ısrarla belirtiyoruz.

Sonuç olarak bize bir hak olarak verilen bu bağımsızlığın, uygarlık ve gelişme yolundaki mücadeleye, ülkemizin zenginliklerini işletmeye ve komşularımızla barış içinde yaşamaya izin vermesini diliyoruz.

Barış Konferansından, Kürdistan'da Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunu anlamak için uluslararası bir komisyonun, ulusal prensiplere göre, sınırları belirlemekle görevlendirilmesini rica ediyoruz.

Bilindiği gibi Kürdistan'a verilen bölgeler içinde bir halk diğeriyle birlikte bulunuyor. Onlara geleneklerine uygun olarak özel bir statü uygulanabilecektir.

Eğer onu özgürlüğe bırakırsak, kendisini gençleştirmekte kararlı çok eski bir halkın geleceğini ve yaşamını Kongrenin adaletine tam bir umutla emanet ediyoruz.

Paris, 22 Mart 1919

20 Avenue Messine

General Şerif Paşa

Barış Konferansı Kürt Heyeti

Başkanı

Belgeler:2

AE

VERS UN AGENCE SPYCO-INDIAN

LE 10 JUIN 1919

157

SECRET

Sur les problèmes de Proche-Orient et de l'Asie-Mineure, on voit dominer dans le avenir prochain par le régime en dual anglaise.

La Turquie devra prendre parti dans un des deux camps. Elle choisit entre maintenant le camp britannique.

Elle a accepté l'aide soviétique de 1920 à 1921...

c'était la seule qui lui fut...

TELEGRAMME A L'ARRIVEE   **DUPPLICATE**

AFFAIRES ETRANGERES

DECRYPTEMENT

10 JUIN 1919

DIRECTOR GENERAL
ET C...

E-1011-3

10 JUIN 1919 - 8.15

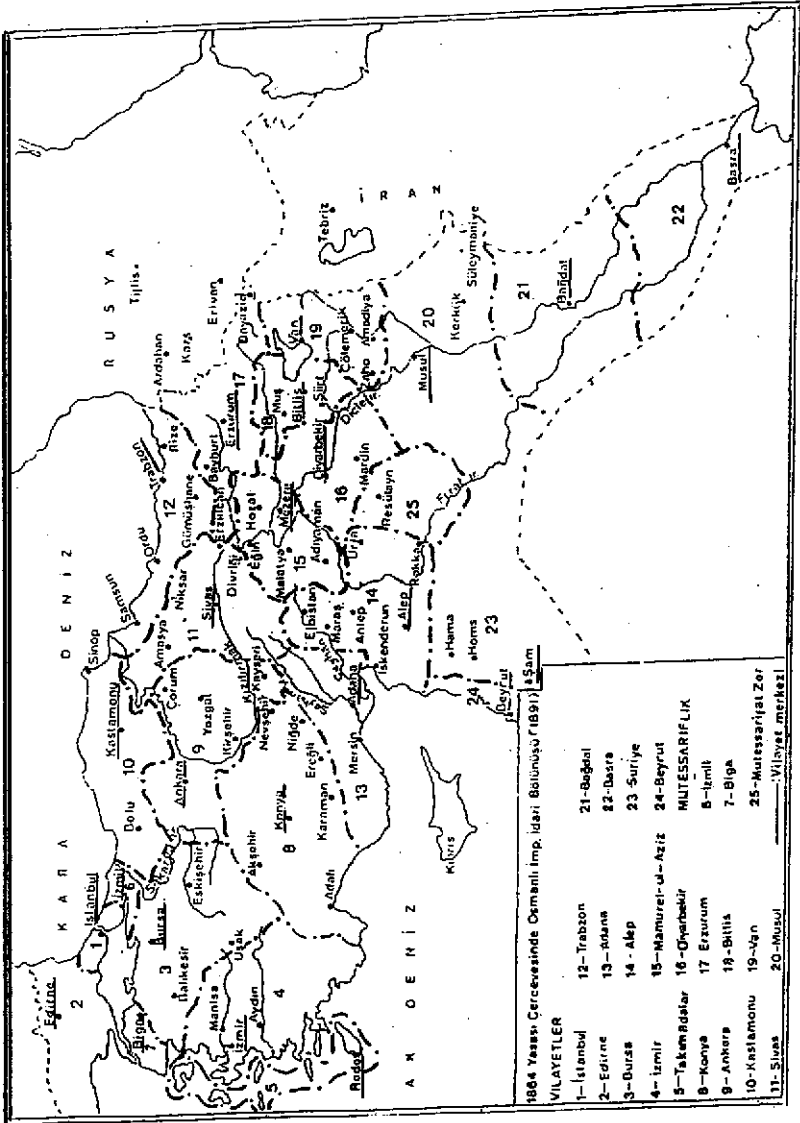
page 13 à 9 heures.

311.9

Communiqué au Grand Quartier... dans le 6 de ce mois.

Nos avis sur l'achèvement des gardes armées. La situation n'a pas subi de changements.

(et les) deux précédents (telegrammes Russes)

N°

N° 56
ANALYSEE-311-3
CAHIRE 12 janvier 1919 - 22.40

reçu 13 à 5 h.30

E 314 1

*à la bonne lecture
Kurdistan*

Je réponde à votre télégramme 557.

Au cours de mes entretiens avec Sir Marc Sykes, celui-ci ne m'a pas caché son intention de précipiter la création d'un émirat de kurdes autonomes dans lequel seront compris Mossoul avec une protection britannique. Pour les raisons que j'ai exposées à V. E. dans mon télégramme N° 660, je me suis toujours refusé à envisager cette solution qui me paraît contraire à nos intérêts les plus certains et sacrifierait d'autre part nos anciens protégés tant Chaldéens que Syriaques et Nestoriens qui attendent de nous seule la protection dont ils ont besoin pour rétablir (1 gr. faux) national profondément éprouvé depuis le début de la guerre en raison même de leur attachement à la France./.

GEORGES PICOT =

BELGE : 1

KAHIRE 12 OCAK 1919

557 Sayılı telgrafınızı yanıtılıyorum.

Sir Marc Sykes ile yaptığım görüşmelerde, ilgili şahıs Britanya koruyuculuğu altında Musul'u içine alan otonom bir Kürt Emirliği kurma niyetini (savunduğunu) benden gizlemedi. 660 sayılı telgrafında V.E.'ye sergilediğim nedenlerden ötürü en kesin çıkarlarımıza ters görünen bu çözümü sürekli red ettim. Bu çözüm millî birliklerini tekrar kurmak için bizden yardım bekleyen eski korumalarımız Kaldeliler kadar Suriyelileri ve Nestorileri kurban ediyor. Savaşın başlangıcından beri için hissedilen bu duygu onların Fransa'ya bağılılıkları nedeniyledir.

GEORGES PICOT

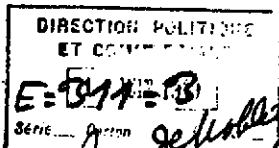
YIL: 12 Ocak 1919. Kemalizm henüz Anadolu'da yok. Ve Fransızlar bu şartlar altında "Otonom bir Kürt Emirliği"ni bile bölgesel çıkarlarına aykırı buluyorlar.

Kurdistan Dosyası, cilt 11, s.5

DÉCHIFFREMENT

N° 364

15 JUIN 1919

*pg de CIAH
9 m H
15 JUIN 1919*

BAGDAD - 10 juin 1919 - 8.15

reçu 11 à 9 heures.

Communiqué du Grand Quartier Général en date du 6 de ce mois.

"Nos avions ont bombardé des Kurdes ennemis. La situation n'a pas subi de changements."

Ce communiqué (et les) deux précédents (télégrammes N° 359 à 361) ne sont pas véritiques, car d'après des informations puisées à bonne (source) la situation dans le Kurdistan serait très grave et les anglais auraient essayé, dans différentes affaires, des echecs sérieux et subi des pertes nombreuses; ils auraient perdu notamment une centaine de conducteurs d'automobiles.

Je ne puis, à cet occasion, qu'exprimer de nouveau le regret que nous ne soyons pas encore représentés à Mossoul et (aussi) de ne pas connaître définitivement le sort de cette région que, malgré le télégramme N° 100 du 1° décembre 1918 de V. E. les Anglais prétendent être dans la zone anglaise./-

MOUJ =

BELGE: 2

6 Haziran 1919, İngiliz uçakları Kürt köylerini ve göçebe çadırlarını bombalamaya devam ediyor. Durumun çok kritik olduğu ve yüz kadar şoför'ün kaybedildiği bildiriliyor.

Kürdistan Dosyası, cilt 11, s.

Kurdistan.

A South Kurdistan communiqué, dated June 15th, says that our forces advanced during the past week. Many of Sheikh Mahomed's adherents have left him, but he still retains a following of fanatic and determined men in the vicinity of the Bayan Pan. Some of the villages impounded in the hostilities against us have been visited by our troops. Government property has been recovered, and hostages have been taken for future good behavior. Ransoms are being brought in freely to the British-Chambers and. The general situation is favorable.

Bagdad Times
18 June 1919

160

CONSULAT DE FRANCE EN MÉSOPOTAMIE
ANNEXE A LA DEPECHE PUBLIQUE
DE BAGDAD n. 11. DU 15/6/19

Kurdistan.

CAVALRY ENTERS SULAIMANIYAH.

A South Kurdistan communiqué dated June 15th, reports that our forces advanced at 6:00 hours this morning, and entered the Bayan Pan without difficulty. The total enemy casualties are not yet known, but are known to include 12 killed and over 100 prisoners, including Shaikha Gharith and Mahomed Amir. The captures also include many rifles, some horses, and a machine gun. Our troops continue to advance.

Bagdad Times
22 June
1919

June 16th.
Following on the capture of the Bayan Pan yesterday, our cavalry pushed on and entered Sulaimaniyah last night. All the British in the town were found to be safe. Three machine-guns were captured in yesterday's fighting.

Kurdistan.

In connection with the recent march to Kurdistan, the following communiqué has been received from Sulaimaniyah:—

The forces followed by Sheikh Mahomed were completely defeated at the Bayan Pan. Many of his followers are known to have been killed, and over 100 taken prisoner, with many rifles and weapons of war. Sheikh Mahomed himself was found on the battlefield seriously wounded, and almost having been abandoned by all his followers. He has been taken to hospital, and is being treated by doctors.

Bagdad Times
23 June
1919

Kurdistan.

A communiqué, dated June 21st, outlines a narrative of the advance to Sulaimaniyah. It says the occupation of the strategic town was completed at Chamchamal on June 18th. On the 17th the force marched to Talay Kaba Akhmed, three miles south-west of the Bayan Pan, where its advanced guard was heavily engaged by an enemy force, which was finally dispersed. On the 18th inst., after a short bombardment, our troops attacked Sheikh Mahomed's position at the Bayan Pan. At 6:15 hours one infantry battalion crossed the village on either side of the Pan, while another occupied the Pan itself. The main body of our artillery fire, together with the determined and skilful action of our infantry, destroyed the enemy's position. By 10:45 hours the whole Pan was in our hands. As soon as the occupation of the Pan had been effected, our cavalry passed through, and took to the plains from the infantry. The cavalry reached Sulaimaniyah at 1:00 hours, receiving the captive British officials and capturing their guns. At 1:00 hours on the 15th instant the main body of our force entered Sulaimaniyah. Details of the enemy's loss and our captures have elsewhere been reported. Our casualties were insignificant.

Bagdad Times
25 June
1919

Kurdistan.

NO OPPOSITION ENCOUNTERED.

A South Kurdistan communiqué, dated June 26th, states:—Since the occupation of Sulaimaniyah by our troops small numbers of rebels have visited the villages North, South, East, and West of that town. Frequently no opposition has been encountered. In one case a Kurd seized a woman. He will promptly be punished, executed, and brought in.

Bagdad Times

CONSULAT DE FRANCE EN MESOPOTAMIE
 — ANNEXE A LA DEPECHE politique
 DE BAGDAD EN 1919 DU 2 Aout 1919

Kürdistan

A South Kurdistan communique, dated 31st July, says:—

On 29th July a column operating ten miles east of Halabja was heavily attacked by Kurds believed to be from across the Persian border assisted by villagers and tribesmen from this side of the frontier. The attacks were beaten off with heavy loss to the enemy. On the same day a convoy moving east of Halabja escorted by one ~~column~~ was surrounded and attacked in a deep gorge. The enemy was defeated and the convoy extricated in safety. The Halabja levies engaged in the above actions fought well and suffered some casualties. Two columns have been operating during the last few days in the Sangae Qara Dagh District, S.-W. of Sulaimaniyah. Many hostile villages have been visited, arms confiscated, some hostile Shaikhs punished and others captured and brought in.

Bagdad Times

4 Aout

1919

A Central Kurdistan communique, dated August 2nd, states that after a difficult night march through mountainous country, our troops surrounded the hostile village of Basmal, in the Amadia district, at dawn on August 1st. After two hours' resistance the village surrendered. An important Shaikh and his relations were among the prisoners. A considerable store of rifles and ammunition was confiscated.

Bagdad Times

5 Aout

1919

In Central Kurdistan the enemy casualties in the action reported in the communique, dated 2nd August, were killed seventeen, wounded six.

Bagdad Times

6 Aout

1919

BELGE: 3

1. Paylaşım Savaşı 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesiyle bitmiştir. Ancak Kürtler, İngiliz egemenliğine karşı savaşlarına devam etmektedirler. O tarihlerde Bağdat'ta yayınlanan İngilizce "Bağdat Times" gazetesinden Kürdistanla ilgili kâpürler:

4 Ağustos tarihli haberde, İran Kürdistan'ından gelen Kürtlerle katıldığı HALEPÇE bölgesindeki savaşlar anlatılmaktadır.

COMMISSARIAT
DE LA
REPUBLIQUE FRANÇAISE
EN SYRIE ET EN ARMÉNIE

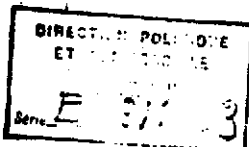
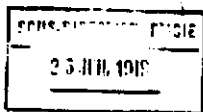
Beirouth le 10 juillet 1919

162

DIRECTION
des
AFFAIRES POLITIQUES
et
COMMERCIALES

ASIE OCCIDENTALE

N° 305

Monsieur le Ministre,

Représentations des popula-
tions du Kurdistan.

Deux délégués du Kurdistan, Saïd Ahmed Effendi,
membre de la famille de Cheikh Mahmoud, candidat au Gou-
vernement du Kurdistan, et Réchid Zeki, délégué de Sou-
leimanich pour le Kurdistan Sud, se sont présentés récem-

Son Excellence

Monsieur STEPHEN PICHON

Ministre des Affaires Etrangères

P A R I S

ment à Beyrouth après un long voyage par Bagdad et Alep, en me demandant de faciliter leur embarquement pour la France.

Des ordres formels du Commandant en Chef concernant ces personnages/ont venue arrêter toute possibilité dans cet ordre de choses et démontrer également l'intérêt que nos Alliés attachent à ce que les voix des populations du Kurdistan ne se fassent pas entendre jusqu'en Europe.

Ces délégués m'ont alors adressé une lettre que j'ai fait parvenir, sous ce pli, à Votre Excellence avec sa traduction et qui contient des revendications d'ordre général et particulier qu'ils désirent voir soumises au Gouvernement de la République.

Un exemplaire de ces documents a été également remis aux délégués américains précisément de passage à Beyrouth, qui ont entendu Réchid Zéki. Mais ce geste est insuffisant

et il est à regretter que les régions de Mossoul et d'Irak
n'aient pas été visitées par ces commissaires: ^{comme} je l'ai
signalé à Votre Excellence dans mon télégramme n° 939, il
est vraisemblable que là aussi la consultation n'eût pas
été absolument favorable aux occupants./.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, les assu-
rances de mon très respectueux dévouement.

F. Georges Picot

BELGE: 4

10 Temmuz 1919, Güney Kürdistan'da savaş bölgesinden Paris'te süren Sevr Barış Görüşmelerine katılmak ve Kürt halkının bağımsızlık istemini dünyaya duyurmak isteyen Reşit Zeki ve Said Ahmet'in İngiliz ve Fransız yetkililerinin oyunları sonucu durdurulması üzerine yine Georges PICOT tarafından yazılan rapordan bir örnek: "BU DURUMDA, SORUMLU BAŞKOMUTANLIĞIN İLGİLİ KİŞİLER HAKKINDA VERMİŞ OLDUĞU AÇIK EMİRLER TÜM İMKANLARI YOK ETTİ. (Bu) AYNI ZAMANDA BAĞLAŞIKLARIMIZIN KÜRDİSTAN HALKLARININ SESLERİNİN AVRUPA'YA KADAR YANSIMAMASINA ÖNEM VERMELERİNİ GÖSTERMEKTEDİR."

Kürdistan Dosyası, cilt 11, s.162;163

Constantinople, le 2 Octobre 1919.

Monsieur le Président,

Les bruits ayant trait au partage du Kurdistan en deux zones différentes, Kurdistan du sud et celui du nord, et leur attribution à deux grandes Puissances distinctes ne cessent de circuler. Je me permets d'attirer respectueusement l'attention bienveillante de Votre Excellence, sur le fait qu'un tel démembrement du Kurdistan ne saurait jamais de nature à raffermir la situation dans l'Orient proche.

Le Kurde qui là où il n'a pas été sous la contrainte du Gouvernement Unioniste a refusé de tirer sur les forces alliées et qui a protégé les arméniens dans les contrées où les turcs n'avaient pas imposé leur domination, attend de la justice de la Conférence que l'on reconnait le Kurdistan un état indivisible.

En réalité le Kurdistan dans les limites que nous avons l'honneur de soumettre à la Conférence forme un tout ethnique, vouloir le diviser et ne donner les mandats à des puissances différentes aurait perpétuer dans ces parages un état de troubles indéfini.

Je suis Monsieur le Président, de Votre Excellence le très humble et le très dévoué serviteur.

Sénateur : Sâid Abdül

Pour Monsieur le Président

du Conseil Suprême, à Paris.

Président du Comité Centrale de la Ligue des Kurdes.

BELGE: 5

Kürdistan'ın Sevr Görüşmelerinde Kuzey-Güney diye ikiye bölünmek istenmesi karşısında Kürt Ligi Başkanı Seyit Abdülkadir'in "...bu bölünmenin bölgeyi sonu bilinmez karışıklıklara sürükleyeceğini" anlatan protesto niteliğindeki mektubu.

DECHIFFREMENT

8

1317

BEYROUTH le 8 Octobre 1919 à 14 h15

reçu le 8 " à 22 h 30.

Au cours des conversations que j'ai eues à Koniah avec le Colonel Rifat-Bey, membre actif du Comité nationaliste de Sivas, il m'a été rapporté par ce dernier, les efforts faits par nos Alliés dans le but de (créer) un Etat Kuris opposé à Kemal (Pacha).

Le Colonel Brenoné vient de m'informer, d'autre part, qu'une réunion de chefs Kuris à laquelle assistaient trois officiers anglais eurent eu lieu à Bazarjik. Il y aurait été déclaré que la formation d'un Etat Kuris était décidée, et les résolutions auraient été prises en vue de faciliter les (1 gr faux) en Cilicie.

Je n'ai pu avoir confirmation de ce dernier renseignement qui, s'il était exact, justifierait une information plus récente de notre administrateur en chef en Cilicie au sujet des (1 gr faux) troubles que nos Alliés projetaient d'y (créer) avant leur départ pour rétablir l'incapacité en nous sommes d'y maintenir l'ordre avec nos seuls moyens./.

GEORGES PICOT

BELGE: 6

Fransa'nın Ortadoğu'daki Yüksek Komiserlerinden Georges PICOT la Sivas Kongresi delegelerinden Refet (Bele) Bey'in Kürt Devleti ile ilgili görüşmesi. Fransa'nın politikasını anlayabilmek için belge l'e bakınız.

LE MINISTRE
DE LA S/D
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
EN SYRIE ET EN ARMÉNIE

DIRECTION
des
AFFAIRES POLITIQUES
et
COMMERCIALES

SIE OCEANIE

N° 561

*Donné
par
M. de*

27 NOV 1919

10
Beyrouth, le

18 NOV 1919
Série - Carton 57 - 3
Dossier

*Beyrouth
le 27 nov. 19*

Monsieur le Ministre,

kurde. X

J'ai l'honneur d'adresser, sous ce pli, à Votre Excellence la copie d'un rapport de notre officier de liaison à Alep concernant la question kurde.

Ce document contient des renseignements qui méritent de retenir l'attention en raison de ce que la rele-

Son Excellence
Monsieur STEPHEN PICON

ve prochaine des troupes britanniques de Marache, Killis et Ain-Fab va nous mettre en contact direct avec les habitants du Kurdistan.

Or, il n'est pas sans intérêt de souligner encore l'ardente propagande que font nos Alliés dans ce pays ce pendant compris dans sa presque totalité dans notre zone d'influence. Cette campagne qui vise à la constitution d'un état kurde à mandat anglais est faite par des agents qui iraient même, comme il ressort des renseignements ci-joints fournis par le Colonel BREMOND, jusqu'à désigner Alexandrette comme le port du pays et exciter les kurdes à former des organisations nationales pour opérer en Cilicie.

Nous risquons par suite de nous trouver de nouveau en difficultés avec eux de ce fait, comme aussi du fait des rivalités entre les Kurdes et les Anézés avec lesquels, au contraire, nous avons conclu un accord par l'intermédiaire de leur chef principal Moudjhem Bey.

En ce qui concerne , les relations existant entre le Gou-

vernement national turc et les arabes. Je n'ai pas encore obtenu un renseignement précis qui me permette d'établir la certitude de cette entente; à mon passage à Konia, au contraire, le représentant de Moustapha Kemal venu pour instaurer le nouveau régime m'avait formellement déclaré, ainsi que j'en ai rendu compte par télégramme à Votre Excellence qu'il se désintéressait complètement des pays de langue arabe./.

veuillez agréer, Monsieur le Ministre les assurances de mon très respectueux dévouement.

E. Camp. Picot

BELGE: 7

Georges PICOT bir başka raporunda Mustafa Kemal'in temsilcisi olarak Konya'da görüştüğü Refet (Bele) Bey Kemalistlerin "Arap dilinin konuşulduğu topraklarla ilgilenmediklerini" açıklamaktadır.

Kürdistan Dosyası, cilt.12, s.10;11

Le 22 Février 1920

AU HAUT COMMISSARIAT FRANCAIS.

Nous avons appris par les journaux que le nommé Chérif Pacha qui se prétend kurde et qui habite actuellement à Paris, parce qu'il n'avait pas réussi avec ses intrigues en Turquie s'est adressé, d'accord avec Boghos Noubar, à la Conférence de la Paix pour demander soit disant l'indépendance du Kurdistan, alors qu'il travaille en réalité pour ses intérêts personnels. Or nous voulons faire savoir à la Conférence de la Paix que les Kurdes qui sont absolument les frères légitimes des turcs par leur religion et par la race sont unis à eux dans une même patrie. Personne autre que le Gouvernement Ottoman n'a le droit de parler au nom des Kurdes et personne ne peut être l'interprète des sentiments qui les animent. Dans l'Histoire Ottomane, aucune distinction n'est faite entre Kurdes et dans toutes les guerres les Kurdes furent les premiers à verser leur sang avec les turcs. Est-ce que Chérif Pacha ne sait-il pas qu'après le retrait des troupes russes de notre patrie, les 80 % des musulmans massacrés par les Arméniens étaient des Kurdes, pour se mettre aujourd'hui d'accord avec Boghos Noubar ? Par conséquent tout ses efforts pour faire cause commune avec les arméniens ne pourraient réussir. Détacher de l'Empire une partie de son territoire pour la destiner aux Kurdes, c'est préparer aux arméniens une nouvelles contrées dans l'avenir. Nous soumettons les considérations qui précèdent à la Conférence de la Paix en lui faisant savoir que pour nous détacher de l'Empire ottoman il faudrait nous anéantir sans laisser aucun vestige de notre existence. //

Le Chef de la Tribu Balabani : Pacha Bey
 " " Lechourani / Youssouf
 " " Rodmani : Saïd Youssouf
 " " Bal : Eyoub
 " " Médani : Tchitcheq
 " " Guertcheli : Youssouf
 " " Abbas : Saïd Ali
 " " Rol : Hassan
 " " Cheïdi : Youssouf
 " " Zichani : Mouhsine

Les télégrammes suivants sont également pour protester contre les agissements de Chérif Pacha et pour déclarer que pour rien au monde des Kurdes ne voudraient pas se séparer des Turcs.

De Van	le 19 Février 1920		
De Hordjien (Erzeroum)	le 23	"	"
De Erzindjian "	le 23	"	" adressé par la popula tion
De Hassan Krló ?	le 23	"	"
De El-Aziz	le 23	"	"

BELGE: 8

Osmanlı yönetimi lehine Kürt Aşiretlerinin Sevr Barış Konferansına sunulmak üzere Fransız Yüksek Komiserliğine gönderdikleri telgraf: "Kürtler, Türklerle yasal kardeşler."

Kürdistan Dosyası, cilt 12, s.62;63

**Signification des principales indications éventuelles
pouvant figurer au tête de l'adresse.**

B..... = Urgent.	EP..... = Exploite payé.
AB..... = Réception contre remboursement.	RM..... = Réception remise pendant le nuit.
PC..... = Assenti de réception.	RM..... = Réception remisement pendant le jour.
EP..... = Réception payée.	OUVERT..... = Réception ouvert.
TE..... = Télégramme télégraphique.	
EP..... = Réception en service postale.	

Indications de service.

me

Dans les télégrammes imprimés ou écrits remis par l'opérateur télégraphique, le premier caractère qui figure après le mot de l'adresse est un caractère d'ordre, le second indique le nombre de mots de l'adresse, les autres indiquent le date et l'heure de départ.
Dans le service télégraphique et dans les relations avec certains pays étrangers, l'heure de départ est indiquée en outre des chiffres de 0 à 24.

L'Etat s'est réservé la pleine responsabilité à raison de services de la correspondance privée par le code télégraphique. (Lettre de la convention de 1864, art. 5.)

INDICATIONS	PERIODE	ANNEE DE VOY.	DATE	HEURE DE PART.	REMARQUES, ET SERVICE.
URGENT GALATAI	14536	25	28	1130	
AVONS HONNEUR INFORMER RUE CHERIF PACHA CHARGE POUR NOUS					
DEFENDRE REVENDICATIONS NATIONALES KURDE =					
PRESIDENT KLOB KURDEL GALATA ABDUL MEHMET					

BELGE: 9

Galata Kürt Kulübü Başkanı Abdül Mehmet'in, Kürtlerin ulusal istemlerini savunmak için Şerif Paşa'nın görevlendirildiğini bildiren telgrafı

Kürdistan Dosyası, cilt.12, s.

DECHIFFREMENT

№ 2145
2146

DIRECTION POLITIQUE
ET COMMERCIALE
2 JANV 1925

COMMUNICATIONS. 14-15 JANV 1925

reçu le 2 à 1h.

Angora, 31 décembre 1924 N° 497.

Dans notre entretien d'aujourd'hui

Rauf bey a abordé la question de Mossoul. Il regrette qu'à Moukannia on n'ait pas parlé de Mossoul au lieu d'Andrinople, car l'Angleterre aurait dévoilé son plan.

"Cette question est vitale pour nous dit-il, nous ne voulons pas être encerclés et séparés de l'Orient. C'est là le but des (Anglais), celui que l'on retrouve dans tous les livres de Lord Curzon sur l'Orient. Les Anglais, maîtres de Mossoul et d'une partie du Kurdistan (espèrent) donner l'autonomie au Kurdistan entier. Par la Perse, arriver à l'Arménie et au Caucase. Nous nous y opposons. Mossoul et les territoires kurdes doivent rester à la Turquie, on peut s'arranger pour les pétroles en conciliant .....

MOUJIN

PELLE

BELGE: 10

Rauf Bey, Mudanya görüşmelerinde Edirne yerine Musul'u tartışma masasına koymadıklarına pişman olduğunu, Musul ve İran'dan Kafkasya'ya ve Ermenistan'a kadar uzanan topraklarda kurulacak otonom bir Kürdistan'a muhalefet edeceklerini Fransız elçi Mougin'e bildirir.

Sırrı Bey ( ) - "..... Il est superflu de chercher à démontrer que Mossoul fait partie intégrante de la mère-patrie, doit revenir à la Turquie avec toutes dépendances. Mais comment faire comprendre ce but à nos adversaires? Curzon dans ses déclarations, prétend que la majorité de la population de Mossoul est Kurde. Il faudrait lui expliquer que c'est précisément parce que cette population est Kurde que nous réclamons. Il faut lui dire que Mossoul doit nous être donnée. Parce que c'est une patrie Turc, Kurde. Si les Anglais avaient prétendu que Mossoul est une patrie Arabe, alors seulement il y aurait eu matière à discussion. Or Curzon déclare lui-même qu'il s'agit d'un pays Turc-Kurde. Il se contredit donc lui-même, ses propres déclarations ne font que justifier nos revendications; la question ne supporte plus aucune discussion.

Hamdi Bey (Ghendj) - " Les Turcs et les Kurdes ne se séparent point"

Sırrı Bey - " Il est un point seulement que je voudrais exposer au chef du gouvernement. Je vais citer un passage d'un rapport officiel anglais très ancien. Le voici :

«Le Kurdistan méridional, c'est à dire les régions de Mossoul et Kerkuk ne font point partie de l'Irak et ne sont donc point soumises à Faysal. Ces territoires sont directement rattachés au Haut Commissariat. Ils se trouvent en dehors de la juridiction du gouvernement arabe. Ces paroles.....»

Rauf Bey (Siwas) - " Quelle en est la source ?

Sırrı Bey - " Je vais vous dire. Ces paroles sont extraites des déclarations officielles du Haut Commissaire britannique de Bagdad. De même qu'elles ont attiré mon attention..."

Rauf Bey - " Quelle est la forme de ce document ?"

Sırrı Bey - " De même que ces paroles ont attiré mon attention, de même j'espère qu'elles ont attiré l'attention du gouvernement et que bonne note en a été prise. Le gouvernement a dû le faire non pas présent, mais il y a une armée pour prouver

a quel point je me suis occupé de cette question. Je m'en vais soutenir un autre document, à M. le Commissaire des Affaires Etrangères. Le 27 Août dernier j'avais déposé une interpellation par laquelle je demandais à savoir ce que le gouvernement avait fait pour ce que nos droits sur Mossoul soient reconnus conformément au Pacte-National; je demandais également quel intérêt nous avions témoigné à l'égard des événements survenus dans ces régions. Deux mois plus tard M. le Commissaire des Affaires Etrangères m'a répondu qu'il allait approfondir la question pour connaître la vérité. A ce moment, je ne voulais point le déranger davantage; je retirais mon interpellation pour la remettre plus tard. Si Rauf Bey le desire, je puis citer des dates. Le 27 Août, j'avais déposé mon interpellation."

Rauf Bey - " A propos de quoi ? "

Sırrı Bey - " Je ne la dirai pas d'un bout à l'autre "

Rauf Bey - " Comme vous voudras. JE m'efforcerais de deviner. "

Sırrı Bey - " Je vous en remettrai copie. D'ailleurs, cette copie existe chez vous; il n'y a donc rien de particulier à deviner. A votre retour vous n'aurez qu'à ouvrir votre dossier et à lire ? "

Hacı Şükrü (Diyarbakır) - " Et nous ? Ne devons-nous pas en prendre connaissance ? "

Sırrı Bey - " Avec votre permission, je ne la lirai pas. Après avoir déposé mon interpellation, je me rendis compte que les autorités de Mossoul et la région située au sud de cette ville relevaient uniquement du Haut-Commissaire Britannique de Bagdad, et qu'elles n'étaient nullement soumises à la juridiction de Faysal. C'est encore à ce moment que le rapport donc j'ai donné lecture d'un passage parvient en ma possession. "

Osman Kadri Bey (Mouch) - " Mossoul est une patrie inséparable de la Turquie "

BELGE: 11

Izmit Mebusu Sırrı Bey'in, Musul'un Irak Faysal rejimine değil, İngiliz Yüksek Komiserliğine bağlı olmasından yakınan konuşma metninden hükümetin de bu konudan haberdar olduğu ancak açıklamak istemediği anlaşılmaktadır. Sırrı Bey burada İngilizlerin Faysal'la, Ekim 1922 de yaptıkları anlaşmadan önceki durumu anlatmaktadır. Bu tarihten sonra İngilizler, Kürtlerle olan savaşlarından ötürü Musul'u Irak Devletine bağlamayı tercih etmişlerdir. Böylece Kemalistler bağımsız Kürt Devleti söylemlerinden kurtuldukları halde, otonom Kürt yönetiminin de gerçekleşmemesi için Lozan'da güç sarfetmişlerdir.

DÉCHIFFREMENT

DIRECTION POLITIQUE
ET COMMERCIALE

17 MARS 1923

Série: 2 Caria 3e Dossier 13

ISTANBUL, le 16 mars 1923 à 16 h. 45
reçu le 17 à 13 heures.

Je crois devoir signaler à V.E., quoique sans réserve, rapport de bon informateur d'après lequel un membre du Consulat soviétique de Mersina, revenant d'Angora, lui a déclaré 4 mars que l'on y parlait beaucoup d'un accord entre Londres et Angora, qu'il considérait comme gros échec pour diplomatie russe aussi (bien que) française. Il peut être question de pourparlers relative seulement à Mossoul (et au) Kurdistan ./.

de CAIX.

BELGE: 12

Ankara ile Londra arasında bir anlaşma yapıldığı söylentilerinin yayılması üzerine Sovyetlerin Mersin Konsolosluk görevlisinin düşüncelerini bildiren rapor (16 Mart 1923) "Rus ve Fransız diplomasisi için büyük başarısızlık."

Türkiye Dosyası, cilt.293, s.7

211
 216
 213

ANCOORA, par Constantinople

le 14 avril 1923 - 13 h.10

reçu le 14 à 14 h.35

E. 320-12

(E)

Le 13 avril.

Rauf Bey m'a longuement entretenu de la situation créée par les Anglais au Kurdistan, situation qui pourrait amener, selon lui, de graves répercussions même en Syrie si les tribus sont incitées à entrer dans la lutte. "A. Louvainne, dit-il, les Anglais avaient accepté que la question de (Mosoul) fût traitée dans un an et promesse était faite que, jusque là, on s'en tiendrait au statu quo. (Or), après avoir proclamé Cheikh Mabrout Sultan du Kurdistan et s'être servi de Simko contre nous, ils viennent d'entrer en campagne contre ces deux (personnages) (et) ce sont nos frères turcs qui sont des victimes. Nos troupes régulières restent l'arme au pied et obéissent à nos ordres; pour le moment elles sont calmes et nous répondons d'elles. Je vous prie de signaler dangers d'une telle politique à M. Poincaré en appelant son attention sur la situation qui pourrait être créée à la Syrie si les hostilités....."

PELLE

BELGE: 13

Hükümet Başkanı Rauf Bey, Irak'ta otonom ya da bağımsız bir Kürdistan kurulması çalışmalarının Fransa'nın denetimindeki Suriye topraklarında da yankısının olacağını Şeyh Mahmut ve SİMKO hareketlerini örnek göstererek Fransız Yüksek Komiseri Pelle'ye anlatır.

Türkiye Dosyası, cilt.293, s.216

AFFAIRES ÉTRANGÈRES

TELEGRAMME A L'ARRIVÉE

MAI 05
DUPLICATA

COMMUNIQUÉ

C. 2.

39
312

4/2
le 2 mai 1923
E

DIRECTION POLITIQUE
ET COMMERCIALE

3e MAI 1923

NOTÉ
E. 1923
MUSCART

LE 2 MAI 1923

2 MAI 1923

Lord Curzon, que j'ai entretenu des mouvements de troupes turques de l'ouest à l'est de l'Anatolie, estime qu'ils n'ont aucun caractère menaçant pour l'Irak. Selon lui, l'arrangement provisoire conclu au sujet de Mossoul préjudicie l'Angleterre contre l'hostilité turque aussi longtemps que cette question ne sera pas de nouveau discutée.

Je lui ai fait observer que quelles que soient les dispositions réelles des Turcs à l'égard de la Mésopotamie, il est indispensable, afin de hâter la signature de la paix, de manifester la solidarité franco-anglaise à Lamezno et à Constantinople. J'ai insisté pour que les représentants anglais s'associent à nos démarches afin d'obtenir le retrait des troupes ennemies à proximité de la Syrie.

Comme Lord Curzon ne rappelait l'incident de Chanak, j'ai refusé de revenir avec lui sur cette affaire épuisée. Je me suis borné à remarquer qu'il n'y a nullement identité ni même analogie.....

SAINTE ANNALES

BELGE: 14

Ocak 1923'ten beri batıdan doğuya kaydırılan Türk ordu birliklerinin Irak için bir tehlike teşkil etmediğini, bu konuda geçici bir anlaşma yapıldığının Lord Curzon tarafından bildirilmesi. (Bu birlikler Kürt isyancılara karşı kullanılmıştır.)

Türkiye Dosyası, cilt.192, s.105

28 Mai 1923

Ambassade de la République Française En Suisse
A.S. Renseignements spéciaux sur la Conférence de Lausanne

L'Ambassadeur de la République Française à Bern,
à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères
Paris

J'ai l'honneur de transmettre ci-joint à votre Excellence un certain nombre d'informations qui viennent de me parvenir au sujet de la Conférence de Lausanne, et qu'il y a lieu de n'accueillir d'ailleurs qu'avec les réserves nécessaires

No 1 - Doléances des Grecs abandonnés par les Anglais sur risques d'un accord secret bulgare-Serbe pour le partage de la Macédoine hellénique

No 2 - Mécontentement de Moscou devant les signes d'un rapprochement anglo-turc dirigé contre le Bolchévisme pour le maintien de l'influence britannique en Asie. Bruits d'une disgrâce d'Araloff accusé de n'avoir pas su empêcher ce rapprochement.

No 3 - Projet de voyage en Suisse du financier anglais Lord WINCHESTER.

BELGE: 15

Bolşevizme karşı Türk-İngiliz yakınlaşmasından haberdar olmamakla Sovyetler tarafından suçlanan ARALOV ile ilgili Fransız belgelerinden biri.

Türkiye Dosyası, cilt.295,

DU

LE GERANT DU CONSULAT DE FRANCE A MOSSOUL,
A MONSIEUR MAIOMET, CONSUL DE FRANCE
EN MESOPOTAMIE.

A la suite de la conduite perfide de Cheikh Mah-
moud de Souleimanieh, le Gouvernement de l'occupation a
change d'attitude envers les Kurdes, il a l'air de renon-
cer à assurer l'indépendance promise au Kurdistan, il sem-
ble vouloir plutôt fusionner ce petit Etat avec le Gouver-
nement Arabe de l'Irak. Profitant de la Division qui re-
gne entre les Kurdes, le Gouvernement Anglais vient de
nommer ces Agents Anglais pour Souleimanieh et Rawandouz.
Ce nouveau procédé ne tardera à soulever de nouvelles dif-
ficultés et compliquera les affaires. Sur les anciennes
insinuations des Anglais, les Kurdes ont désavoué le Gou-
vernement Arabe et son chef; les Arabes récents ne tar-
deront à s'unir aux Kurdes, il se servirent de ces derniers
comme instruments pour préoccuper le gouvernement manda-
taire; en cas de poursuite de kurdes, ceux-ci passeront
chez les voisins Turcs ou les Persans, ils sont sûrs d'
être reçu comme il faut, cette situation oblige les An-
glais de garder tout le temps de grandes forces dans le
Kurdistan. Seyid Taha, assistant du capitaine Gardin, Gou-
verneur de Rawandouz, conseille à ce dernier de faire sa-
voir à son Gouvernement de garder toujours de troupes sur
cette place, sans ces précautions la vie sera intenable
à Rawandouz. De leur côté les groupes "Ley" insistent éner-
giquement pour rentrer chez eux, écrit A. Mossand, les
officiers

voyant l'exécution de cette promesse d'une semaine à une autre. Au dire de certains officiers anglais le retour de ces Levy ne peut avoir lieu que vers la fin de septembre prochain; seuls les troupes anglaises qui ont été réellement fatiguées et éreintées dans les montagnes du Kurdistan ont été renvoyées à Altoun-Kaupri et à Chergatte. Les promesses si souvent répétées par les anglais, concernant l'évacuation de la Mésopotamie ne produisent plus d'effet sur la population de l'Iraq, sachant que les intérêts des anglais sont si grands dans les Indes et dans la Perse, ils ne peuvent point se désintéresser de la Mésopotamie et du Kurdistan; Un fournisseur de Rawandouz raconte que le bruit court dans le camp des Levy, que les Anglais ont l'intention d'occuper une partie de la Perse ils avanceront par Souleimanish et Rawandouz. Daoud Effendi, père du Mar-Shimoun, Patriarche des Nestoriens, qui fut nommé il y a quelques mois comme Inspecteur de l'Armée Levy vient de recevoir l'ordre de partir pour Rawandouz pour tâcher de calmer les troupes Levy pour ne pas trop insister sur la question de leur retour à Mossoul.

D'autre part, un fonctionnaire ami m'a raconté que la réunion des fonctionnaires Anglo-Français qui a eu lieu à Al-Kaïm, pour la délimitation de la frontière, qui sépare la Syrie de la Mésopotamie a complètement échoué, les Militaires français ont été contraints de quitter la réunion, à la suite des démonstrations faites par les bédouins, Le Capitaine Muery, représentant du Haut Commissaire à Mossoul, qui était parti pour prendre part aux dites délibérations est rentré la semaine passée à Mossoul.

l'Emir Zeïd a réuni hier soir chez lui dans un dîner, tous les chefs religieux Chrétiens et Israélites, Mgr Barre était présent, au cours de la conversation

l'Emir a touché.....

L'Emir a touché un mot de sa promenade en aéroplane pour voir les méharistes français avancés à Demir-Shabou, à huit heures environ de Mossoul, L'Emir a ajouté, que l'attitude des français fera énerver les arabes qui désirent avoir leur autonomie.

Je viens d'apprendre que les méharistes formés par l'Emir Zaid, qui résidaient à Cheikh Ibrahim, viennent d'être répartis sur plusieurs points de la frontière de ce Vilayet, depuis la plaine de Sindjar jusqu'au Hougna pour tenir face aux Méharistes Français. /.

signe: AZIZ

BELGE:16

9 Haziran 1923'te İngiliz Hükümetinin bağımsız Kürdistan sözünden tamamen vaz geçtiğini ve Kürdistan'ı, Irak Arap Hükümeti içine katmak istediğini bildiren bir rapor. Bu rapor Fransa'nın Musul'daki Konsolosluluğunu üstlenen görevli AZIZ'e aittir.

Kürdistan Dosyası, cilt.13, s.61-62-63

SEC/A.

LE MINISTRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
 Monsieur le MINISTRE de la GUERRE,
 Etat-Major de l'Armée,
 7e Bureau,
P a r i s.

Situation en
 KURDISTAN du
 Sud.

Depuis la fuite en PERSE du Sheik MAHMOUD, l'administration du Kurdistan du Sud a été confiée au Sheik QADIR, parent de MAHMOUD qui réside à SULEIMANIA et qui dispose comme troupe de police d'une cinquantaine d'hommes de Levées.

Il ne reste plus de troupes régulières à SULEIMANIA, et tous les détachements qui ont parcouru le pays en poursuivant MAHMOUD sont maintenant rentrés à KIRKUK.

On ne signale pas de troubles pour le moment, et l'autorité britannique attend pour tâcher d'établir une administration plus solide et plus durable que le fragile état de paix ait été accepté par la TURQUIE.

BELGE: 17

Lozan Anlaşmasının Türkiye tarafından kabul edilmesi üzerine, İngilizlerin Güney Kürdistan'da "sağlam ve kalıcı" bir ortamın yaratılması için gösterdikleri gayreti bildiren Fransız Askeri Ateşesinin raporu. (10 Temmuz 1923)

Kürdistan Dosyası, cilt.13, s.68

AE

Cl. 1 avril 1924
157

VERS UN ACCORD TURCO-ANGLAIS

-1-1-1-1-1-1-1-

TU par le Ministre de l'Informateur généralement très bien renseigné
SECRET

E 910

Tous les problèmes du Proche-Orient et de l'Asie-Moyenne sont dominés dans un avenir prochain par la reprise du duel anglo-russe.

La Turquie devra prendre parti dans un des deux camps. Elle choisit très maintenant le camp britannique.

Elle a accepté l'aide soviétique de 1920 à 1922 parce que c'était la seule qui lui fût offerte et qu'elle avait besoin à tout prix de mener à bonne fin sa lutte contre les Hellènes.

Mais elle sait bien que la Sovdépia l'a approvisionnée en armes et en argent uniquement pour faire pièce aux Grandes Puissances Occidentales et développer l'action générale d'ébranlement des traités.

Le résultat étant acquis en ce qui concerne la Turquie, ce dernier juge qu'une collaboration avec la Russie n'a plus aucune raison d'être (en dehors même du peu d'affection que lui cause le communisme) et il lui apparaît au contraire que ses intérêts et les intérêts russes se heurtent dans la question des frontières caucasiennes.

La Turquie sera donc avec l'Angleterre contre la Russie.

Le Colonel Britannique CORNWALLD se trouve actuellement à Angora pour un examen préliminaire de cette question en même temps que pour les pourparlers au sujet de Mossoul.

NOTE - Le Colonel Cornwalld était chef du 2e Bureau Britannique de l'Etat-Major HARRINGTON à Constantinople en 1922 et 1923.

BELGE: 18

Türkiye'ye Sovyet yardımının niteliğini anlatan ve bundan korkulmaması gerektiğini bildiren raporlardan biri. Şimdi ise Bolşevizm karşı Türk-İngiliz işbirliği gündemdedir. İngiliz Albay CORNWALD Ankara'da bu sorunla birlikte Musul konusunu görüşmektedir. (1 Nisan 1924)

Türkiye Dosyası, cilt.191, s.157

DİPNOTLAR

- 1- Türkiye Dosyası, cilt: 63, s.21 (Esir düşen bir Osmanlı subayının günlüğünden)
- 2- a.g.e., cilt:63, s.17 (Esir düşen bir Osmanlı subayının günl.)
- 3- a.g.e., cilt:63, s.38
- 4- a.g.e., cilt:63, s.39
- 5- Kürdistan Dosyası, cilt:2, Bkz. Belge No:2
- 6- a.g.e., cilt:2 s.144
- 7- a.g.e., cilt:2 s.125
- 8- a.g.e., cilt:2 s.127
- 9- Meclis Gizli Celse Zabıtları, cilt:3, s.178-180
- 10- Kürdistan Dosyası, cilt:2, s.150
- 11- a.g.e., cilt:2, s.175
- 12- a.g.e., cilt:2, s.181
- 13- B.N.Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, cilt:2, s.330
- 14- a.g.e., cilt:3, s.323-325
- 15- a.g.e., cilt:3, s.233
- 16- a.g.e., cilt:1, s.242
- 17- a.g.e., cilt:2, s.22
- 18- İsmet İnönü, Hatıralar, cilt:2 s.85
- 19- Türkiye Dosyası, cilt:192, s.12
- 20- Kürdistan Dosyası, cilt:12, s.194
- 21- B.N.Şimşir, a.g.e., cilt:3, s.323-325
- 22- Kürdistan Dosyası, cilt:13, s.13
- 23- a.g.e., cilt:13, s.13-14-15
- 24- a.g.e., cilt:13, s.68
- 25- Türkiye Dosyası, cilt:190, s.132-138-143-146
- 26- a.g.e., cilt:190, s.147
- 27- Kürdistan Dosyası, cilt:13, s.17
- 28- Arabistan-Hicaz Dosyası, s.193
- 29- B.N.Şimşir, a.g.e., cilt:1 s.192
- 30- Kürdistan Dosyası, cilt:2 s.5
- 31- a.g.e., cilt:2, s.2
- 32- a.g.e., cilt:2, s.111
- 33- a.g.e., cilt:2, s.126
- 34- a.g.e., cilt:2, s.101

- 35- B.N.Şimşir, a.g.e., cilt:2, (21 Haziran 1920 tarihli Erivan Gazetesi)
- 36- Kürdistan Dosyası, cilt:12, s.37
- 37- a.g.e., cilt:12, s.41
- 38- a.g.e., cilt:12, s.33
- 39- Türkiye Dosyası, cilt:190, s.53
- 40- Kürdistan Dosyası, cilt:11, s.116-117-118-119
- 41- a.g.e., cilt:11, s.133
- 42- a.g.e., cilt:2, s.167-171
- 43- a.g.e., cilt:2, s.162
- 44- Yeni Gün Dergisinden aktaran, Dr. Kemal M. Ahmet, 1925 Büyük Kürt Ayaklanması, s.39 (Sovyet belgelerine dayanarak hazırlanmıştır.)
- 45- Siyamend Othman, Kürt Sorunu Üzerine, Sovyet Politikası Üzerine Bir Analizin Elemanları, Studia Kürdica Dergisi, s.55
- 46- Komintern Belgelerinde Türkiye, s.12
- 47- B.N.Şimşir, a.g.e., cilt:2, s.167-168
- 48- M.Kemal Atatürk, Süleyv, s.251
- 49- Zınar Silopi, Doza Kürdistan, s.65
- 50- Türkiye Dosyası, cilt:191, s.157
- 51- a.g.e., cilt:586, s.89
- 52- B.N.Şimşir, a.g.e., cilt:1, s.368
- 53- Türkiye Dosyası, cilt:286, s.53
- 54- a.g.e., cilt:286, s.54
- 55- Kürdistan Dosyası, cilt:13, (10 Kasım 1921 tarihli rapor.)
- 56- Türkiye Dosyası, cilt:286, s.54
- 57- a.g.e., cilt:286, s.53-54-55
- 58- a.g.e., cilt:313, s.116
- 59- a.g.e., cilt:286, s.88
- 60- a.g.e., cilt:286, s.89
- 61- a.g.e., cilt:313, s.53
- 62- a.g.e., cilt:286, s.87
- 63- a.g.e., cilt:194, s.5
- 64- İsmet İnönü, Hatıralar, cilt:2, s.48
- 65- Türkiye Dosyası, cilt:295, s.27-29
- 66- a.g.e., cilt:194, s.55
- 67- a.g.e., cilt:291, s.108
- 68- a.g.e., cilt:295, s.50
- 69- a.g.e., cilt:287, s.219-220
- 70- a.g.e., cilt:299, s.126

- 71- a.g.e., cilt:299, s.134-177
- 72- Kürdistan Dosyası, cilt:12, s.8
- 73- a.g.e., cilt:12, s.11
- 74- a.g.e., cilt:12, s.52
- 75- a.g.e., cilt:12, s.18
- 76- a.g.e., cilt:12, s.23
- 77- a.g.e., cilt:12, s.22
- 78- a.g.e., cilt:12, s.24
- 79- Bakınız Belge No:4
- 80- Kürdistan Dosyası, cilt:12, s.62-63, Bakınız Belge No:8
- 81- İ.İnönü, a.g.e., cilt:2, s.83
- 82- B.N.Şimşir, a.g.e., Volume:1, s.134
- 83- Türkiye Dosyası, cilt.251 s.146, 151
- 84- Kürdistan Dosyası, cilt.12, s.69
- 85- Kürdistan Dosyası, cilt.12, s.75 (22 Mart 1921 tarihli başvuru)
- 86- Türkiye Dosyası, cilt.190, s.30, 31, 32
- 87- a.g.e. cilt 190, s.88
- 88- İbn-i Haldun, Mukaddime, cilt 1, s.351
- 89- Kürdistan Dosyası, cilt 12, s.143
- 90- a.g.e. cilt 12, s.161 (31 Mayıs 1920 tarihli rapor)
- 91- Kürdistan Dosyası, cilt 13, s.13
- 92- a.g.e. cilt 13, s.14
- 93- a.g.e. cilt 13, s.14
- 94- a.g.e. cilt 12 s.193, 196
- 95- a.g.e. cilt 13, s.41
- 96- a.g.e. cilt 13, s.50
- 97- B.N. Şimşir, a.g.e cilt 1, s.68 ve 113, 114
- 98- Türkiye Dosyası cilt 190 s.87
- 99- a.g.e. cilt 191, s.3
- 100- a.g.e. cilt 191, s.24
- 101- a.g.e. cilt 191, s.139
- 102- a.g.e. cilt 166, s.7
- 103- a.g.e. cilt 166, s.13
- 104- a.g.e. cilt 166, s.309
- 105- a.g.e. cilt 166, s.15
- 106- a.g.e. cilt 166, s.16, 17
- 107- a.g.e. cilt 166, s.38
- 108- a.g.e. cilt 166 s.19
- 109- a.g.e. cilt 166 s.24
- 110- İ.İnönü, Hatıralar cilt 2 s.159

- 111- a.g.e. cilt 2, s.133
- 112- a.g.e. cilt 2 s.90
- 113- Türkiye Dosyası cilt 190 s.89
- 114- Diderot, Histor Philosophique et Politique des Deux Indes. s.15, 121, 178,180.
- 115- G.Th. Raynal ve Diderot, Histor Philosophique et Politique des Deux indes s.77
- 116- a.g.e. s.150
- 117- Türkiye Dosyası cilt 166 s.20
- 118- a.g.e. cilt 166 s.79
- 119- a.g.e. cilt 166 s.83
- 120- a.g.e. cilt 166 s.87
- 121- a.g.e. cilt 166 s.142
- 122- a.g.e. cilt 166 s.268
- 123- Seha L.Meray, Lozan Barış Konferansı, cilt 1, s.180
- 124- Seha L.Meray, a.g.e. cilt 1, s.195
- 125- 18 Aralık Tarihli Oturum Tutanakları
- 126- Kemal Atatürk, Söylev, s.450
- 127- Seha L.Meray, a.g.e., Takım:1 cilt:1, Kitap:2, s.163
- 128- Türkiye Dosyası, cilt:316, s.111
- 129- İ. İnönü, a.g.e., cilt:2, s.85
- 130- Türkiye Dosyası, cilt:251, s.35
- 131- a.g.e., cilt:292, s.43-44
- 132- a.g.e., cilt:192, s.105
- 133- a.g.e., cilt:192, s.101
- 134- Kürdistan Dosyası, cilt:13, s.36
- 135- a.g.e., cilt:13, s.37
- 136- Türkiye Dosyası, cilt:192, s.18 (31 Aralık 1922 tarihli görüşme)
- 137- Prof. Dr.Ahmet Mumcu, Tarih açısından Türk Devriminin Te-melleri ve Gelişimi, s.95
- 138- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt:3, s.1151
- 139- a.g.e., cilt:3, s.1153
- 140- M.Kemal Atatürk, Söylev, s.401
- 141- Türkiye Dosyası, cilt:290, s.120-127
- 142- a.g.e., cilt:290, s.308 (17 Şubat 1923 Tarihli Rapor)
- 143- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt:3, s.1292
- 144- a.g.e., cilt:3, s.1315
- 145- a.g.e., cilt:3, s.1318
- 146- a.g.e., cilt:3, s.1320
- 147- a.g.e., cilt:4, s.90

- 148- a.g.e., cilt:4, s.90
- 149- Türkiye Dosyası, cilt:316, s.27 (18 Aralık 1922 Tarihli Rapor)
- 150- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt:3, s.1318
- 151- a.g.e., cilt:4, s.108
- 152- a.g.e., cilt:4, s.110-111
- 153- a.g.e., cilt:4, s.112
- 154- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt:4, s.163
- 155- Prof. Dr.Suna Kili, Türk Devrim Tarihi, s.33
- 156- Türkiye Dosyası, cilt:166, s.24
- 157- Prof. Dr.Suna Kili, a.g.e., s.33-34
- 158- a.g.e., s.48
- 159- Türkiye Dosyası, cilt:316, s.153
- 160- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt:3, s.1321 (Dipnot, dipahntısı)
- 161- a.g.e., cilt:3, s.1292
- 162- Türkiye Dosyası, cilt:290, s.308 (17 Şubat 1923 Tarihli Rapor)
- 163- Seha L.Meray, a.g.e., Takım:1, cilt:1, Kitap:1, s.343
- 164- TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt:4, s.153
- 165- Seha L.Meray, a.g.e., Takım:1, cilt:1, Kitap:1 s.348
- 166- a.g.e., s.344
- 167- a.g.e., s.348
- 168- a.g.e., s.349
- 169- Zınar Sılopi, Doza Kurdistan, s.33
- 170- Seha L.Meray, a.g.e., s.349
- 171- a.g.e., s.349
- 172- a.g.e., s.349
- 173- a.g.e., s.349
- 174- a.g.e., s.349
- 175- a.g.e., s.354
- 176- a.g.e., s.356
- 177- a.g.e., s.358
- 178- a.g.e., s.359
- 179- A. Wilson'dan aktaran, İ.Şerif Vanlı, Les Kurdes Et le Kürdistan, s.234
- 180- Seha L.Meray, a.g.e., s.359
- 181- a.g.e., s.371
- 182- a.g.e., s.371
- 183- a.g.e., s.355
- 184- Türkiye Dosyası, cilt:287, s.65 (6 Ocak 1923 Tarihli Rapor)
- 185- a.g.e., cilt:295, s.204
- 186- a.g.e., cilt:285, s.184-185

- 187- a.g.e., cilt:316, s.246
188- a.g.e., cilt:315, s.213
189- a.g.e., cilt:253, s.251
190- a.g.e., cilt:313, s.6
191- İ.İnönü, a.g.e., cilt:2, s.58
192- Türkiye Dosyası, cilt:285, s.79
193- Lilian de Sonis, Souvenir d'une Petite Apprentie Diplomate,
s.67
194- Türkiye Dosyası, cilt:299, (25 Aralık 1922 Tarihli Rapor)
195- a.g.e., cilt:299, s.60
196- a.g.e., cilt:299, s.65
197- Türkiye Dosyası, cilt:290, s.267
198- a.g.e., cilt:290, s.267
199- a.g.e., cilt:283, s.7
200- a.g.e., cilt:290, s.268
201- a.g.e., cilt:293, s.106
202- a.g.e., cilt:293, s.216
203- a.g.e., cilt:287, s.165
204- a.g.e., cilt:292, s.1
205- a.g.e., cilt:291, s.150
206- a.g.e., cilt:292, s.235
207- İ.İnönü, a.g.e., cilt:2, s.102
208- Seha L.Meray, a.g.e., Takım:2, cilt:2 (31 Ocak Tarihli Oturum)
209- İ.İnönü, a.g.e., cilt:2, s.96
210- Türkiye Dosyası, cilt:191, s.124
211- a.g.e., cilt:191, s.130
212- a.g.e., cilt:191, s.120-121
213- a.g.e., cilt:191, s.123
214- Seha L.Meray, a.g.e., Takım:1, cilt:1, Kitap:1, s.348
215- a.g.e., Kitap:2 (15 Aralık 1922 Tarihli Azınlıklar Alt Komisyon
Tutanakları)

Hasan Yıldız, 1954 yılında Ovacık/Tunceli'de doğdu. İlk, orta, Lise ve Üniversite öğrenimini İstanbul'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünden 1977 yılında mezun oldu.

Paris Üniversitesi'nde "Az Gelişmişlik Sürecinde Gelenekçilik" adlı çalışmasını bitirdi. Halen aynı üniversitede politik felsefe dalında "Türkiye de Geleneksel Yapıların Çağdaş Politika Üzerindeki Etkileri" konulu doktora çalışmasını yürütmektedir.

Hasan Yıldız çalışmasının metodolojisini şöyle açıklamaktadır ;

"Politik tavırların gerisinde yatan tarihsel gerçekleri açığa çıkarmak gerçekten güç bir iştir. Bu tür bir çalışma titiz olduğu kadar politik önyargılardan da uzak olmayı gerektirmektedir. Üstelik resmi tarih her şeyi yanlış söyler, o halde tersi doğrudur" gibi bir yaklaşım psikozuna da girmemek gerektiği kanısındayız. Zira bir şeyin kendisi doğru olmayabilir, ama doğrulanmayan şey (A), (B)'nin doğruluğunu otomatik olarak bize veremez. Çünkü yaşamda her şey iki olgu/iki çizgi ile açıklanamaz. Daha geniş bir perspektiften sorunu ele alacak olursak olguların gerçekliği A ve B arasında, bunların birbirlerini yadsımaları temelinde değil, A ile Z arasındaki renkliliğin içinde gizlidir."